

HISTORISCHE LEERCURSUS
TEN GEBRUIKE DER
KONINKLIJKE MILITAIRE AKADEMIE.

HANDLEIDING

BIJ DE BEOEFENING DER

LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH OOST-INDIË,

VOOR DE KADETTEN VAN ALLE WAPENEN BESTEMD
VOOR DE DIENST IN DIE GEWESTEN.

DOOR

Dr. J. J. DE HOLLANDER,

Hoogleeraar in de Taal- en Letterkunde aan genoemde Akademie.

TWEEDE DEEL.

Tweede, omgewerkte uitgave.

*Te Breda, ter boekdrukkerij van de GEBROEDERS NYS,
voor rekening der Koninklijke Militaire Akademie.*

1869.

[Handwritten signature]

INHOUD.

DERDE HOOFDGROEP. BORNEO MET DE DAARTOE BEHOORENDE EILANDEN.

EERSTE HOOFDSTUK. ALGEMEEN OVERZIGT VAN BORNEO.

§ 1. Ligging, grenzen, grootte, luchtsgesteldheid, moesons.	Blz. 1.
Ligging, grenzen, grootte.	» —
Luchtsgesteldheid, moesons.	» 2
§ 2. Staatkundige verdeeling, bestuur en regtswezen.	» —
Verdeeling en bestuur	» —
Regtswezen.	» 5.
§ 3. Natuurlijke gesteldheid.	» 6.
Bergen en vlakten.	» —
Rivieren.	» 9.
Meren (Dano's).	» 36.
Kapen en punten.	» 37.
Kusten, baaijen en ankerplaatsen.	» 40.
§ 4. Voortbrengselen, handel en scheepvaart, en finantiëele uit- komsten.	» 42.
Plantenrijk.	» —
Dierenrijk.	» 44.
Delfstoffenrijk.	» —
Handel en scheepvaart, finantiëele uitkomsten.	» 45.
§ 5. Sterkte en verdeeling der bevolking.	» 48.
Getalsterkte.	» —
Verdeeling.	» 49.
§ 6. De inheemsche bevolking (Dajaks).	» —
Afkoms en verdeeling.	» —
Uiterlijk voorkomen en karakter.	» 51.
Kleding en wapenen.	» 53.

Woningen, huisraad en levenswijze.	Blz. 54.
Bestuur en verhouding tot de Maleische Vorsten.	» 55.
Godsdienst-begrippen.	» 57.
Plegtigheden en feesten.	» 60.
Wijze van oorlogen.	» 61.
Taal, tijdrekening, muziek en andere kunsten.	» 62.
De Kajan, Mangketan, Poenan en Ot.	» 65.
§ 7. De Maleijers en andere vreemdelingen.	» 64.
Het ontstaan der Maleische volkplantingen op de Westkust.	» —
Inrigting en bestuur der Maleische staten.	» 66.
Verhouding der Maleische Vorsten tot het Nederlandsche Gouvernement.	» 68.
Sambas.	» —
Pontianak.	» 70.
Mampawa.	» 72.
Koeboe.	» 73.
Staatjes langs de Boven-Kapoeas.	» 74.
Landak.	» 75.
Soekadana, Simpang, Matan en de Karimata-eilanden.	» 77.
§ 8. De Chinezen, vooral in de Wester-Afdeeling.	» 78.
Hunne vestiging en verhouding tot de bevolking en het Gouvernement.	» —
Inrigting en beheer der Kongsj's.	» 82.
Tegenwoordig burgerlijk bestuur, levenswijze en gebruiken der Chinezen, vooral in Montrado.	» 85.
Wapenen en wijze van oorlogvoeren.	» 86.

TWEEDE HOOFDSTUK. DE GOVERNEMENTS-LANDEN.

A. *Borneo's Wester-Afdeeling.*

§ 1. De Afdeeling Pontianak.	» 87.
Ligging, grenzen, grootte.	» —
Bijzonderheden omtrent en voornaamste plaatsen in de verschillende landschappen.	» 88.
a. Het landschap Pontianak.	» —
b. Het landschap Mampawa.	» 90.
c. Het landschap Landak.	» —
d. Het landschap Tajan.	» 91.
e. Het landschap Meliouw.	» 92.
f. Het landschap Koeboe.	» 93.
g. Het landschap Simpang.	» —
h. Het landschap Soekadana.	» 94.
i. Het landschap Matan met Kandawagan.	» 96.
j. De Karimata-eilanden.	» 97.

§ 2. De Afdeeling Sintang.	Blz. 99.
Ligging, grenzen, grootte.	» —
Bijzonderheden omtrent en voornaamste plaatsen in de drie Afdeelingen.	» —
a. Sanggouw en Sekadouw.	» —
b. Sintang met het stroomgebied van de Melawi.	» 101.
c. Selimbouw en de Boven-Kapoeas.	» 103.
§ 3. De Afdeelingen Sambas en Montrado.	» 103.
Ligging, grenzen, grootte, sterkte der bevolking, ver- deeling en voornaamste plaatsen.	» —
Wegen in Sambas en Montrado.	» 112.
 B. <i>Borneo's Zuider- en Ooster-Afdeeling.</i>	
a. <i>Het Zuidelijk Deel.</i>	
§ 1. Het rijk Kotaringin.	» —
Ligging, grenzen, grootte.	» —
Bevolking en bestuur.	» 113.
Verdere bijzonderheden, voornaamste plaatsen, en ver- houding tot het Nederlandsche Gouvernement	» 115.
§ 2. De Zuider-Afdeeling.	» 116.
Ligging, grenzen, grootte, bestanddeelen.	» —
Bevolking en bestuur.	» 117.
Verdere bijzonderheden en voornaamste plaatsen.	» 118.
§ 3. De Afdeeling Groote Dajak of Kahajan.	» 120.
Ligging, grenzen, grootte, bestanddeelen.	» —
Bevolking en bestuur.	» —
Verdere bijzonderheden en voornaamste plaatsen	» 121.
§ 4. De Afdeeling Kleine Dajak of Kapoeas.	» 122.
Ligging, grenzen, grootte, bestanddeelen.	» —
Bevolking en bestuur.	» 123.
Verdere bijzonderheden en voornaamste plaatsen.	» 124.
§ 5. De Afdeeling Doesoen en Bekompei.	» —
Ligging, grenzen, bestanddeelen, grootte.	» —
Bevolking en bestuur.	» 126.
Verdere bijzonderheden en voornaamste plaatsen.	» 128.
§ 6. De Afdeeling Amoentai.	» 150.
Ligging, grenzen, verdeeling, grootte, natuurlijke ge- steldheid.	» —
Bevolking en bestuur.	» 151.
Voornaamste plaatsen.	» 132.
§ 7. De Afdeeling Martapoera.	» 154.
Ligging, grenzen, verdeeling, grootte, natuurlijke ge- steldheid, voortbrengselen.	» —
Bevolking en bestuur.	» 155.
Voornaamste plaatsen.	» 137.

§ 8. De Afdeeling Kween	Blz 158.
Ligging en verdere bijzonderheden, Tatas en de hoofd- plaats Bandjarmasin.	» —
Bevolking en bestuur.	» 140.
§ 9. De Afdeeling Tanah laet.	» 141.
Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid, voort- brengselen.	» —
Verdeeling, bestuur, bevolking, voornaamste plaatsen. »	142.
<i>b. Het Oostelijk Deel.</i>	
§ 1. Tanah Koesan met de eilanden Poeloe Laoet en Seboekoe. »	144.
Ligging, bestanddeelen, grootte, natuurlijke gesteldheid, bestuur.	» —
Bijzonderheden omtrent de verschillende landschappen. »	145.
Poeloe Laoet, Poeloe Seboekoe, enz.	» 146.
§ 2. Tanah Boemboe.	» 148.
Ligging, grenzen, grootte, bestanddeelen, natuurlijke gesteldheid, bestuur.	» —
Bijzonderheden omtrent de verschillende landschappen. »	—
§ 3. Het rijk Pasir	» 151.
Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid, voort- brengselen.	» —
Bevolking, bestuur, voornaamste plaatsen.	» —
§ 4. Het rijk Koetei.	» 154.
Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid, voort- brengselen.	» —
Bevolking, bestuur, voornaamste plaatsen	» 155.
§ 5. Het landschap Berouw.	» 157.
Ligging, grenzen, grootte, bestanddeelen.	» —
Overzicht over de afzonderlijke rijkjes.	» 158.
<i>a.</i> Sambilioeng	» —
<i>b.</i> Goenoeng Teboer.	» 160.
<i>c.</i> Boelangan	» 161.
Verhouding der Inlandsche Vorsten tot het Nederlandsche Gouvernement.	» 163.
§ 6. De Tidoengsche landen.	» —
Ligging, grenzen, grootte, verdeeling en hoofdplaatsen. »	—
Bestuur en bevolking	» 164.

DERDE HOOFDSTUK. DE NIET AAN NEDERLAND ONDERHOORIGE GEWESTEN.

§ 1. Het rijk Broenei of Borneo Proper.	» 165.
Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid, voort- brengselen.	» —
Bevolking, bestuur, voornaamste plaatsen en verdere bijzonderheden.	» 167.

§ 2. Het Noordelijke gedeelte des eilands en de omliggende kleinere eilanden	Blz. 169.
Ligging, grenzen, grootte, bestanddeelen	» —
Bijzonderheden omtrent de afzonderlijke gewesten	» —
a. Pappal	» —
b. Maloedoe	» 170.
c. Mangidari	» 171.
Omliggende eilanden	» —

VIERDE HOOFDGROEP. CELÉBES EN ONDERHOORIGE EILANDEN.

EERSTE HOOFDSTUK. ALGEMEEN OVERZICHT VAN CELÉBES.

§ 1. Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid	» 175.
Ligging, grenzen, grootte	» —
Gesteldheid van den grond, bergen	» 174.
Luchtsgesteldheid, moesons	» 175.
Baaijen en ankerplaatsen	» —
Kapen en punten	» 177.
Meren	» 180.
Rivieren	» 181.
§ 2. Staatkundige verdeeling, bestuur en regtswezen	» 185.
Verdeeling en bestuur	» —
Regtswezen	» 186.
§ 3. Voortbrengselen, handel en scheepvaart, bronnen van inkomsten voor het Gouvernement	» 187.
Plantenrijk	» —
Dierenrijk	» 188.
Delfstoffenrijk	» 189.
Handel en scheepvaart	» —
Bronnen van inkomsten voor het Gouvernement	» 190.
§ 4. Sterkte en verdeeling der bevolking	» 191.
Getalsterkte	» —
Verdeeling	» 195.
§ 5. De Alfoeren of Harafoeren	» 194.
Afstamming, uiterlijk voorkomen, kleeding, wapenen, woningen	» —
Karakter, levenswijze, maatschappelijke en zedelijke toestand	» 195.
Godsdienstbegrippen	» 196.
Gebruiken en plegtigheden	» 198.
Taal, literatuur, tijdrekening, muziek, vermaken	» 202.
Landbouw en nijverheid	» 204.

§ 6. De Mangkasaren en Boeginezen	Blz. 205.
Afkomst, voorkomen, kleeding, wapenen, woningen.	» —
Karakter, zedelijke en maatschappelijke toestand en regeringsvorm.	» 206.
Godsdienst.	» 209.
Taal, literatuur, tijdrekening.	» 210.
Nijverheid.	» 212.

TWEDE HOOFDSTUK. DE RESIDENTIE MENADO.

§ 1. De Minahasa.	» 214.
Ligging, grenzen, grootte, verdeling, bestuur.	» —
Bevolking, onderwijs	» 216.
Verdere bijzonderheden, voornaamste plaatsen.	» 218.
Wegen.	» 222.
Verdedigingsmiddelen	» 223.
Eilandjes langs de kust.	» 224.
§ 2. De Afdeeling Gorontalo.	» 225.
Ligging, bestanddeelen, grootte, sterkte der bevolking, bestuur.	» —
Overzicht der afzonderlijke rijkjes.	» 227.
<i>a.</i> Gorontalo	» —
<i>b.</i> Limbotto.	» 230.
<i>c.</i> Boné, Bintaena en Soewawa.	» 232.
<i>d.</i> Attingola.	» —
<i>e.</i> Boalemo.	» —
<i>f.</i> Moeton.	» —
<i>g.</i> Parigi	» 233.
<i>h.</i> Saoessoe, Posso, Tongko en Bongka.	» 234.
<i>i.</i> Todjo.	» 236.
<i>k.</i> De Togeän- of Schildpad-eilanden.	» —
§ 3. De niet tot de Afdeeling Gorontalo behoorende rijkjes langs de Noordkust.	» 237.
Opgave dier rijkjes en hunne verhouding tot het Gou- vernement.	» —
Bijzonderheden omtrent de verschillende rijkjes.	» 238.
<i>a.</i> Bolaäng Mongondou	» —
<i>b.</i> Bolaäng Oeki of Bolaäng Bangka.	» 240.
<i>c.</i> Bintaena.	» 241.
<i>d.</i> Bolaäng Itam	» —
<i>e.</i> Kaidipang.	» 242.
<i>f.</i> Boewool.	» —
§ 4. De Sangi- en Talaoer- of Salibabo-eilanden.	» 243.
Ligging, voornaamste eilanden.	» —
Natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen, bevelking, be- stuur, enz.	» 245.

DERDE HOOFDSTUK. DE OOSTELIJKE LANDTONG EN DE LANDEN OM DE GOLF VAN TOLO GELEGEN, MET DE DAARTOE BEHOORENDE EILANDEN.

§ 1. Het rijk Banggai	Blz. 249.
Bestanddeelen, ligging, algemeen overzigt.	» —
Bijzonderheden omtrent de verschillende deelen.	» 250.
Bevolking, bestuur, verhouding tot het Nederlandsche Gouvernement, regtswezen.	» 253.
§ 2. Het rijk Tomboekoe.	» 255.
Ligging, bestanddeelen, verdeling, voornaamste plaatsen.	» —
Natuurlijke gesteldheid van lucht en grond, voortbreng- selen.	» 257.
Bevolking, handel, nijverheid, bestuur, verhouding tot het Nederlandsche Gouvernement, regtswezen.	» 258.
§ 3. Het landschap Tomori.	» 260.
Ligging, voornaamste plaatsen.	» —
Bevolking, bestuur, verhouding tot het Nederlandsche Gouvernement.	» —

VIERDE HOOFDSTUK. HET GOVERNEMENT VAN CELÉBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

A. De Gouvernements-landen.

§ 1. De Afdeeling Mangkasar met de daarbij behorende eilanden van de Spermonde-groep.	» 261.
Bestanddeelen, grenzen.	» —
Voornaamste plaatsen en verdere bijzonderheden.	» 262.
§ 2. De Afdeeling Noorder-Distrikten.	» 264.
Ligging, grenzen, grootte, verdeling, natuurlijke ge- steldheid.	» —
Bestuur, voornaamste plaatsen en verdere bijzon- derheden.	» 265.
§ 3. De Afdeeling Zuider-Distrikten.	» 268.
Ligging, grenzen, grootte, verdeling, natuurlijke ge- steldheid.	» —
Bestuur, voornaamste plaatsen.	» 270.
§ 4. De Afdeeling Ooster-Distrikten.	» 272.
Bestanddeelen, ligging, grenzen, natuurlijke gesteldheid.	» —
Verdeling, bestuur, voornaamste plaatsen.	» 274.
§ 5. De Afdeeling Saleijer en onderhoorige eilanden.	» 278.
Ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid en voortbreng- selen van Saleijer.	» —
Bevolking, verdeling, bestuur en voornaamste plaatsen van Saleijer.	» 279.
Eilanden tot de Afdeeling Saleijer behorende.	» 281.

B. *De Leenroerige landen.*

- § 1. Boni met het achterleen Lamoeroe. Blz. 285.
 Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen. » —
 Bestuur, bestanddeelen en voornaamste plaatsen » 285.
- § 2. Tanette met zijne achterleenen » 288.
 Ligging, grenzen, grootte, bestanddeelen, natuurlijke gesteldheid. » —
 Bestuur en voornaamste plaatsen van Tanette. » 289.
 Achterleenen van Tanette » 290.

C. *De Bondgenootschappelijke landen.*

- § 1. Tontoli. » 290.
 Ligging, grenzen, bevolking, voortbrengselen. » —
 Bestuur, voornaamste plaatsen. » 291.
- § 2. Kajeli. » 292.
 Ligging, grenzen, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen. » —
 Verdeeling, bestuur, bevolking, voornaamste plaatsen. » —
- § 3. Toradja » 293.
 Ligging, grenzen, natuurlijke gesteldheid. » —
 Bevolking en verdere bijzonderheden. » 294.
- § 4. Masenreng Boeloe » —
 Ligging, grenzen, natuurlijke gesteldheid. » —
 Verdeeling, voornaamste plaatsen. » 295.
- § 5. Mandhar. » 296.
 Ligging, grenzen, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen. » —
 Bestanddeelen, bestuur, voornaamste plaatsen, bevolking. » —
- § 6. Adja Tampang of Sidenreng. » 297.
 Ligging, grenzen, natuurlijke gesteldheid. » —
 Bestanddeelen, bestuur, voornaamste plaatsen. » 298.
- § 7. Sopèng en onderhoorigheden. » 300.
 Ligging, grenzen en natuurlijke gesteldheid van Sopèng. » —
 Bevolking, bestuur, voornaamste plaatsen van Sopèng. » —
 Onderhoorigheden van Sopèng » 301.
- § 8. Barroe. » 302.
 Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid » —
 Bevolking, bestuur, voornaamste plaatsen » —
- § 9. Goa. » 303.
 Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid » —
 Bevolking, bestuur, voornaamste plaatsen. » —

§ 10. Laikang.	Blz 304.
§ 11. Wadjoe.	» 305.
Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid.	» —
Bevolking, regeringsvorm, voornaamste plaatsen.	» —
§ 12. Loewoe en onderhoorigheden.	» 507.
Ligging, grenzen, natuurlijke gesteldheid en voortbrengselen van Loewoe.	» —
Bevolking en voornaamste plaatsen.	» 308.
Onderhoorigheden van Loewoe.	» 509.
§ 15. Laiwoei.	» 310.
Ligging, grenzen, bestanddeelen, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen.	» —
Bevolking, bestuur.	» 311.
§ 14. Het eiland Boeton en onderhoorigheden.	» —
Ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid en voortbrengselen van Boeton.	» —
Bevolking, bestuur en voornaamste plaatsen van Boeton.	» 312.
Onderhoorigheden van Boeton.	» 313.
§ 15. Het eiland Soembawa en onderhoorigheden.	» 315.
Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen, bevolking en verdeeling van Soembawa.	» —
Overzicht der afzonderlijke rijkjes.	» 319.
a. Soembawa.	» —
b. Dampo.	» 323.
c. Sangar.	» 325.
d. Bima.	» 326.

VIJFDE HOOFDGROEP. DE MOLUKSCHE EILANDEN EN NIEUW GUINEA MET DE PAPOEWA-EILANDEN.

EERSTE HOOFDSTUK. ALGEMEEN OVERZICHT VAN DE MOLUKSCHE EN VERDERE BOVEN GENOEMDE EILANDEN.

§ 1. Ligging, grenzen, bestanddeelen, grootte, natuurlijke gesteldheid.	» 354.
Ligging, grenzen.	» —
Bestanddeelen, grootte.	» —
Natuurlijke gesteldheid.	» 356.
§ 2. Staatkundige verdeeling, bestuur, regtswezen en militaire magt.	» 337.
Verdeeling en bestuur.	» —
Regtswezen.	» 359.
Militaire magt.	» 340.

§ 5. Voortbrengselen, handel en scheepvaart, bronnen van inkomsten voor het Gouvernement.	Blz. 341.
Plantenrijk.	» —
Dierenrijk.	» 342.
Delfstoffenrijk.	» —
Handel en scheepvaart, finantiëele uitkomsten.	» —
§ 4. Bevolking.	» 346.
Getalsterkte.	» —
Stamverdeeling.	» 347.

TWEEDE HOOFDSTUK. DE RESIDENTIE TERNATE.

§ 1. Ligging, bestanddeelen en grootte dezer Residentie.	» 349.
§ 2. De Halmaheira-groep.	» 351.
Het eiland Halmaheira	» —
De eilanden Morotaï, Raoe, enz.	» 363.
De eilanden Ternate, Hiri, Tifore en Majoe.	» 364.
De eilanden Makjan, Motir, Miskin, Kajoa, Laloein, de Goearitji-groep, Ganneh en Dammer.	» 371.
De eilanden Tidore, Mitarra, Filongia, Siboe en Mareh.	» 374.
§ 3. De Batjan-groep.	» 378.
Het eiland Batjan.	» —
De eilandjes Mandioli, Botang Loman, Tawali of Kasiroeta, Tambeli, Latta-Latta, Tawali ketjil, enz.	» 385.
§ 4. De Obi-groep.	» 384.
Het eiland Obi.	» —
De eilanden Gomono, Obi Lattoe, Belang, Tapa, Bissa, Lojang en Gasse.	» 385.
§ 5. De Soela-eilanden.	» 386.
Algemeen overzicht der ligging, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen, bevolking en bestuur.	» —
Bijzonderheden omtrent de voornaamste eilanden.	» 387.
§ 6. De Papoewa-eilanden.	» 388.
Algemeen overzicht der ligging, bestanddeelen, voortbrengselen en bevolking.	» —
De Gebeh-groep.	» 391.
De Waigeoe-groep.	» 392.
De Salwatti-groep.	» 395.
De Misool- of Mesowal-groep.	» 397.
§ 7. Nieuw Guinea.	» 399.
Algemeen overzicht van het eiland.	» —
De Nederlandsche bezittingen op Nieuw Guinea.	» 404.
Bijzonderheden omtrent eenige gedeelten der bevolking van Nieuw Guinea.	» 412.

DERDE HOOFDSTUK. DE RESIDENTIE AMBOINA.

A. *De Afdeeling Amboina.*

§ 1. Ligging, bestanddeelen en grootte dezer Afdeeling.	Blz. 426.
§ 2. Het eiland Amboina.	» 427.
Ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen.	» —
Verdeeling, voornaamste plaatsen, inlandsch bestuur.	» 429.
De bevolking en haar maatschappelijke toestand.	» 432.
§ 3. Het eiland Haroekoe.	» 436.
Ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen.	» —
Plaatsen, bestuur, bevolking.	» —
§ 4. De eilanden Sapiroewa en Melano.	» 438.
Ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen.	» —
Plaatsen, bestuur, bevolking.	» 439.
§ 5. Het eiland Noesa laoet.	» 441.
Ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen.	» —
Plaatsen, bevolking, bestuur.	» —
§ 6. De eilanden Amblaauw, Manipa, Kélang en Bonoa.	» 442.
Het eiland Amblaauw.	» —
Het eiland Manipa.	» 443.
Het eiland Kélang.	» 444.
Het eiland Bonoa.	» —
§ 7. Het eiland Boeroe.	» 445.
Ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen.	» —
Verdeeling van het eiland. Hoofdplaats.	» 448.
Bevolking en bestuur.	» 451.
§ 8. Het eiland Ceram.	» 458.
Ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen.	» —
Staatkundige verdeeling, voornaamste plaatsen.	» 461.
Bevolking, bestuur.	» 465.

B. *De Afdeeling Banda.*

§ 1. Ligging, bestanddeelen en grootte dezer Afdeeling.	» 474.
§ 2. De Banda-eilanden.	» 477.
Algemeen overzicht van de ligging, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen en bevolking van deze groep.	» —
Het eiland Neira.	» 483.
Het eiland Lontor.	» 485.
Het eiland Goenoeng Api.	» 487.

	Het eiland Ai	Blz. 487.
	Het eiland Rosengain	» 488.
	De eilanden Pisang, Kapal, Kraka, Swangi en Run	» 489.
§ 3.	De Ceram-laoet-eilanden	» —
	Algemeen overzicht van de ligging, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen en bevolking van deze groep	» —
	Bijzonderheden omtrent de afzonderlijke eilanden	» 490.
§ 4.	De Goram-eilanden	» 492.
	Algemeen overzicht van de ligging, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen en bevolking van deze groep	» —
	Bijzonderheden omtrent de afzonderlijke eilanden	» —
§ 5.	De Watoebella-eilanden	» 494.
§ 6.	De Kei-eilanden en de Kei-Tenimber-eilanden	» 495.
	Algemeen overzicht van hunne ligging, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen en bevolking	» —
	Bijzonderheden omtrent de voornaamste eilanden	» 498.
§ 7.	De Aroe-eilanden	» 501.
	Algemeen overzicht van hunne ligging, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen, handel en bevolking	» —
	Bijzonderheden omtrent eenige eilanden	» 510.
§ 8.	De Tenimber-eilanden	» 514.
	Algemeen overzicht van de eilanden en hunne bevolking	» —
	Bijzonderheden omtrent sommige eilanden	» 516.
§ 9.	De Zuid-Wester-eilanden	» 517.
	Algemeen overzicht van de ligging, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen en bevolking	» —
	Bijzonderheden omtrent de verschillende groepen	» 525.
§ 10.	De Schildpad- en Lucipara-eilanden en Goenoeng Api	» 530.

ZESDE HOOFDGROEP. DE RESIDENTIE TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN.

EERSTE HOOFDSTUK. ALGEMEEN OVERZICHT DEZER RESIDENTIE.

§ 1.	Bestanddeelen, ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid en voortbrengselen	» 531.
	Bestanddeelen, ligging, grootte	» —
	Natuurlijke gesteldheid en voortbrengselen	» 532.
§ 2.	Bestuur, regs- en krijgswezen; handel en scheepvaart; finantiëele uitkomsten	» 534.
	Bestuur, regs- en krijgswezen	» —
	Handel en scheepvaart, bronnen van inkomsten, finantiëele uitkomsten	» 536.
§ 3.	Bevolking	» 537.

TWEEDE HOOFDSTUK. HET EILAND TIMOR.

§ 1. Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid.	Blz. 539.
Ligging, grenzen, grootte.	» —
Natuurlijke gesteldheid.	» 540.
§ 2. Staatkundige verdeeling, bestuur, voornaamste plaatsen.	» 543.
Verdeeling in Nederlandsch en Portugeesch grondgebied.	» —
Het Nederlandsche gedeelte van Timor.	» 544.
a. Het Gouvernements-grondgebied.	» —
b. Het grondgebied der Inlandsche Vorsten.	» 547.
Bestuur, rechtspleging en verhouding tot het Nederlandsche Gouvernement.	» 552.
Enkele bijzonderheden omtrent het Portugesche gedeelte van Timor.	» 554.
§ 3. Bevolking.	» 558.
Getalsterkte, afkomst, uiterlijk voorkomen en verdeeling.	» —
Woningen, kleeding, wapenen.	» 560.
Godsdienst.	» 562.
Beschaving, karakter, levenswijze, maatschappelijke toe- stand.	» 565.
Wijze van krijgvoeren.	» 568.
Bijzondere gebruiken, feesten.	» 571.
Taal, tijdrekening, muziek, nijverheid.	» 576.

DERDE HOOFDSTUK. ONDERHOORIGHEDEN VAN TIMOR.

§ 1. De Zuid-Westwaarts van Timor gelegene eilanden : Samaoe, Kambing, Rotti, Landoe, Daoe, Doöh, Noessé, Dana, Heliana, enz.	» 577.
Samaoe.	» —
Poeloe Kambing.	» 578.
Rotti.	» 579.
Landoe.	» 584.
Daoe.	» —
De overige kleine eilanden rondom Rotti.	» 585.
§ 2. De Savoe-eilanden, zijnde Savoe, Randjoewa en Hokki.	» —
Savoe.	» —
Randjoewa.	» 590.
Hokki.	» —
§ 3. Soemba of Tjendana.	» —
Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid, voort- brengselen.	» —
Verdeeling, bestuur, verhouding tot het Nederlandsche Gouvernement.	» 595.
Bevolking.	» 595.

§ 4. De Allor-eilanden, zijnde Allor, Pantar en eenige kleinere. Blz. 597.	
Allor.	» —
Pantar.	» 600.
De kleinere eilanden.	» —
§ 5. De Solor-eilanden, zijnde Lomblem, Adonare, Solor en eenige kleinere.	» 601.
Lomblem.	» —
Adonare.	» 602.
Solor.	» 603.
De kleinere eilanden.	» 605.
§ 6. Flores.	» 606.
Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid.	» —
Voortbrengselen en handel.	» 610.
Verdeeling van Flores.	» 611.
Westelijk Flores of Mangerai.	» —
Midden-Flores.	» 615.
Oostelijk Flores.	» 616.
Eilandjes rondom Flores.	» 619.
Bijlage (Regerings-reglement).	» 621.
Bijvoegsels en Verbeteringen.	» 650.

ZESDE HOOFDGROEP.

DE RESIDENTIE TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

ALGEMEEN OVERZIGT DEZER RESIDENTIE.

§ 1. Bestanddeelen, ligging, grootte, natuurlijke gesteldheid en voortbrengselen.

Bestanddeelen, ligging, grootte.

De Residentie *Timor en onderhoorigheden* bevat al de *Kleine Soenda-eilanden* ten Oosten van *P. Rindja* (bl. 333); behalve het Westelijke gedeelte van *Flores*, dat eene onderhoorigheid van *Bima* is en daarmede gerekend wordt tot het *Gouvernement van Celébes* te behooren (bl. 184 en 315), en het Noordelijke gedeelte van *Timor* met *P. Kambing*⁽¹⁾, hetwelk aan *Portugal* behoort. Zij bestaat dus uit :

1°, de grootste Zuidelijke helft van *Timor* ;

2°, de Zuid-Westwaarts van daar gelegene eilanden : *Samaoe* of *Samaauw*, *Kambing*⁽²⁾, *Rotti*, *Landoe*, *Daoe* of *Daauw*, *Doök*, *Noessé*, *Dana*, *Heliana* en eenige kleinere.

3°, de *Savoe-eilanden*, zijnde : *Savoe*, *Randjoewa* of *Bendjoar* en *Hokki* ;

4°, *Soemba* of *Tjendana* of *Sandelhout-eiland* ;

5°, de *Allor-eilanden*, zijnde : *Allor* of *Ombaai*, *Pantar* en eenige kleinere ;

(1) Dit eiland wordt geographisch tot de *Wetter*-groep gerekend. Zie bl. 477.

(2) Wel te onderscheiden van het bovengenoemde *P. Kambing*.

6°, de *Solor-eilanden*, zijnde : *Lomblem*, *Adonare* of *Sabrao*, *Solor* en eenige kleinere ;

7°, het Oostelijke gedeelte van *Flores*.

De ligging is tusschen 8° 5' (de Noord-Westpunt van *Allor*) tot 11° 5' (*P. Heliana*) Z. B. en 119° 3' (de Westpunt van *Soemba*) tot 125° 15' (de Oostelijkste punt van ons gebied op *Timor*) O.L.

Ten Noorden worden deze eilanden bespoeld door de *Soenda-zee* en hare Oostelijke voortzetting, de *Zee van Flores*; ten Oosten door de *Timor-zee*; en ten Zuiden door de *Timor-zee* en den *Indischen Oceaan*.

De grootte dezer Residentie bedraagt volgens MELVILL: ⁽¹⁾

Het Nederlandsche gedeelte van *Timor* ⁽²⁾ 352,0 □ mijlen.

Samaoe, *Rotti* en de verdere eilanden ten

Zuid-Westen van <i>Timor</i>	29,3	»
De <i>Savoe-eilanden</i>	8,5	»
<i>Soemba</i>	251,8	»
De <i>Allor-eilanden</i>	61,6	»
De <i>Solor-eilanden</i>	39,2	»
Geheel <i>Flores</i> ⁽³⁾	300,2	»

te zamen 1042,6 □ mijlen.

Natuurlijke gesteldheid en voortbrengselen.

Flores, de *Solor*- en de *Allor-groepen* strekken zich bijna in eene rechte lijn van *Soembawa* Oostwaarts uit tot aan den Noord-Westhoek van *Timor*, en zijn het vervolg van de eilanden-reeks (*Kleine Soenda-eilanden*), die met *Bali* bij *Java's* Oosthoek begint. Zij schijnen één samenhangend gebergte-systeem uit te maken, hetwelk eene voortzetting is van dat van *Oost-Java* en slechts door diepere dalen, welke hier de Straten vormen, gescheiden is.

(1) *Statistieke Kaart* in het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1849. Het tractaat met *Portugal* in 1859 heeft daarin echter eenige verandering gebragt; doch eene latere opgave is ons niet bekend.

(2) Volgens de opgave van denzelfden Schrijver in den *Moniteur des Indes*, 1846—1847, bedraagt dit gedeelte 561 □ mijlen; terwijl het geheele eiland daar gesteld wordt op 615 □ mijlen.

(3) De grootte van het gedeelte van dit eiland, dat tot de Residentie *Timor* gerekend wordt, is zooverre wij weten nergens afzonderlijk opgegeven, doch zal ruim 100 □ mijlen bedragen.

De keten, welke al deze eilanden van het Westen naar het Oosten doorsnijdt, is van dezelfde formatie als in laatstgenoemd gewest en even als daar met talrijke vulkanen bezet.

Timor en de Zuid-Westwaarts van daar liggende eilanden schijnen niet met de voorgaande verbonden te zijn maar uit eene afzonderlijke of misschien met de *Zuid-West-eilanden* zamenhangende bergketen te bestaan, die in eene Noord-Oost- en Zuid-Westwaartsche rigting loopt; zij is ook wel van tertiaire formatie en heeft dezelfde hoofdbestanddeelen als op *Java* (*thon-*, *zand-* en vooral kalksteen), maar is arm aan vulkanen. Ook *Soemba*, van welks natuurlijke gesteldheid overigens weinig bekend is, staat in geen zichtbaar verband met de overige eilanden, indien het althans niet den schakel tusschen *Soembawa*, de *Savo-eilanden* en *Rotti* uitmaakt; het bestaat gedeeltelijk uit kalkgebergte, doch heeft ook ten minste één vulkaan.⁽¹⁾

Rivieren van eenig belang worden natuurlijk nergens aangetroffen, daar de bergketenen overal in de rigting van de lengte-as der eilanden loopen en niet door aanmerkelijke vlakten worden afgewisseld. Wel zijn er eene menigte beken en bergstroomen, doch slechts enkele daarvan zijn over een klein gedeelte van hunnen loop bevaarbaar; en terwijl zij in den regentijd dikwijls overstromen, droogen vele in den Oostmoeson geheel uit.

Het klimaat en de afwisseling der moesons komen in het algemeen met die van *Oost-Java* overeen; evenwel is de afscheiding tusschen deze laatsten in het Oosten der Residentie, vooral op *Timor*, doorgaans scherper. Gedurende den Oostmoeson regent het daar gewoonlijk in 't geheel niet; en de hitte kan op den middag in de zon tot 125°, en in de schaduw tot 95° F. stijgen.

Wat de mate van vruchtbaarheid betreft behooren deze eilanden tot de Tweede Afdeeling (zie D^l. I, bl. 96); en schoon op *Timor* in den Oostmoeson de plantenwereld bijna geheel schijnt uit te sterven, herstelt zij zich bij het aanbreken van den regentijd met onbegrijpelijke snelheid. De hoofdvoortbrengselen van het plantenrijk zijn: de *Casuarinen* (D^l. I, bl. 220), kokos-, sago-, *lontar-* en *gebang-*palmen op alle eilanden; ijzerhout, *kajoe-mejrah-*, *kajoe-poetih-*boomen en suikerriet, vooral op *Timor*; *sapan-*hout, *bengkoedoe-*boomen (voor roode verfstof) en wilde kaneel, inzonderheid op *Flores* en *Timor*; sandelhout, op *Soemba*

(1) JUNGHUHN, *Java*, enz. Afd. II, Hoofdst. III, bl. 1265.

en *Timor*; en van de cultuurgewassen: *djagoeng*, rijst, gierst, tarwe, tabak, katoen, kaneel, indigo, suikerriet, aard- en peulvruchten, en velerlei groenten, fruiten en boomvruchten. In het Portugesche gedeelte van *Timor* is voor eenige jaren de gedwongene koffij-cultuur ingevoerd, en sedert dien tijd is zij ook in het Nederlandsche door de bevolking uit eigen beweging en met gunstig gevolg ondernomen.⁽¹⁾

Het dierenrijk, waarin de groote en verscheurende soorten ontbreken, heeft: buffels, schapen, geiten, herten, zwijnen, wilde katten, weinig apen, slangen, krokodillen, leguanen, eene menigte vogelsoorten, waaronder hoenders, duiven, papegaaijen en de *boeroeng lawit*, visschen, vele walvisschen, haaijen, *tripang*, schildpad, en parel-oesters, de laatsten aan de Zuidkust van *Timor*. Vooral verdienen ook vermelding de paarden van een klein doch zeer goed ras, welke op al de grootere eilanden gevonden worden; en van de insecten, honigbijen en witte mieren.

Het delfstoffenrijk is alleen op *Timor* eenigzins onderzocht en bevat daar: koper⁽²⁾, ijzer-ertsen (chroom-ijzererts⁽³⁾), eenig goud, steenkolen, aardolie, zwavel, klipzout, toetssteen en slijpsteen.

§ 2. Bestuur, regts- en krijgswezen; handel en scheepvaart; finantiële uitkomsten.

Bestuur, regts- en krijgswezen.

Het burgerlijk bestuur wordt uitgeoefend door eenen Resident, die te *Koepang* op *Timor* gevestigd is en bijgestaan wordt door eenen Secretaris, die tevens Kashouder is en als Notaris, Vendu-meester en Ambtenaar van den burgerlijken stand fungeert. Aan hem ondergeschikt zijn: de Gezaghebber van *Beloe* (Midden-*Timor*) gevestigd te *Atapoepoe*, de Gezaghebber der *Solor*-eilanden gevestigd te *Larantoeke* op *Flores*; en de Posthouders te *Fialarang*, *Babauw*, *Paritti* en *Amarassi*, allen op *Timor*, op *Allor*, op *Solor*, op *Rotti*, op *Savoe*, op *Soemba*, en te *Endeh* op *Flores*.

(1) *Regeringsverslag over 1864*, bl. 195 en *over 1865*, bl. 226.

(2) Volgens berigten in de Dagbladen is op het einde van het jaar 1868 aan twee Nederlanders door het Gouvernement concessie verleend tot het ontginnen der kopermijnen op *Timor*.

(3) *Regeringsverslag over 1863*, bl. 216.

Het onmiddellijke Gouvernements-grondgebied bepaalt zich tot eene kleine uitgestrektheid in het Zuid-Westen van *Timor*; overal elders doet ons bestuur zich slechts middellijk gelden door de Inlandsche Vorsten en Hoofden, en berust het op de met dezen aangegane contracten. De Chinezen staan onder eenen Kapitein-Chinees te *Koepang* en eenen Luitenant-Chinees te *Atapoepoe*, die aan de Nederlandsche autoriteit ondergeschikt zijn.

De Europeanen en daarmede gelijkgestelden in deze Residentie staan wegens belangrijke zaken te regt voor den Raad van Justitie te *Soerabaja*. Zaken van minder gewigt van Europeanen worden afgedaan door het Residents-geregt (den Resident); die van Inlanders, welke Gouvernements-onderdanen zijn, door eenen Landraad, zamengesteld uit den Resident als Voorzitter, den Secretaris der Residentie als Griffier, twee Europesche leden, twee Inlandsche Hoofden en den *Djaksa*; terwijl daarin bij de behandeling van zaken betreffende vreemde Oosterlingen ook het Hoofd van de natie, waartoe de gedaagde behoort, als advise-rend lid zitting kan hebben. Aan de Gezaghebbers van *Midden-Timor* en de *Solor-eilanden* is eenige regtsmagt in kleine zaken van Gouvernements-onderdanen toegekend. De regtspleging over Inlanders buiten het Gouvernements-grondgebied is aan hunne eigene Vorsten en Hoofden overgelaten, behoudens het verbod om martelende of verminkende straffen op te leggen.

De krijgsmagt bestaat uit eene garnizoens-kompagnie Infanterie te *Koepang*, waarvan detachementen zijn te *Atapoepoe* op *Timor's* Noord-Westkust en te *Larantoeika* op *Flores*. Voorts heeft men op *Timor* het corps Mardijkers⁽¹⁾, en de schutterij uit Europeanen en hunne afstammelingen zamengesteld; en ook zijn verschillende Vorsten volgens de met hen geslotene contracten tot het leveren van hulptroepen verplicht. Het corps *Papangers*, bestaande uit Boeginezen, Maleijers, Javanen, Rottinezen, enz., dat 250 man sterk doch ongewapend is, kan niet tot de krijgsmagt gerekend worden; het verrigt nachtwachts-dienst in de hoofdplaats *Koepang*.

(1) Eigenlijk *Mardahéka*, dat is Vrije lieden. Dit Corps bestaat sedert 1749 en is zamengesteld uit de afstammelingen van een aantal slaven, die zich in dat jaar bij een gevecht tegen de Portugezen bij *Penfoeik* bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt, daarom vrijgelaten en tot eene afzonderlijke krijgsbende gemaakt zijn; later zijn daar ook vrijgeboren Inlanders bijgevoegd.

**Handel en scheepvaart, bronnen van inkomsten,
finantiële uitkomsten**

Omtrent den handel zijn geene officiële opgaven bekend dan alleen van *Koepang*, en niet later dan over het jaar 1865. De uitvoer bestaat hoofdzakelijk in sandelhout, was, paarden, *tripang*, schildpad en vogelnestjes; de invoer in vuurwapenen, kruid, sterke dranken, lijnwaden, glas-koralen, *parangs* en messen, en Javaansch blik- en koperwerk. Alle vaartuigen van Nederlandsch-Indische zeebrieven of jaarpassen voorzien mogen op de verschillende havens van het Nederlandsche gedeelte van *Timor* handel drijven; voor den algemeenen handel is alleen *Koepang* opengesteld, dat sedert het jaar 1866 eene vrijhaven is; door inlandsche vaartuigen wordt echter ook dikwijls van andere ankerplaatsen langs de Noord-Westkust gebruik gemaakt. De handelsbeweging te *Koepang* in het jaar 1865 wordt voorgesteld in de volgende tabel.

Haven.		Vaartuigen en lasten.				Totaal.		Waarde van in- en uitvoer.
		Europ. getuigd	Lasten.	Inl. getuigd	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.	
<i>Koepang.</i>	Aang.	46	7671 $\frac{1}{2}$	33	139	79	7801 $\frac{1}{2}$	f 98266
	Vertr.	47	7191	41	215 $\frac{1}{2}$	88	7406 $\frac{1}{2}$	» 109667

De waarde van den in- en uitvoer te *Koepang* was in de laatste jaren steeds afnemende, hetgeen werd toegeschreven aan de omstandigheid, dat daar alleen regten werden geheven en de handelsvaartuigen hierom zooveel mogelijk gebruik maakten van andere havens, waar dit niet geschiedde. Het vrijverklaren van deze haven is eene poging tot verbetering van dien toestand.

De bronnen van regtstreeksche inkomsten voor het Gouvernement bestaan hoofdzakelijk in enkele belastingen, welke in het kleine Gouvernements-grondgebied op *Timor* worden geheven. Door de afschaffing der scheepvaartregten zijn die inkomsten verminderd; en door de afschaffing der heerdiensten, anders dan tot wering van rampen van hooger hand of tot afwendig

van algemeen gevaar⁽¹⁾, zijn daarentegen de uitgaven vermeerderd. Maar ook reeds vóór het invoeren van die bepalingen werden de algemeene finantiële uitkomsten dezer Residentie steeds ongunstiger. In 1858, het laatste jaar waaromtrent die uitkomsten officieel zijn publiek gemaakt, bedroegen de baten *f* 56574, en de lasten *f* 128557; er was dus een nadeelig verschil van *f* 71973; terwijl over het jaar 1857 het verlies *f* 71591, over 1856 *f* 55738, en over 1855 slechts *f* 50805 beliep.

§ 3. Bevolking.

Volgens den *Regerings-almanak voor 1868* waren op het einde van het jaar 1866 in de Residentie *Timor* 190 Europeanen, 814 Chinezen, 4 Arabieren, en was het getal der Inlanders onbekend; de gissingen omtrent deze laatsten liepen van 900000 tot 1.640000. Hieronder waren, volgens het *Regeringsverslag over 1865*, 17500 Inlandsche Christenen op *Timor* en *Rotti*. Volgens Dr. BUDDINGH⁽²⁾ waren er in 1855 alleen ter hoofdplaats *Koepang* 2450 Inlandsche Christenen, en bedroeg hun getal op *Timor* 3320, terwijl dat op *Rotti* op 7000 geschat werd; doch volgens den Zendeling-leeraar DONSELAAR⁽³⁾, wien men niet verdenken kan dat hij het getal Christenen te gering zal hebben opgegeven, bedroeg de Christen-gemeente te *Koepang* in 1862 slechts 614 zielen, waaronder bijna 200 Europeanen of Kleurlingen, terwijl in de nabuurschap van de hoofdplaats nog 373, en in de andere gemeenten 1041 Inlandsche Christenen werden gevonden, zoodat de gezamenlijke Christen-bevolking van dit gedeelte van *Timor* slechts ruim 2000 zielen telde; en volgens denzelfden Schrijver bedroeg het getal Christenen op *Rotti* nog geen duizend.⁽⁴⁾

(1) *Staatsblad van Nederl. Indië, 1866*, no. 68. Ook het Pandelingschap is in deze Residentie verboden. *Regeringsverslag over 1865*, bl. 58.

(2) *Neêrlands Oost-Indië. Reizen door Dr. S. A. BUDDINGH*, Dl. III, bl. 295—324.

(3) *Het Inlandsche Christendom en Schoolwezen op Timor, in 1862*, door W. M. DONSELAAR; in de *Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap*, Dl. VIII, bl. 24.

(4) t. a. p. bl. 32.

Bij alle hierboven vermelde cijfers valt op te merken dat daaronder niet begrepen zijn de bewoners van het Portugesche gedeelte van *Timor*, en dus onder de Christenen ook niet de Roomsche Katholijken, die in dat deel des eilands gevonden worden.

De schatting van het getal der Inlanders buiten de Gouvernements-landen zullen wij, niet wetende op welke gronden zij steunt, in hare waarde laten en bij elk afzonderlijk eiland de sterkte der bevolking opgeven, voor zooverre wij die in andere bronnen vermeld vinden. Volgens MELVILL ⁽¹⁾ bedroeg in 1849 de geheele bevolking der Residentie slechts 1.057800 zielen; en in 1846 werd zij door hem geschat op 1.009000 zielen ⁽²⁾, terwijl de bevolking van alle hier bedoelde eilanden, met geheel *Timor* en geheel *Flores*, toen door hem gesteld werd op 1.574000 zielen. Bij de twee eerstgemelde cijfers valt echter op te merken dat ten gevolge van het in 1859 met *Portugal* gesloten tractaat de grenzen van ons gebied verandering hebben ondergaan.

Eene algemeene beschrijving der bevolking is bezwaarlijk te geven, omdat zij uit zeer verschillende bestanddeelen is zamengesteld. Behalve de Chinezen toch bevinden er zich eene menigte andere vreemde Oosterlingen, als Bimanezen, Boeginezen, enz., die in het *Regeringsverslag* onder de algemeene benaming van Inlanders worden zamengevat, en ook hier en daar met de eigenlijke Inboorlingen zijn vermengd. Deze laatsten behooren tot den Alfoerschen stam en komen, wat de hoofdtrekken aangaat, in voorkomen en levenswijze met de andere vertakkingen van dien stam overeen. Op sommige eilanden wordt echter ook eene kroesharige bevolking aangetroffen, die dus sporen van verwantschap met het Negriten-ras vertoont of misschien wel geheel daartoe behoort. In het algemeen valt hier op te merken dat de Inboorlingen van *Timor* in beschaving achterstaan bij die der kleinere meer Westwaarts gelezene eilanden.

Eene afzonderlijke vermelding verdienen de zoogenaamde *Zwarte Portugezen*, die te *Larantoeke* in het Noord-Oosten van *Flores* en in het landschap *Oikoessi* op *Timor's* Noord-Westkust worden aangetroffen, en wier oorsprong van het begin der 17de eeuw dagteekent. Zij zijn Roomsche Katholieke Christenen en

⁽¹⁾ *Statistieke Kaart* in het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1849.

⁽²⁾ *Moniteur des Indes*, 1846 — 1847.

stammen af van Portugezen en Inlandsche vrouwen, die zich aanvankelijk te *Larantoeke* vereenigden onder het bestuur van den Portugees JOHAN of GONSALVO D'ORNAY. Deze verplaatste zich vervolgens met een gedeelte van zijne onderhoorigen naar *Oikoessi*, huwde daar met eene dochter van den Vorst van het naburige landschap *Ambenoe*, en werd door het Portugeesch bestuur van *Goa* erkend als Opperhoofd van *Oikoessi* en omstreken, onder den titel van *Teninti Generaal*.⁽¹⁾ Eenige jaren later vestigde zich daar een ander Portugees, DA COSTA genaamd, die insgelijks met eene Prinses van *Ambenoe* huwde, en wiens zoon zich bij den dood van den toen regerenden D'ORNAY in het bestuur wist te dringen. Sedert dien tijd wordt tot heden de waardigheid van *Teninti Generaal* in het nog aan *Portugal* behoorende landschap *Oikoessi* beurtelings door een afstammeling uit die twee geslachten bekleed. Op *Flores* zijn de Zwarte Portugezen thans aan het Nederlandsche gezag onderworpen.⁽²⁾

TWEEDE HOOFDSTUK.

HET EILAND TIMOR.

§ 1. Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid.

Ligging, grenzen, grootte.

Timor, het Oostelijkste en ook het grootste der *Kleine Soenda-eilanden*, strekt zich in eene Noord-Oost- en Zuid-Westwaartsche

⁽¹⁾ *Teninti* is het Portugesche *Tenente*, voor *Locotenente*, d. i. *Lieutenant of Plaatsbekleeder*.

⁽²⁾ Over de oorlogen in de 17de en 18de eeuw door de Zwarte Portugezen en hunne bondgenooten op *Timor* tegen de Nederlanders gevoerd, zie men o. a. de beschrijving van het eiland *Timor* door Prof. P. J. VETH in *de Gids*, *Jaarg. 1855*, Dl. I, bl. 545—611, 695—757 en Dl. II, bl. 55—100; in welk, ook afzonderlijk uitgegeven, artikel al wat de tot op dien tijd bekende bronnen over *Timor* opleveren beknopt en duidelijk is zamengevat, en waarvan wij ook bij de behandeling van dat eiland meermalen hebben gebruik gemaakt.

rigting uit tusschen $8^{\circ} 20'$ tot $10^{\circ} 26'$ Z. B. en $123^{\circ} 30'$ tot $127^{\circ} 14'$ O. L. ⁽¹⁾

Het wordt ten Westen, Zuiden en Oosten bespoeld door een gedeelte van den *Indischen Oceaan*, hetwelk hier de *Timor-zee* genoemd wordt, en ten Noorden door het Zuidelijkste gedeelte der *Banda-zee*. Van *Rotti* wordt het gescheiden door *Straat Rotti*. van *Samaoe* door *Straat Samaoe*, van *Allor* door *Straat Ombaai*, en van *Wetter* door eene Straat, die, zooverre ons bekend is, geen bijzonderen naam draagt maar, met hetzelfde regt als de beide vorige, *Straat Wetter* kan genoemd worden.

De grootte van *Timor* bedraagt volgens MELVILL 613 □ mijlen. Eene andere, ook door VETH medegedeelde, opgave, waarbij die grootte op slechts 418 □ mijlen gesteld wordt, is blijkbaar veel te laag, gelijk eene oppervlakkige meting op de Kaart genoegzaam bewijst.

Natuurlijke gesteldheid.

Timor wordt in zijne geheele lengte door eene bergketen doorsneden, die zich bijna overal tot aan de kusten uitstrekt, in het midden des eilands hare grootste hoogte bereikt doch, zooverre bekend is, slechts op enkele plaatsen boven de 6000 v^t. stijgt. Het midden-gedeelte van dit gebergte bestaat hoofdzakelijk uit kalksteen, zandsteen en thonschiefer; uit den eersten bestaan de hoogste toppen, die over het algemeen steil, zeer ruw van vorm en door diepe kloven gespleten zijn; deze toppen worden door de Inboorlingen *Fatoe* (d. i. *Batoe*, rots, klip) genoemd. Meer naar de kusten gaat dit gesteente over in kalk van oudere en jongere formatie (Jura- en Muschel-kalk), en op enkele plaatsen in krijt. Over eene smalle strook aan de Noord-Westkust in het landschap *Ambenoe* strekt zich een conglomeraat uit, dat nog steeds gevormd wordt uit stoffen, welke door de rivieren afgevoerd en door een kalk- en zandachtig deeg verbonden worden. Aan sporen van vulkanische werkingen ontbreekt het op *Timor* niet

⁽¹⁾ In den *Algemeenen Atlas van Nederlandsch Indië* is op den rand der Kaart van de Oosterhelft der Residentie Timor in de opgave der lengtegraden eene fout van juist 20° .

Volgens Dr. S. MÜLLER, *Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel*, ligt *Timor* tusschen $8^{\circ} 20' 15''$ tot $10^{\circ} 22' 19''$ Z. B. en $123^{\circ} 27' 24''$ tot $127^{\circ} 0' 52''$ O. L.

geheel; het serpentijn of *ophite*, een gesteente dat op enkele plaatsen tusschen den zandsteen voorkomt, schijnt zich slechts in vloeibaren staat naar boven te hebben kunnen dringen, en ook de aard- of bergolie, die hier en daar gevonden wordt, is een vulkanisch product; doch het bestaan van eigenlijke vulkanen is nog niet boven allen twijfel verheven, en zeker worden er geene werkende vuurbergen aangetroffen. VALENTYN spreekt van een uitgedoofden vulkaan in het Noord-Oosten des eilands; ook zegt men, dat er in het Nederlandsche gedeelte een ontdekt is.

De hoogste bekende toppen zijn: de *Alas*, nabij de Zuid-Oostkust in het Portugesche gebied, die op 11500 vt. geschat wordt; de *Lakaän*, in het landschap *Fialarang*, het Noordelijkste van ons gebied, ongeveer 6000 vt. hoog; de *Miomaffo*, de *Moetis* en de *Feli*, ten Zuiden van den voorgaanden, in het landschap *Sonebait*, omstreeks 4500 vt.; de *Timaoe* of *Timoe*, nabij de Noord-Westkust in het landschap *Amfoeang*, 4000 vt.; en de *Leoe* of *Fatoe Leoe*, in het Zuid-Westen des eilands, mede ongeveer 4000 vt. hoog.

De rivieren, die ter wederzijde van de bergketen veelal met sterke kronkelingen afvloeijen, hebben natuurlijk een zeer beperkten loop en zijn, ook wanneer zij genoegzaam van water voorzien zijn, door haar sterk verval onbevaarbaar; met uitzondering van enkele, die tot op eenen geringen afstand boven haren mond voor kleine praauwen bruikbaar zijn.

De belangrijkste rivieren zijn:

de *Noi* (Rivier) *Soetrana* of *N. Foele*; zij ontspringt op den berg *Miomaffo*, neemt aan hare regterzijde de *N. Lelo*, *N. Noemoele*, *N. Soepoe*, *N. Asin* en andere bergstroomen op, en valt na eenen Westwaartschen loop bij *Soetrana*, in het Zuiden van het landschap *Ambenoe*, in zee.

de *N. Mina*; zij ontstaat uit de zamenvloeiing van de *N. Niti* of *Koper-rivier* (Regts) en de *N. Noni* of *N. Bitoi* of *Goud-rivier* (Links). De eerste ontspringt op den berg *Neffo* of *Konaiki* in het Oosten van het landschap *Amfoeang*; de laatste op den *Fatoe Leoe*. De *N. Noni* vormt de Zuid-Westelijke grensscheiding van *Amfoeang*, en na hare vereeniging met de *N. Niti* is zij, onder den naam van *N. Mina*, de Zuidelijke grens van dat landschap, en valt aan de Westkust in zee.

de *Rivier van Koepang* of *N. Mino*, in de Zuidpunt des eilands. Zij heeft slechts een zeer beperkten, Noord-Westwaartschen loop, doorstroomt de hoofdplaats *Koepang* en valt daar met een wijden mond in de Baai van dien naam.

De voornaamste baaijen zijn :

de *Baai van Koepang*, in het Zuid-Westen des eilands; zij is zeer ruim en veilig, en heeft eene afwisselende diepte van 6 tot meer dan 30 vadem. In deze baai liggen de kleine eilandjes *P. Boeroeng*, *P. Tikoes* en *P. Kira*.

de *Baai van Barata* of *Bolerata*, eene ruime en vrij veilige baai in het Noorden van het landschap *Koepang*, tusschen de kapen *Koeroes* en *Barata* (bl. 543).

de *Toelang Ikan-baai*, in het Noorden van het landschap *Ambenoe*, met eene diepte van 20 vadem, doch tegen het Westen geheel open.

de *Baai* of liever *Reede van Atapoepoe*, in het Noorden van het landschap *Fialarang*, 25 tot 30 vadem diep, doch mede tegen het Westen geheel open.

de *Baai van Dilli*, aan de Noordkust, bij de Portugesche hoofdplaats; zij wordt voor de beste haven van *Timor* gehouden, hoewel het binnenzeilen voor vreemdelingen gevaarlijk is wegens de droogten, welke zich aan beide zijden bevinden.

Daarenboven biedt vooral de Noord-Westkust eene menigte geschikte reeden en ankerplaatsen aan, waarvan door handelaren menigvuldig gebruik wordt gemaakt.

Aan Kapen is het eiland zeer rijk. De voornaamste met name bekende zijn :

aan de Noord-Westkust :

T. Moubara, op 8° 38' Z.B.

T. Parimbata, op 8° 43'.

T. Batoe Gedeh, op 8° 57'.

Deze drie zijn op Portugeesch grondgebied.

T. Atapoepoe, op 8° 58' Z.B.

T. Batoe Poetih, op 8° 59'.

Kaap Ornay, ten Noorden van de *Toelang Ikan-baai*, op 9° 11'.

T. Batoe Mejrah, ten Zuiden van dezelfde baai, op 9° 17'.—
4' Zuidelijker ontlast zich de *N. Soetrana*.

aan de Westkust :

T. Gemok of *Varkenshoek*, op 9° 28' Z.B.

T. Biningo.

T. Mäs, op $9^{\circ} 36'$. Nagenoeg in het midden tusschen deze Kaap en *T. Gemok* ontlast zich de *N. Mina*.

T. Koeroes, op $9^{\circ} 47'$ aan den Noordelijken ingang van de Baai van *Barata*.

T. Barata of *Bolerata*, op $9^{\circ} 53'$, aan den Zuidelijken ingang van evengenoemde baai.

T. Silfana of *Kabaka*, op $9^{\circ} 56'$.

T. Pakoela, aan den Noordelijken ingang van de Baai van *Koepang*, op $10^{\circ} 4'$.

T. Balmoetoeng, aan den Zuidelijken ingang van dezelfde baai, op $10^{\circ} 11'$.

aan de Zuid-Oostkust:

T. Teno.

T. Oisina, de Zuidelijkste punt des eilands, op $10^{\circ} 26'$ Z. B.

T. Batoe Poetik, op $10^{\circ} 17'$.

T. Noi Mina, op $10^{\circ} 5'$, waar zich ook een klein riviertje van denzelfden naam ontlast. Tusschen de beide laatstgenoemde Kapen liggen op geringen afstand van de kust parelbanken.

aan de Noordkust:

De *Noord-Oostpunt*, in het Portugesche gebied, op $8^{\circ} 24'$ Z. B. en $127^{\circ} 14'$ O. L.

T. Saro of *Saraoe*.

T. Lame.

T. Manatoetoe of *Soebang*.

T. Fantakoma, aan de Oostzijde der Baai van *Dilli*.

De luchtgesteldheid en de belangrijkste voortbrengselen van *Timor* zijn reeds vermeld op bl. 533 en 534.

§ 2. Staatkundige verdeeling, bestuur, voornaamste plaatsen.

Verdeeling in Nederlandsch en Portugeesch grondgebied.

De kleinste Noordelijke helft van *Timor* met het daarbij gelegen *P. Kambing* is thans de eenig overgeblevene bezitting der Portugezen in den *Indischen Archipel*. De juiste grenzen tusschen hun grondgebied en het onze zijn eerst vastgesteld bij een tractaat, gesloten te *Lissabon* den 20 April 1859, en afgekondigd in het *Nederlandsch Staatsblad* van 1860, n°. 56 (*Indisch Staatsbl.*, n°. 101).

Deze grenzen zijn : in het Noord-Westen die, welke *Cova (Kowa)* van *Juanilo (Djeoniloe of Djenilo)* afscheiden, en in het Zuid-Oosten die welke *Suai (Soeai)* van *Lakecune (Lakekoene)* afscheiden; dat is op de Noord-Westkust op 9°, en op de Zuid-Oostkust op omstreeks 9° 40' Z. B. Tusschen deze punten volgt de grens, in eene zeer onregelmatige lijn, de grenzen der tegen elkander liggende Nederlandsche en Portugesche staten. Deze staten of landschappen zijn van het Westen af, op Nederlandsch grondgebied : *Juanilo (Djenilo)*, *Silawang*, *Fialarang*, *Lamaksanulu (Lamaksanoeloe)*, *Lamakané*, *Nailimu (Naitimoe of Noitimoe)*, *Manden*, *Dirma* en *Lakecune (Lakekoene)*; en op Portugeesch grondgebied : *Cova (Kowa)*, *Balibo*, *Lamakitu (Lamakitoe)*, *Tafakai*, *Fatoemea*⁽¹⁾, *Lanken*, *Dacolo (Dakolo)*, *Tamiroe Eulalang* en *Suai (Soeai)*. Al wat ten Zuiden van die grenzen ligt is erkend als Nederlandsch, en al wat ten Noorden er van ligt als Portugeesch gebied, met uitzondering van twee enclaves; namelijk : het landschap *Maukatar* of *Kaloeninéne*, hetwelk Nederlandsch blijft en geënclaveerd is tusschen de Portugesche gewesten *Lamakitoe*, *Tanterine*, *Follafoix (Follesait)* en *Soeai*; en de landschappen *Oikoeasi*, *Noimoeti* en *Ambenoe* (het laatste voor zooverre daar tot op het sluiten van het tractaat de Portugesche vlag werd gevoerd⁽²⁾), welke Portugeesch blijven en geënclaveerd zijn tusschen de Nederlandsche gewesten *Amfoeang*, *Sonebait*, *Nailimoe*, *Loro-Beboki* en *Insana*.

Van alle aanspraken op eenig ander der *Kleine Soenda-eilanden* of gedeelten daarvan is bij hetzelfde tractaat afstand gedaan door *Portugal*, hetwelk daarvoor van *Nederland* eene schadevergoeding ontvangen heeft ten bedrage van f 120000.

Het Nederlandsche gedeelte van Timor.

Het aan Nederland onderhoorige gedeelte van *Timor* is te onderscheiden in het *Gouvernements-grondgebied* en het *Grondgebied der Inlandsche Vorsten*.

a. Het Gouvernements-grondgebied.

Het Gouvernements-grondgebied bevat het grootste gedeelte van het voormalige rijk van den Radja of Vorst van *Koepang*,

(1) Het *Staatsblad* noemt dit ten onregte *Tatumea*.

(2) Derhalve is *Soetrana*, nabij de Zuidelijke grens, waarschijnlijk Nederlandsch gebleven, dewijl daar sedert 1817 de Nederlandsche vlag gevoerd is.

in 1613 door dezen met zijne hoofdstad aan de O. I. Compagnie afgestaan. Het is eene niet zeer breede strook lands rondom de *Baai van Koepang*, langs de kust zich uitstreckende van *T. Koeroes* tot aan *Bolk*, eene Rottinesche volkplanting tegenover het midden van *Straat Samaoe* op 10° 17' Z.B., en binnen 's lands begrensd door de landschappen of staatjes *Takaip*, *Manoebait*, *Amabi*, *Amarassi* en het overschot van het eigen gebied van den Vorst van *Koepang*, hetwelk zich bepaalt tot een klein gedeelte van *Timor's* Zuidpunt⁽¹⁾. In het Zuiden van dit Gouvernementsgrondgebied zijn echter nog kleine stukken gronds ter bewoning afgestaan aan eenige Vorsten, die nauwer dan andere met het Gouvernement verbonden zijn, zoo als de Radja's van *Amfoelang*, *Amabi*, *Taibenoe* en *Fonai*. Ook heeft de Vorst van het rijk *Sonebait* hier in eigendom de gewestjes *Oepoera* en *Bakenassi*, gewoonlijk te zamen *Klein Sonebait* geheeten; hij zelf houdt hier echter niet zijn verblijf, maar wel doen zulks enkele leden van zijne familie. Voorts zijn hier ook nog gevestigd eenige Hoofden van de eilanden *Rotti*, *Savoë* en *Solor*, om het toezigt te houden over hunne onderhoorigen, die in het eerste vierde gedeelte dezer eeuw door den Resident HAZAART als volkplanters hierheen werden overgebracht tot bewaking der grenzen tegen mogelijke strooperijen van vijandig gezinde Timorezen, tot het bebouwen der hier gelegene voor de rijstteelt uitnemend geschikte gronden, en tot het verrigten van sommige andere diensten.

In het jaar 1862 bedroeg de bevolking van dit gebied 7161 zielen, namelijk: 193 Europeanen, 625 Chinezen, 2 Arabieren en 6341 Inlanders⁽²⁾, onder welke laatsten omstreeks 4000 Inboorlingen van de zoo even genoemde eilanden. Ongeveer 2000 hunner zijn Christenen, die de Hervormde godsdienst belijden (vergel. bl. 537); daaronder behooren ook de hier gevestigde Radja's en verdere Hoofden. In beschaving munt dit gedeelte der bevolking ver boven de overige Timorezen uit.

Het bestuur berust regtstreeks bij den *Resident van Timor en onderhoorigheden*, die tevens Voorzitter van den Landraad is en

(1) Dat, behalve dit kleine gedeelte gronds op *Timor*, ook het eiland *Samaoe* eene onderhoorigheid van den Radja van *Koepang* is zal later blijken.

(2) *Regeringsverslag over 1862*.

bijgestaan wordt door eenen Secretaris, een of meer Kommiezen, en Posthouders te *Babauw* en te *Paritti*.

De hoofdplaats *Koepang* of *Timor Koepang* ligt aan de Zuidzijde der *Baai van Koepang*, grootendeels in eene vlakke en gedeeltelijk op de hellingen der omringende heuvels of bergen, en wordt door de rivier van denzelfden naam doorsneden. De huizen zijn deels van hout deels van steen gebouwd en met *atap* gedekt; slechts weinige hebben pannen daken; hun voorkomen getuigt over het algemeen niet van groote welvaart. De plaats heeft eene bevolking van ongeveer 3500 zielen, waaronder 100 Europeanen, 500 Chinezen en een groot aantal Solorezen en Savoezen; het aantal inlandsche Christenen bedraagt nagenoeg 400. Aan de linkerzijde van den mond der rivier ligt op eene rots aan zee het fort *Concordia*, dat in vervallen staat is en eene bezetting heeft van ongeveer 50 man; het bestaat uit eenen steenen ringmuur van onregelmatigen vorm, waarbinnen de militaire gebouwen staan, die van steen zijn opgetrokken. De ligging van dit fort, dat door het omringende gebergte geheel beheerscht wordt, schijnt ongelukkig gekozen te zijn, en het plan bestaat om het door eene andere sterkte te vervangen. Hooger op wonen aan dezelfde zijde hoofdzakelijk alleen Inboorlingen en Savoezen. Aan de rechterzijde van den mond der rivier strekt zich langs de Baai eerst de kampong der Chinezen met hun tempel, dan die der Solorezen uit; op eenigen afstand achter de eerstgenoemde ligt het Europeesche gedeelte der stad, waarin het Residentiehuis, de Protestantsche Kerk en eene Gouvernements lagere school met een Nederlandschen onderwijzer gevonden worden. Daar achter staat op eenigen afstand de moskee, hoofdzakelijk ter dienste der Solorezen en andere vreemdelingen. Voorts heeft men te *Koepang* nog twee Maleische scholen voor Inlanders, in 1834 gesticht; ook is er een Agentschap der Soerabajasche Wees- en Boedelkamer. In 1868 zijn van Gouvernements wege voorbereidende maatregelen genomen tot oprigting van eene kweekschool voor Inlandsche onderwijzers; aan die school zal worden onderwezen: lezen en schrijven, Nederlandsche taal, Maleische taal, rekenen, geschiedenis van *Nederlandsch Indië*, zingen, landmeten en waterpassen, praktische landbouw, beginselen van natuurkunde vooral tot wering van bijgeloof, en zedekunde.

De reede van *Koepang* is in den Westmoeson onveilig, zoodat er dan slechts weinig handel gedreven wordt. Overigens zie men over den handel aldaar, bl. 536.

Owa of *Oba*, *Oisapa*, *Maniti*, *Batoe Poetik* en *Taroes* liggen Noord-Oostwaarts van *Koepang* langs de Baai; zij zijn grootendeels bevolkt met Rottinezen, die er den rijstbouw uitoefenen. Hetzelfde is het geval met

Babauw, dat iets meer landwaarts in aan de Oostzijde der Baai op 18 palen afstands van de hoofdplaats ligt en jaarlijks gemiddeld 3000 pikols rijst oplevert. Het heeft eene bevolking van ruim 2000 zielen en is de verblijfplaats van eenen Nederlandschen Posthouder. Een goede rijweg loopt van *Koepang* over de zoo even genoemde plaatsen naar *Babauw*; dit is de eenige weg van dien aard, welke op *Timor* gevonden wordt. Overal elders zijn slechts meer of minder goede voet- of paardenpaden.

Noenkoeroes, mede eene Rottinesche volkplanting ten Noord-Oosten van *Babauw*.

Olio of *Oeileo* ligt regt Noordwaarts van *Babauw*, 15 palen van *Koepang*.

Paritti, de zetel van een Nederlandschen Posthouder, op 30 palen afstands van *Koepang* aan de Noord-Oostzijde der Baai, is eene vrij aanzienlijke plaats, welker gedeeltelijk Rottinesche bevolking thans op ongeveer 3000 zielen gesteld wordt,

Selamoe, aan de Noordzijde der Baai, met eene veilige reede.

Op alle deze plaatsen vindt men Protestantsche gemeenten, die nette kerkjes hebben. Deze dienen tevens tot schoolgebouwen, waarin het onderrigt gegeven wordt door Inlandsche onderwijzers die veelal door Zendingen worden opgeleid. Die scholen zijn door het Nederlandsche Zending-genootschap opgericht en aanvankelijk bekostigd, doch in 1857 door het Gouvernement overgenomen en onder toezigt van de te *Koepang* gevestigde Sub-commissie van onderwijs gesteld.

b. Het grondgebied der Inlandsche Vorsten.

Buiten het Gouvernements-grondgebied is het Nederlandsche gedeelte van *Timor*, even als het Portugesche (bl. 554), in een aantal staatjes of rijkjes verdeeld, welke elk hun eigen Vorst hebben en meerendeels door verbrokkeling ontstaan zijn uit de twee vroeger groote rijken *Sonebail* en *Wuivikoe-Waihali*,

van welke het eerste bijna geheel *Zuid-Timor* het andere *Midden-Timor* besloeg, en die nog over sommige der uit hen ontstane staatjes eenige suprematie, althans in naam, schijnen uit te oefenen. De Vorsten voeren den titel van *Radja*, met uitzondering van die van *Sonebait* en *Waiwikoe-Waihali*, die *Lio-Rai* heeten, welke titel gewoonlijk door Keizer of Grootvorst wordt overgezet. De voornaamste van deze rijkjes zijn langs de Zuid-Oostkust: *Koepang*, *Amarassi*, *Amanoebang*, *Haitimoe* (*Nenometan?* zie bl. 549) en *Waiwikoe-Waihali*, van welk laatste de op bl. 544 vermelde grensgewesten *Lakekoene*, *Dirma* en *Manden* onderdeelen schijnen te zijn; langs de Noord-Westkust: *Takaip*, *Amfoeang*, *Insana*, *Lidak* en *Fialarang*, tot welk laatste de grensgewesten *Djenilo*, *Silawang*, *Lamaksanoeloe* en *Lamakané* behooren; en in het binnenland: *Amabi*, *Manoebail*, *Pitai*, *Sonebait*, *Naitimoe* en *Maukatar* of *Kaloeninéne*.

Bij deze opgave, welke grootendeels ontleend is aan de Kaart van VERSTEEG in den *Algemeenen Atlas van Nederlandsch Indië* vergeleken met die van S. MÜLLER, valt echter op te merken: vooreerst, dat het door onze gebrekkige kennis van *Timor* onmogelijk is met zekerheid op te geven of niet sommige landschappen, die als onderdeelen van rijkjes voorkomen, op zich zelf staande staatjes zijn; en ten tweede, dat door de veelvuldige onlusten tusschen de Vorsten en hunne Rijksgrooten, waarbij deze laatsten zich dikwijls als onafhankelijke gebieders van een gedeelte des rijks opwerpen, telkens verandering in de verdeeling des lands ontstaat.

Omtrent de voornaamste rijkjes worden hieronder eenige bijzonderheden opgegeven.

Koepang beslaat slechts eene kleine strook gronds op de Zuidpunt des eilands. Het voornaamste dorp is *Klaiba* aan de Zuidkust; verder vindt men er *Samiti* en *Bolk*, welk laatste, aan *Straat Samaoe* gelegen, eene Rottinesche volkplanting is; en *Penfoeik*, vroeger *Hanoni* geheeten, eene plaats drie uren Zuid-Oostwaarts van *Koepang*, die beroemd geworden is door eene overwinning der Nederlanders op de Portugezen in 1749 (bl. 535, noot). De geheele bevolking van dit rijkje wordt op 300 zielen geschat. De Radja houdt zijn verblijf op het aan hem onderhoorige eiland *Samaoe*, dat het belangrijkste gedeelte van zijn gebied uitmaakt.

Fonai, dat vroeger een vasal-staatje van *Koepang* was in diens rijksgedebied gelegen, heeft thans een eigen Radja, die in het Zuid-Oosten van het Gouvernements-grondgebied woont.

Amarassi is eene smalle doch vrij lange kuststreek, welke zich van *Koepang* uitstrekt tot aan de Kaap en het riviertje *Noi Mina* (bl. 543). De bevolking wordt gezegd 8000 zielen te bedragen. Het bestaat uit drie Distrikten of landschappen, welke op de Kaart van VERSTEEG *Talba*, *Boewarain* en *Houmeen* genoemd worden en elk eenen Radja hebben. Een hunner, die in de hoofdplaats *Amarassi* gezeteld is en den titel van *Radja besar* voert, wordt echter als Oppervorst erkend. In die hoofdplaats is ook een Nederlandsche Posthouder gevestigd, en in 1864 is daar eene school voor inlandsche kinderen opgericht, welke proefneming aanvankelijk vrij goed slaagt. Verder worden als de belangrijkste plaatsen vermeld *Baeng*, *Oikahili*, *Batoe poetih* en *Oinesak*.

Amanoebang grenst ten Westen aan het zoo even genoemde riviertje *Noi Mina*, ten Noorden, waar het vrij ver landwaarts in loopt, aan de gebergten *Molo* en *Babenai*, en ten Oosten aan *Haitimoe* of volgens andere opgaven aan *Amanatong*⁽¹⁾, welk laatste echter op de Kaart van VERSTEEG geen afzonderlijk rijkje uitmaakt maar slechts eene plaats is in *Haitimoe* gelegen. De bevolking wordt geschat op 12000 zielen. Het gezag van den Radja, wiens woonplaats *Niki-Niki* heet, wordt slechts in een gedeelte van het rijk erkend; in het overige oefenen eenige Rijksgrooten, die zich van hem onafhankelijk gemaakt hebben, het gebied uit. *Kwibaai*, *Karbanoi*, *Nakaboeloe*, *Peni*, *Oetoeke* en *Manoeniora* worden verder als de voornaamste kustplaatsen opgegeven; binnen 's lands liggen *Babenai*, *Oefoe*, *Lassi*, *Fatoemoeli* en andere.

Haitimoe ligt, volgens VERSTEEG, tusschen *Amanoebang* ten Westen, *Waiwikoe-Waihali* ten Oosten, en door het gebergte *Foeti* ten Noorden begrensd, op de plaats waar volgens MÜLLER het rijkje *Nenometan* ligt. De eenige plaats, welke daarin wordt opgegeven, is *Amanatong*, hetwelk volgens laatstgenoemde Kaart de naam is van een rijkje ten Westen van *Nenometan*.

Waiwikoe-Waihali was oorspronkelijk een groot rijk, dat zich over een aanzienlijk gedeelte van *Midden-Timor* van de

(1) Ook volgens de Kaart van MÜLLER.

Noord- tot de Zuidkust uitstreckte doch van tijd tot tijd door den afval van sommige deelen aanmerkelijk is ingekrompen. Thans grenst het eigen gebied van den Lio-Rai ten Zuid-Westen aan *Haitimoe* (of *Nenomelan*?) en *Sonebait*, ten Noord-Westen aan *Naitimoe*, en ten Noorden aan het Portugesche gebied. De ons bekende onderdeelen zijn de op bl. 548 vermelde grensgewesten. Voornamen plaatsen zijn langs de kust *Waiwikoe* en *Waihali*, en in het binnenland *Manbemoeti*, *Lakekoene*, *Seleroea* en *Dirma*.

Takaip grenst ten Zuiden aan het Gouvernements-grondgebied en aan *Manobait*, ten Noorden aan *Amfoeang* waarvan het door de *Noi Mina* (bl. 541) gescheiden is, en ten Oosten aan *Pitai*. Voornamen plaatsen zijn *Noi Mina* aan den mond dier rivier, en *Taramano* waar de *Noi Niti* zich met de *Noi Noni* vereenigt.

Amfoeang grenst ten Zuid-Westen aan *Takaip*, ten Zuiden aan *Pitai* en *Amabi*, ten Oosten aan *Sonebait* en ten Noorden aan het Portugesche staatje *Ambenoe*. Het bestaat uit de gewesten *Amfoeang* in het Westen en *Sorbian* in het Oosten, welke vroeger afzonderlijke rijkjes waren, even als het binnen dezelfde grenzen gelegene *Taibenoe*, hetwelk vroeger een vasal-staatje van *Amfoeang* was doch thans een eigen Radja heeft, die op het Gouvernements-grondgebied bij *Koepang* woont. De bevolking wordt geschat op 12000 zielen. Voornamen plaatsen zijn *Amfoeang* en *Noiloi* aan de kust, en *Lelogame* in het binnenland. De Radja van *Amfoeang* woont ook niet in het rijk zelf maar op het Gouvernements-grondgebied nabij de hoofdplaats *Koepang*.

Insana is een klein staatje, dat ten Zuiden aan de Portugesche landschappen *Oikoessi* en *Noimoeti*, en ten Noorden aan *Lidak* grenst.

Lidak of *Nera*, vroeger een onderdeel van *Waiwikoe-Waihali*, is een klein staatje tusschen *Insana* en *Fialarang* gelegen en ten Oosten door *Naitimoe* begrensd. De hoofdplaats *Lidak*, waar de Radja zijn verblijf houdt, ligt ver binnen 's lands.

Fialarang, mede vroeger een onderdeel van *Waiwikoe-Waihali*, grenst ten Zuiden aan *Lidak* en wordt aan de andere zijden door het Portugesche gebied ingesloten. Behalve de boven genoemde grensgewesten *Djenilo*, *Silawang*, *Lamaksanoeloe* en *Lamakané*, behooren er toe de Distrikten *Loro-Beboki*, *Harnenno* en *Balibo*;

door sommigen worden ook *Lidak* en *Naitimoe* (ten Oosten van *Lidak* en ten Noorden van *Noimoeti* gelegen) onderdeelen van *Fialarang* genoemd; terwijl weder anderen *Djenilo* als een afzonderlijk rijkje opgeven. Zeker is het dat elk van deze gewesten een eigen Radja heeft; maar hoe de verhouding is tusschen die Vorstjes en het bestuur van *Fialarang* kunnen wij niet opgeven, en evenmin of zij zich nog eenigzins om het opperbewind van *Waiwikoe-Waihali* bekreunen. — Het eigenlijke rijk *Fialarang*, dat het Noord-Oostelijke gedeelte van dit gebied inneemt, is gesplitst in twee deelen elk met eenen Radja, die als de *Groote* en de *Kleine Radja* onderscheiden worden. De landschappen *Fialarang*, *Lidak* en *Naitimoe* zijn, zooverre bekend is, van geheel *Timor* de rijksten aan koper. — Te *Atapoepoe*, in het landschap *Djenilo* aan de kust gelegen, is de Nederlandsche *Gezaghebber van Beloe* of *Midden-Timor* gevestigd; ook bevindt zich daar eene vierkante steenen redoute met twee bastions op de overstaande hoeken en eene er vóór liggende gracht, met eene bezetting van 50 man. In de nabijheid van deze sterkte wordt het op bl. 534 vermelde chroom-ijzererts gevonden. Ook te *Atapoepoe* is eene school voor kinderen van Inlanders opgericht. — *Fialarang* is de binnen 's lands niet ver van de Portugesche grenzen gelegene hoofdplaats des rijks. Langs de kust vindt men verder de plaatsen: *Djenilo* en *Oitoena*, ten Noorden van *Atapoepoe*; *Folgerita*, *Sapiboet*, *Barboeli* en *Loro-Beboki*, ten Zuid-Westen van die plaats.

Manoebait, vroeger eene onderhoorigheid van *Sonebait*, is een klein gewest ingesloten tusschen het Gouvernements-grondgebied, *Takaip*, *Pitai* en *Amabi*. De bevolking wordt op 3000 zielen geschat.

Pitai is een klein landschap ten Zuiden van *Amfoeang*, waarvan ons geene verdere bijzonderheden bekend zijn.

Amabi is een vrij groot rijk, grenzende ten Zuiden aan *Amarassi*, ten Westen aan het Gouvernements-grondgebied en *Manoebait*, ten Noorden aan *Pitai* en *Amfoeang*, en ten Oosten aan *Sonebait* en *Amanoebang*. Het bestaat uit de landschappen *Oifetto*, *Naimatan* en *Naikenmeo*. De bevolking wordt geschat op 12000 zielen. De Radja woont op het Gouvernements-grondgebied nabij *Koepang*. Wij vinden ook nog melding gemaakt van een tweeden Vorst van minderen rang, aan wien bepaaldelijk het bestuur der

krijgszaken is opgedragen en die in het land zelf woont; hiermede is waarschijnlijk bedoeld op een *Meoe* of krijgshoofd, over welke betrekking zal gesproken worden op bl. 569.

Sonebait, het overschot van het vroeger groote rijk van dien naam (bl. 547), is thans ten Westen begrensd door *Amfoeang*, ten Zuiden door *Amfoeang* en *Amabi*, ten Oosten door *Amanoebang*, *Haitimoe* en *Waiwikoe-Waihali*, en ten Noorden door het Portugesche gewest *Ambenoe*, dat zich hier ver in het binnenland uitstrekt. Men vindt er de landschappen *Winoto*, *Amakono*, *Oinoma*, *Molo* of *Oimatan*, en andere, die elk eenen aan den Lio-Rai ondergeschikten Radja hebben. In dit rijk vooral vindt men vele aanzienlijke rotstoppen, zoo als de *Molo*, de *Feti*, de *Panai*, de *Foesi*, de *Miomaffo*, de *Neidjan*, de *Moetis*, de *Ganapoea*, en andere. Bekende plaatsen zijn: *Noikakei*, *Loetimeko*, *Faloewati*, *Neidjan-molei*, enz.

Omtrent het in het Portugesche gebied geënclaveerde rijkje *Maukatar* of *Kosloeninéne* is ons niets dan de naam bekend.

Bestuur, regtspleging en verhouding tot het Nederlandsche Gouvernement.

Gelijk boven reeds gezegd is worden alle deze rijken en rijkjes bestuurd door Vorsten, die in *Sonebait* en *Waiwikoe-Waihali* den titel van *Lio-Rai* of Keizer, en overal elders dien van *Radja* voeren. Zij hebben onder zich een of meer Rijksgroten als Distrikts-hoofden, die in het Timoreesch *Siko* heeten (in het Portugesche gebied, dat, gelijk later blijken zal, grootendeels door een anderen stam bewoond wordt, voeren zij den titel van *Datto* of *Datoe*; zie bl. 557), doch meer onder dien van *Fettor* (Portug. *feitor*, administrateur, zaakgelastigde, dat is in dit geval Distrikthoofd) bekend zijn en over onderdeelen des rijkjes het gebied voeren. De Vorsten en Fectors worden door de gezamenlijke Rijksgroten uit de regerende geslachten gekozen en door den Resident van *Timor* bevestigd. Onder de Fectors staan de Dorpschouffden, die *Tamoekong* of *Tomokong* (in het Maleisch *Toemenggoeng*) heeten. Alle deze Vorsten en Hoofden, met uitzondering van de weinigen wier magt door den Nederlandschen invloed eenigzins beperkt is, oefenen elk in zijnen kring een geheel willekeurig gezag uit, dat volstrekt door geene wetten en

ter naauwernood door enkele oude gebruiken eenigzins bepaald is. Zij beschikken over leven en dood hunner onderhoorigen, straffen hen met slavernij of boeten, en dwingen hen tot allerlei willekeurig opgelegde heeren-diensten en opbrengsten; het onderhouden van de woningen der Hoofden, het kappen van sandelhout ten hunnen behoeve, en het als schatting afstaan van een gedeelte der ingezamelde was, behoort tot de gewone verplichtingen. Niettemin is het volk, hetzij dan uit vrees of uit eerbied voor hunne hooge afkomst, zeer aan zijne Vorsten gehecht. Belangrijke zaken worden behandeld door eenen Raad, zamengesteld uit den Radja en de Rijksgrooten; in dien Raad voert een *Mofeso* of Spreker voor den Radja het woord.

Aan de Fectors, of in het Portugeesch gebied de *Datoe's*, is ook de regtsbedeeling toevertrouwd; schoon in sommige gevallen tot het uitvoeren hunner vonnissen de toestemming van den Radja een vereischte is, wordt deze bijna nimmer gevraagd. Hoewel op verscheidene misdrijven de doodstraf staat, wordt zij echter zelden toegepast, daar het voor de regters voordeeliger is deze te laten afkopen of door eene boete te vervangen. In geval van tooverij (bl. 565) of van overspel met de vrouw van eenen Radja is echter de doodstraf niet te ontgaan. Is een veroordeelde niet in staat om de hem opgelegde boete te betalen, dan vervalt hij tot den slavenstand.

De betrekking der Vorsten tot het Nederlandsche Gouvernement wordt bepaald door de met hen geslotene contracten. Hoewel zij daarbij erkennen, dat hun gebied een deel van *Nederlandsch Indië* uitmaakt, zijn zij toch meer als bondgenooten dan als leenmannen van ons Gouvernement te beschouwen. Zij verbinden zich: daarmede en met elkander in vrede en vriendschap te leven; des gevorderd hulptroepen te verschaffen; geene onderhandelingen of verbindtenissen met andere natiën aan te gaan; strandroof en slavenhandel tegen te gaan; landbouw, nijverheid en scheepvaart te beschermen en te bevorderen; aan gestrande vaartuigen en schipbreukelingen hulp te verleenen; en aan het Gouvernement tegen betaling materialen en arbeiders te verstrekken, indien dit mogt goedvinden ergens eenen post of eene sterkte op te rigten, waartoe het zich de vrijheid voorbehoudt. Zoolang zij deze verbindtenissen getrouw nakomen zal het Gouvernement zich niet met het inwendige bestuur of

de regtspleging over de onderdanen der Vorsten bemoeijen, behoudens het verbod om martelende of verminkende straffen op te leggen. ⁽¹⁾

Op sommigen van deze bondgenooten, vooral onder de verst af wonenden, valt echter weinig te rekenen; inzonderheid *Manoebait*, *Amanoebang* en *Sonebait* laten in dit opzigt veel te wenschen over. Het getrouwt hebben zich doorgaans betoond de Vorsten van *Koepang*, *Amabi*, *Amfoeang* en *Taibenoe*.

· Enkele bijzonderheden omtrent het Portugesche gedeelte
van Timor. ⁽²⁾

Het gedeelte van *Timor*, ten Noorden van de op bl. 544 opgegevene grenzen, is ten allen tijde bijna geheel onder Portugeesch gebied geweest, en aan de Nederlanders is daarvan slechts zeer weinig bekend. Behalve de boven genoemde grensgewesten zijn langs de Noord-West- en Noordkust de voornaamste bekende landschappen: *Batoe Gedek*, grenzende aan *Kowa*; *Moubara*, dat vroeger eene Nederlandsche bezitting was, doch die ons sedert vele jaren door de Portugezen werd betwist en bij het tractaat definitief aan hen is afgestaan; *Manatoetoe* of *Mantotte*; *Lamsana*; en *Laga*. In het Noord-Oostelijke gedeelte des eilands strekt zich, ook over het binnenland, het voormaals groote rijk *Loeka* uit, dat echter thans (even als wij dit op bl. 547 omtrent andere rijken gezien hebben) in een groot aantal kleine staatjes gesplitst is, wier Vorsten òf geheel niet meer òf nog slechts flauw de suprematie van den *Lio-Rai* of Keizer van *Loeka* erkennen, wiens eigen gebied nu tot eenen kleinen omvang beperkt is. ⁽³⁾

⁽¹⁾ Met de Radja's van *Amabi* en *Manoebait* is dit contract het laatst vernieuwd in 1860, en met dien van *Lidak* in 1859. Zie de *Bijlagen der Nederlandsche Staatscourant*, Zitting 1860—1861, bl. 792 en 796 en 1859—1860, bl. 591.

⁽²⁾ De belangrijkste ons bekende bijdrage tot de kennis van dit gedeelte van *Timor* is de *Résumé historique de l'établissement Portugais à Timor*, door den voormaligen Gouverneur AFFONSO DE CASTRO geplaatst in het *Tijdschr. voor Ind. taal-, land- en volkenk.*, D^l. XI, bl. 465.

⁽³⁾ DE CASTRO zegt dat het Portugesche gebied acht-en-veertig staatjes telt, namelijk: *Ambeno*, *Allas*, *Atsabe*, *Bibiluto*, *Bibico*, *Barique*, *Balibo*, *Boibon*, *Bibissuco*, *Lairichi*, *Laiimun*, *Lailaco*, *Lova*, *Lutubaba*, *Deribate*, *Dailor*, *Dôte*, *Tunar*, *Tuilacar*, *Taturó*, *Tatumartó*, *Toulan*, *Hira*.

De hoofdplaats der Portugezen is *Dilli*, *Delhi* of *Dellei*, gelegen op de Noordkust op 125° 38' aan eene baai, die de beste haven van het eiland schijnt te zijn, en door een fort wordt beschermd. Het is de Residentie van den Gouverneur, en eene niet zeer welvarende handelsplaats, die den naam heeft van zeer ongezond te zijn. Behalve enkele steenen gebouwen zijn de huizen van hout en met bladeren gedekt. Het garnizoen is klein en bestaat voor een goed gedeelte uit Inlanders en Zwarte Portugezen; het wordt gekommandeerd door een Kolonel. — In den omtrek van *Dilli* liggen uitgestrekte steenkolen-lagen.

Voorts zijn de belangrijkste plaatsen :

langs de Westkust :

Soetrana (zie bl. 544, noot ⁽²⁾), *Oinoenoe*, *Batoe Mejrah* en *Toelang Ikan*, allen in het landschap *Ambenoe*⁽¹⁾; *Oikoessi*, *Lifouw* en *Mena*, in het landschap *Oikoessi*⁽²⁾; *Batoe Gedeh* en *Moubara*, in het Noordelijke gedeelte.

Hermèra, *Lacló*, *Laicare*, *Latcia*, *Lucluta*, *Limian*, *Liquiça*, *Laclubar*, *Luca*, *Manatuto*, *Motahes*, *Moubara*, *Manufác*, *Mahubo*, *Okussi*, *Raimean*, *Larau*, *Suai*, *Saníro*, *Turiscaae*, *Sutuluro*, *Venilale*, *Viqueque* en *Vemasse*. In hoeverre deze, grootendeels alfabetische, opgave juist is kunnen wij niet beslissen; maar het valt dadelijk in het oog dat zelfs de meeste der in het Tractaat vermelde grensgewesten er niet in voorkomen. Slechts van weinige van deze staatjes is ons de ligging bekend.

Overigens vermoeden wij in deze opgave, waarschijnlijk ten gevolge van onduidelijk schrift, eenige drukfouten: *Lairichi*, *Laiman*, *Lailaco*, *Lova* en *Lutubaba*, zal moeten zijn: *Cairichi*, *Caiman*, *Cailaco*, *Cova* en *Cutubaba*: voor *Tunar*, *Tuilacar*, *Taturó*, *Tatumartó* en *Toulán*, zal moeten gelezen worden: *Funar*, *Fuilacar*, *Faturó*, *Fatumartó* en *Foulán*; *Larau* moet misschien *Sarau* zijn, en *Manufac* zeker *Manufui*. — *Vemasse* of *Waimassoi* draagt ook den naam van *Adé* of *Adi*.

⁽¹⁾ Het landschap *Ambenoe* grenst ten Zuiden aan de Nederlandsche gewesten *Amfoeang* en *Sonebait*, van welk laatste het gescheiden wordt door de rivier *Noi Foele* (bl. 541), en ten Noorden aan de Portugesche gewesten *Oikoessi* en *Noimoeti*. Het heeft nagenoeg den vorm van eenen driehoek, welks basis is de kust, van een weinig ten Zuiden van de rivier *Soetrana* tot aan de *Kaap Ornay* (bl. 542), en welks tophoek eindigt in den diep in het binnenland gelegenen berg *Miomaffo*.

⁽²⁾ *Oikoessi* wordt ten Zuiden door *Ambenoe* begrensd, ten Oosten door *Noimoeti*, en ten Noorden door de Nederlandsche gewesten *Loro-Beboki* en *Insana*. *Noimoeti* grenst mede ten Zuiden aan *Ambenoe*, ten Westen aan *Oikoessi* en *Insana*, en ten Noorden en Noord-Oosten aan de Nederlandsche gewesten *Lidak* en *Naitimoe*.

langs de Noordkust :

Melinaroe, Manatoetoe, Lamsana, Laga, Asserao, Laoling, Ouw en Laimode.

langs de Zuid-Oostkust :

Allas en Kailako.

De voornaamste voortbrengselen van den landbouw zijn : *djagoeng*, rijst en thans ook koffij. De artikelen van uitvoer zijn vooral sandelhout, paarden en was; van deze en alle andere voorwerpen moeten uitgaande regten betaald worden, ten bedrage van 5 pCt. van de waarde. Niet-Portugesche vaartuigen mogen nergens anders dan te *Dilli* handel drijven; aan hen is verboden de invoer van kruid, wapenen, zout, zeep, sterke dranken, blaauwe lijnwaden, ijzerwerk, kleedingstukken en eenige andere voorwerpen, van welke het monopolie is overgelaten aan eene te *Dilli* opgerigte handelmaatschappij. Goederen van vreemden oorsprong en met vreemde schepen ingevoerd betalen een inkomend regt van 24 pCt.; die van Portugeschen oorsprong een regt van 15 tot 20 pCt.

De sterkte der bevolking van dit gedeelte des eilands is in Portugesche opgaven wel eens op 900000 zielen gesteld; een cijfer, dat buitensporig veel te hoog is, althans als men eenige waarde hecht aan alle andere opgaven, waaronder wij er geene hebben gevonden, die de bevolking van *geheel Timor* hooger dan 800000 zielen schat. DE CASTRO, hoewel erkennende dat verscheidene staatjes zeer weinig bekend zijn, verklaart dat men zelfs met de ruimste berekening de bevolking van *Portugeesch Timor* niet tot 150000 zielen brengen kan; en dat, daar dit gedeelte sterker bevolkt is dan het Nederlandsche, het zielental van *geheel Timor* geene 300000 kan bedragen. De bijzonderheden omtrent deze bevolking zullen hierachter met die van het geheele eiland worden behandeld.

P. Kambing, dat geographisch tot de *Wetter-groep* gerekend wordt, ligt op 125° 37' O. L. en 8° 15' Z. B. regt tegenover de Portugesche hoofdplaats *Dilli* en omstreeks vijf mijlen daarvan verwijderd. Het is een zeer klein, heuvelachtig eiland, dat zijne waarde alleen schijnt te ontleenen aan zijne ligging, die het tot den sleutel van *Dilli* zoude kunnen maken, waarom ook *Portugal* bij het tractaat van 1859 geweigerd heeft het aan *Nederland* af te staan. De weinig talrijke bevolking wordt gezegd zeer

woest te zijn en zich te kleeden met de huiden der herten of geiten, welke het eiland in menigte oplevert.

Hoezeer het bestuur over de Portugesche bezittingen is opgedragen aan eenen Gouverneur, oefent deze inderdaad alleen gezag uit te *Dilli*. *Batoe Gedeh* en *Manatoetoe*; overal elders berust dit bij de *Radja's*, of eigenlijk bij de *Datto's* (*Datoe's?*), aan wie ook de regtspleging geheel is overgelaten. De *Radja's* of Vorsten worden in elk staatje door de Rijksgrootten uit het regerend stamhuis gekozen en door den Gouverneur bevestigd, bij welke gelegenheid zij den rang en titel van Kolonel verkrijgen, die ook aan de regerende Vorstinnen gegeven worden. Elk staatje is verdeeld in *Succo's* (*Soekoe's*), aan wier hoofd de *Datto's* staan, die de bevelen van den Radja ontvangen door middel van den *Luitenant Kolonel des Rijks* (Rijksbestuurder of Eerste Minister) doch daaraan slechts gevolg geven voor zooverre zij goed vinden en inderdaad een willekeurig gezag uitoefenen. Overigens hebben alle rijksbeambten militaire rangen, en de Vorstelijke personen ook dikwijls den Portugeschen adellijken titel *Dom*.

Oikoessi, de hoofdzetel der Zwarte Portugezen, schijnt niet onder het Bestuur van den Gouverneur van *Dilli* maar alleen onder dat van den *Teninti Generaal* te staan (bl. 539); het voert echter de Portugesche vlag en erkent het oppergezag van dat rijk.

Alle aan *Portugal* onderhoorige rijkjes zijn verplicht tot het opbrengen van eene jaarlijksche schatting, *jinta* geheeten, en tot het leveren van hulptroepen in geval van oorlog.

De geregelde troepen bestaan uit het boven vermelde garnizoen van *Dilli*, 130 man sterk, waaronder 60 Europeanen, van welke er 20 Artilleristen zijn. Voorts heeft men te *Dilli*, *Batoe Gedeh* en *Manatoetoe* corpsen ongeregelde troepen, *Moradores* (ingezetenen) genaamd, op de hoofdplaats 600 op de beide andere ongeveer 70 man sterk. Het zijn Timorezen, op de inlandsche wijze gekleed en met geweren gewapend, die eene soort van schutterij vormen. De Kommandanten dezer drie corpsen, die even als hunne andere Officieren door den Gouverneur benoemd worden, hebben den rang en de uniform van Portugeesch Majoor. Deze troepen betrekken de wachten, doen politie-diensten en kunnen ook in geval van nood mobiel gemaakt worden; zij zijn zeer slecht afgerigt en gedisciplineerd.

Voorts is in elk staatje een corps ongeregelde troepen, die op dezelfde wijze gekleed en gewapend zijn, maar geen bepaalden naam dragen. Zij doen in tijd van vrede geene dienst, behalve dat zij tot lijfwacht dienen bij den Radja, en ook bij den Gouverneur wanneer deze zoodanig rijkje bezoekt.

§ 3. Bevolking.

Getalsterkte, afkomst, uiterlijk voorkomen en verdeeling.

Omtrent de sterkte der bevolking van *Timor* zijn slechts gissingen op te geven. Om te zwijgen van de boven vermelde buitensporige opgave van sommige Portugesche berigten en de eveneens overdrevene schatting van enkele Nederlandsche Schrijvers, die de bevolking op 800000 zielen stellen, vermelden wij alleen dat MELVILL haar op 639000 schatte⁽¹⁾, ROORDA VAN EYSINGA op minder dan 400000⁽²⁾, DE CASTRO op minder dan 300000 (bl. 556) en TEMMINCK⁽³⁾ op weinig meer dan 200000 zielen; en dat men dus waarschijnlijk het minst zal dwalen met het getal 300000 als het vermoedelijk cijfer der bevolking aan te nemen, van welke dan ongeveer 150000 in het Nederlandsche gedeelte des eilands zullen wonen. Hieronder zijn begrepen de op bl. 545 vermelde Rottinesche en andere volkplanters, een honderdtal Europeanen en hunne afstammelingen op het Gouvernements-grondgebied, de Zwarte Portugezen en een aantal Chinezen, Mangkasaren en Boeginezen, die als handelaars in de kustplaatsen gevestigd zijn, doch wier aantal niet bekend is.

De Inboorlingen behooren tot het Bataksche ras en komen in ligchaamsbouw en gelaatstrekken overeen met sommige Dajaksche en Alfoersche stammen van *Borneo* en *de Molukken*. Zij hebben eene geelachtig bruine huidkleur, die echter niet bij allen even donker is; dik, zwart en sluijk hoofdhaar; een minder platten neus dan de Maleische stammen; donkere, vurige oogen; een vrij grooten mond met tamelijk dikke lippen; en eene middelmatige grootte, die echter bij de vrouwen betrekkelijk minder

(1) *Moniteur des Indes*, 1846—1847.

(2) *Handboek der land- en volkenk.*, Boek II, bl. 65.

(3) *Coup d'œil sur les possessions Néerlandaises*, Tome III, p. 163.

is dan bij de mannen. Volgens hunne overleveringen waren hunne stamvaders, die van alle beschaving zoo zeer verstoken waren dat zij zelfs niets kweekten of plantten, uit den hemel afkomstig (het gewone verhaal der volken, die hunne afkomst niet kennen) en hebben zich later volkplanters van de Oost- en Noord-Oostwaarts gelegene eilanden in het Noord-Oosten van *Timor* gevestigd en vervolgens over het geheele eiland verspreid. Deze volkplanters, die aan de inboorlingen het eerst eenig denkbeeld van landbouw gaven, waren afkomstig uit het gebied van den Sultan van *Ternate*, waarom de Timorezen vroeger ook, althans in naam en wanneer hun belang dit medebragt, het oppergezag van dien Vorst erkenden⁽¹⁾. Over de verwantschap der Timorezen met de bevolking van sommige Moluksche eilanden zie men overigens bl. 521 en de noot aldaar.

De bevolking van *Timor* is thans te verdeelen in drie hoofdstammen: de Koepangezen (*Atoeli Koepang*), de Timorezen (*Toh Timor*) en de Belonezen (*Ema Beloe* of *Belo*), die echter niet zoo zeer in kleur en ligchaamsbouw als wel in tongval, kleding, wapenrusting en gebruiken van elkander verschillen.

De Koepangezen, een zeer kleine stam, bewonen gedeeltelijk het voormalige rijk van den Radja van *Koepang* (het tegenwoordige Gouvernements-grondgebied) en zijn voorts grootendeels op het eiland *Samaoe* gevestigd.

De Timorezen bewonen het overige gedeelte van de Zuid-Westelijke helft van *Timor* en waren vroeger allen, of nagenoeg allen, aan den Lio-Rai van *Sonebait* onderworpen, wiens rijk echter thans, gelijk boven gebleken is, in vele kleine staatjes versnipperd is, die alle aan het Nederlandsch gezag onderhoorig zijn.

De Belonezen zijn de sterkste stam en beslaan de geheele Noord-Oostelijke helft des eilands. Zij waren vroeger gesplitst in twee groote rijken, dat van *Waiwikoe-Waihali* en dat van *Loeka*, die elk onder het bestuur van eenen Lio-Rai stonden, doch thans ook zeer versnipperd zijn, zoodat het eigen gebied der Lio-Rai's vrij beperkt is en hun gezag in de overige gedeelten der rijken slechts flauw of geheel niet geëerbiedigd wordt.

(1) « Schoon het niet blijkt dat de Sultan van *Ternate* ooit eenige wezenlijke magt op *Timor* heeft uitgeoefend, grondde zelfs de O. I. Compagnie hare aanspraken op *Timor* tegenover de Portugezen op den afstand van dat eiland, in 1683 van den Sultan van *Ternate* verworven.» VETH, *Timor*.

Waiwikoe-Waihali neemt het Noord-Westelijke aan de Timorezen grenzende gedeelte in en behoort thans grootendeels tot de Nederlandsche gewesten; *Loeka* beslaat het Noord-Oostelijke deel des eilands en is geheel onder Portugeesch gezag.

Omtrent de Belonezen is veel minder bekend dan omtrent de Timorezen. De bijzonderheden, welke hieronder omtrent de bevolking zullen worden medegedeeld, hebben dan ook vooral op de laatstgenoemden betrekking; terwijl wij omtrent de eersten slechts kunnen mededeelen wat ons door DE CASTRO is berigt.

Woningen, kleeding, wapenen.

De huizen zijn niet op palen maar onmiddellijk op den grond gebouwd. Die der gewone volksklasse hebben nagenoeg den vorm van een bijenkorf van drie of vier el hoogte en nog geringere doorsnede; zij bestaan uit een houten geraamte met *alang-alang* of palmladeren bekleed, en zijn eigenlijk alleen daken, die zonder wanden op den grond staan. De woningen der Vorsten en Grooten zijn eenigzins ruimer en vierkant; zij hebben uit bamboe vervaardigde wanden, die weinige voeten hoog zijn, terwijl het stevige houten dakgeraamte, ook met palmladeren of *alang-alang* gedekt, op vier stijlen rust. Vensters zijn er niet in; de eenige opening is de deur, die tevens uitgang verleent aan den rook der bijna altijd brandende haardstede. Het huisraad bestaat hoofdzakelijk uit een paar matjes om op te slapen, eenige aarden potten, Chineesch porceleinen kommen en borden, drinkbekers van kokosnoten vervaardigd, hoornen eetlepels, en dozen en mandjes van palmladeren gevlochten.

De gewone kleeding der mannen bestaat uit twee stukken lijnwaad, elk omstreeks twee Nederlandsche ellen lang en ongeveer half zoo breed; het eene wordt om de heupen geslagen en hangt tot op de voeten neder; het andere, dat als een mantel om de schouders gedragen wordt, bedekt het bovenlijf, doch wordt op het warmste gedeelte van den dag veelal als eene wrong om de lendenen gewonden. Deze katoenen, door de vrouwen gewevene, doeken (*tainoesa*) zijn wit met breede roode randen, in welke randen dikwijls nog strepen of bloemen van andere kleuren zijn aangebragt. Het lange haar wordt met een breeden band hoog opgebonden in eenen bundel en met een bamboezen kam vastgehouden. De Koepangezen dragen een doek om het hoofd.—

De vrouwen hebben veelal de gewone *sarong*, maar somtijds ook soortgelijke kleedingstukken als de mannen. De vrouwen der aanzienlijken dragen bij feesten behalve de *sarong* een wit katoenen buisje met lange mouwen. Het haar wordt naar boven gestreken, op het achterhoofd in eene wrong gedraaid en met een sandelhouten kam vastgehecht; bij feestelijke gelegenheden wordt daarover ook wel een roode of gele doek met gouden of zilveren sieraden gedragen.— Beide geslachten dragen als sieraden om de armen ringen van koperdraad, ivoor of zilver; in de ooren snoeren van glas-koralen of houten pennen met kwasten van zwart paardenhaar of rood geverwd bokkenhaar; en om den hals snoeren van gouden balletjes of dof-gele glas-koralen, *moetisala* genaamd, die van Chineschen oorsprong schijnen te zijn en thans niet meer worden aangevoerd. Voorts dragen allen aan eenen band over den linkerschouder eenen zak, waarin zich de ingrediënten voor het *sirik*-kaauwen, een eetlepel, een drinkbeker, een spiegelkje, een fluitje, een slijpsteen, en een aantal amuletten ter beveiliging tegen ziekten en gevaren, bevinden.

De *Meoe's*, over welke personen men zie bl. 569, dragen om het benedenlijf den gewonen Timoreschen doek slechts tot aan de knieën afhangende en om het bovenlijf een chitsen of rood lakensch vest zonder mouwen; om het hoofd een bonten doek aan de randen met gouden loovertjes bezet, of eene hooge muts van palmladeren met witte doeken omwonden, van welke ter wederzijde een aantal linten van verschillende kleuren afhangen; in de ooren de hier boven vermelde pennen; om de armen zilveren of ivoren ringen; en wanneer zij een vijandelijk menschenhoofd hebben bemagtigd, bekomen zij daardoor het regt om hunne tanden met zilveren of gouden plaatjes te overtrekken en de beenen boven de enkels met eene reep bokkenvacht te omwinden. Het zwaard dragen zij bijna horizontaal digt onder den linkerarm; aan het gevest hangt een bos rood geverwd bokkenhaar, aan de schede een aantal belletjes en witte en roode linten, terwijl aan de punt der schede eene lange regt opstaande rotting bevestigd is, die boven het hoofd van den drager uitsteekt en aan het uiteinde met zilveren punten, rood bokkenhaar en papegaaienvederen prijkt; deze rotting wordt echter onder het gaan somtijds gemakshalve van achteren tusschen het kleed gestoken. Rijke

Meoe's dragen dikwijls ook groote gouden platen op de borst en den rug en aan de muts en het zwaard. Ook de hals, het hoofdstel en de toom van hun paard zijn met belletjes, gouden plaatjes en andere ornamenten versierd. — Ook de *Asoe paha's* (hond des lands) of herauten, die door den Vorst het land rondgezonden worden om het uitbreken van eenen oorlog of het sluiten van vrede aan te kondigen, zijn op dergelijke maar nog bontere wijze uitgedost.

De Radja's en Grooten, die in den omtrek van *Koepang* wonen en in het algemeen veel beschaafder zijn dan hunne binnen 's lands wonende ambtgenooten, onderscheiden zich ook van dezen door hunne kleeding. Sommigen hunner dragen eene chitsen kabaai; doch de meesten kleeden zich op de Europesche, somtijds wel wat ouderwetsche wijze, veelal in het zwart. De Radja's hebben als kenteeken hunner waardigheid eenen stok, op welks gouden knop het Nederlandsche wapen of dat der O. I. Compagnie graveerd is.

De oorspronkelijke wapenen zijn zwaarden (*soeni* of, naar het Portugeesch, *espada*) en lansen (*aoeni* of *auni*), van welke laatsten bij de Timorezen de schacht met de kaal geschoren huid van een buffelstaart, bij de Belonezen met geitenvel overtrokken is; de Belonezen hebben daarbij pijl en boog en schilden, welke bij de andere stammen nooit in gebruik schijnen te zijn geweest. Tegenwoordig is echter overal schietgeweer het hoofdwapen. Deze geweren, meest van Amerikaanschen of Engelschen oorsprong, bekomen zij van vreemde handelaren en betalen er gaarne eene waarde van *f* 50 of *f* 60 voor; zij gaan van vader op zoon over en zijn dikwijls in een zeer slechten staat. Kruid en kogels verkrijgen zij op dezelfde wijze; in plaats van deze laatsten gebruiken zij evenwel dikwijls stukjes ijzer of steentjes.

Godsdienst.

De bevolking van het Portugesche gedeelte van *Timor* belijdt in naam de Roomsche Katholieke godsdienst; zij is echter geheel onkundig van hare leerstellingen, en ontvangt ook, behalve misschien op de hoofdplaats, geen godsdienst-onderwijs. De priesters, die van *Goa* of *Macao* derwaarts gezonden worden, gaan van tijd tot tijd het land rond om te doopen en enkele andere plegtigheden te verrigten, en doen op de plaatsen waar

kerken zijn de dienst in het Latijn. Deze Christenen zijn dus niets meer dan gedoopte Heidenen en volgen ook geheel de afgodische gebruiken der overige bevolking. ⁽¹⁾

Op het Gouvernements-grondgebied rondom *Koepang* wonen een aantal Hervormde Christenen, in verschillende gemeenten verdeeld (bl. 537 en 547), die door eenen Zendeling-leeraar (Hulpprediker) worden bediend. Het godsdienst-onderwijs wordt deels door dezen deels door Inlandsche onderwijzers gegeven. Dit onderwijs en ook de dienst zelve geschiedt in het Maleisch. Ook deze Christenen zijn echter op verre na niet geheel van het Heidensche bijgeloof genezen, en hun zedelijke toestand laat veel te wenschen over. ⁽²⁾

Overigens zijn de Timorezen Heidenen. Hun Oppergod heet *Oesi neno* (Heer des lichtts) en woont in de zon, met welk hemel-lichaam zelf hij dikwijls verward wordt (vergelijk bl. 425); zijne gezellin is *Foenan*, de maan, of eigenlijk eene vrouwelijke godheid, die daarin haren zetel heeft. De sterren (*K'foen*) zijn de woonplaatsen van geesten of goden van minderen rang. Deze allen zijn goede geesten, aan welke alleen roodkleurige dieren mogen geofferd worden; zij worden echter niet regtstreeks aangeroepen maar alleen door tusschenkomst van de *Nitoe's* of geesten der afgestorvenen, die ook als goddelijk worden vereerd. ⁽³⁾ Buitendien zijn er ook booze geesten, die op of in de aarde hun verblijf houden en wier boosaardigheid door het offeren van zwarte dieren moet afgewend of verzoend worden. De voor- naamsten onder dezen zijn *Oesi paha* (Heer der aarde) en *Atois*, die somtijds zichtbare gedaanten aannemen, de eerste die van

(1) « De véritable culte il n'y a pas de connu dans ce pays. Il y a beaucoup » de Timoriens qui se nomment Chrétiens, mais qui ne connaissent pas les plus » simples vérités du christianisme, et qui suivent les pratiques du paganisme.» DE CASTRO, in de boven aangehaalde *Résumé*, bl. 480.

(2) *Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendeling-genootschap*, Dl. VIII, bl. 26.

(3) Ook bij de Heidensche bevolking van *Luson*, voor zooverre die niet tot de *Negrito's* of *Aëtas* (zie Dl. I, bl. 108) behoort, treft men deze vereering van de zielen der voorouders aan, die daar *Anito's* heeten. Zie *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde, Neue Folge*, B. X, S. 249; en het daaraan ontleende artikel in de *Koloniale Jaarboeken, voor 1863*, bl. 709 en volgg. Insgelijks bij de Tenimber-eilanders; zie hiervóór, bl. 515, en ook eenigzins bij de Aroe-eilanders; zie bl. 506.

eenen reus de laatste die van een uil, en tegen wier invloed het volk zich door het dragen van talismans, uit wortelen en kruiden bestaande, tracht te beveiligen. — Voorts zijn er vele plaatsen, bergen, rivieren, bosschen, boomen, enz., die volgens de overlevering *leo* of *pomali*, dat is heilig of onschendbaar, zijn of nog door de *Anaha paha* of Landbezweerders, die onder het onmiddellijk bevel van den Vorst staan, als zoodanig verklaard worden (vergel. bl. 59 en 455), en waar niet geplant, gevischt, gebaad, gekapt of iets anders gedaan mag worden. De priesters, wier waardigheid even als die der Landbezweerders erfelijk is, heeten *Tobor* en oefenen grooten invloed op het volk uit; zij zijn tevens de *Aoté naoes* of wigchelaars, die de ingewanden der offerdieren en andere voortekenen raadplegen over den uitslag van beraamde ondernemingen. De offers worden gebracht op eene soort van steenen altaar, dat opgericht is in het midden van het *Oeme leo* of *Oeme pomali* (heilig huis, tempel), in welk huis een steeds brandend vuur wordt onderhouden en waarin ook altijd een voorraad van tot talismans gewijde wortelen en andere voorwerpen van vereering worden bewaard.

Omtrent de godsdienst der Belonezen vermeldt DE CASTRO het volgende: zij gelooven aan een Opperwezen, van welks magt en eigenschappen zij echter slechts zeer verwarde begrippen hebben. Ook hebben zij andere voorwerpen van vereering (*idoles*) en beschouwen als zoodanig alles, wat voor hen geheimzinnig is of een bijzonderen indruk op hen maakt. Er zijn rijken, waar de Vorsten of Hoofden de priesterlijke waardigheid hebben; hij, die haar uitoefent, heet *Radja pomali*. In andere rijken is geen *Radja pomali*, maar wordt deze vervangen door eenen *Datoe*, genaamd *Datoe loeli*. De waardigheid van den *Datoe loeli* is erfelijk, maar wanneer hij geene afstammelingen heeft, wordt zijn opvolger uit de *Datoe's* gekozen. Het huis, waarin de voorwerpen hunner vereering zijn, wordt *Pomali* genaamd, en denzelfden naam geeft men ook aan die voorwerpen zelve, welke gewoonlijk niets anders zijn dan zwaarden, pijlen, een zak met verschillende wortels, goud, enz. De dienst van den *Datoe loeli* bepaalt zich tot het doen van gebeden aan die voorwerpen, het offeren van dieren en *pinang* aan de godheid, en het raadplegen van de ingewanden van kippen en honden, die bij plechtige gelegenheden geslagt worden.

Eene gruwzame werking van het bijgeloof vertoont zich in het geloof aan *Soeangs* of tovenaars. Ziekten, vooral van Vorsten en aanzienlijken, worden dikwijls toegeschreven aan tooverij; òf de zieke zelf òf ieder ander beschuldigt wien hij wil van de tovenaars te zijn; deze beschuldiging geldt tevens voor bewijs en heeft tot onvermijdelijk gevolg dat de beschuldigde wordt ter dood gebracht en zijne bloedverwanten slaven worden van den aanklager. Daar zoodanige beschuldiging ten allen tijde, ook zonder bijzondere aanleiding, kan plaats hebben, spreekt het van zelf dat van dit middel dikwijls gebruik gemaakt wordt om zich straffeloos op eenen vijand te wreken en zich zelven te verrijken.

Beschaving, karakter, levenswijze, maatschappelijke toestand.

De bevolking van *Timor* staat op een zeer lagen trap van beschaving, waarop alleen de Radja's en Hoofden in den omtrek der Europeesche hoofdplaatsen eene meer of minder gunstige uitzondering maken. Zij hebben geen letterschrift en dus ook geene geschrevene wetten of overleveringen. Onderwijs der jeugd, van welken aard ook, is eene geheel onbekende zaak, voor zooverre dit niet van het Gouvernement uitgaat (bl. 549 en 551). Ook de landbouw is zeer gebrekkig; het eenige werktuig, dat daarbij in gebruik is, bestaat in een puntigen stok tot het omkrabben van den grond, die verder door buffels wordt fijn getrapt. Voor het inzamelen van het goud, van welk metaal vooral in het Portugesche staatje *Bibiluto* aderen ontdekt zijn, kent men mede geen ander werktuig dan een dergelijken stok.

Het koppensnellen bestaat hier niet op de wijze, waarop zulks bij de Dajaks en Alfoeren in gebruik is, maar bepaalt zich tot het afhouden van de hoofden der vijanden of hunner lijken in of na een openlijk gevecht, welke hoofden dan als zegeteekenen worden medegevoerd en op staken vóór de woning van den overwinnaar ten toon gesteld. Van den verstandelijken aanleg der Timorezen valt weinig te zeggen, daar er vroeger nooit pogingen zijn aangewend om dien te ontwikkelen; uit enkele voorbeelden schijnt echter te blijken dat zij in dit opzigt niet bij andere stammen achterstaan, en ook het aanvankelijk resultaat der sedert kort opgerigte scholen bevestigt zulks. Overigens zijn zij lafhartig, traag, zeer gesteld op zinnelijke vermaken, onder welke vooral

het dansen en palmwijn drinken in aanmerking komen, en onzindelijk in hunne geheele levenswijze; zij baden zich zelden of nooit. Zware misdrijven komen weinig onder hen voor; diefstal is het meest algemeene. Hunne levenswijze is zeer eenvoudig; water is de gewone drank en *djagoeng* met eenige groenten het gewone voedsel; rijst en gierst worden slechts bij bijzondere gelegenheden gegeten, gelijk ook buffel-, paarden-, geiten- en hondenvleesch. Het hoofdbedrijf is de landbouw, waaraan de vrouwen een zeer werkzaam aandeel nemen. Als het veld bereid is, zaaijen, planten en oogsten de vrouwen het gewas; zij weven ook de kleedingstukken, vervaardigen de noodige matjes en mandjes, bereiden de verwstoffen, en verrigten voorts al het huiswerk. Verder houden de mannen zich bezig met het kappen van sandelhout, het inzamelen van palmwijn, was en vogelnestjes, en in het Noorden des eilands hier en daar met het goud zoeken; jagen doen zij weinig, en visschen in het geheel niet, daar zij zeer slechte zeelieden zijn; ook van de parelbanken langs de Zuidkust (bl. 543) wordt geen werk gemaakt.

Naar haren maatschappelijken toestand kan de bevolking verdeeld worden in drie klassen: adellijken, burgers en slaven. Tot den adelstand behooren de Vorsten en de Rijksgrooten (Fettors, Datoe's en andere Hoofden), die veelal ook van Vorstelijke familie zijn doch zich in beschaving weinig of niet boven hunne onderhoorigen onderscheiden. De burgers zijn de vrije ingezetenen des lands, die echter veel van de onderdrukking hunner Hoofden te lijden hebben. De slaven, wier aantal vrij groot is, zijn krijgsgevangene vijanden, uit naburige rijkjes geroofde personen, zoodanigen die wegens tooverij (bl. 565) of het niet kunnen betalen van opgelegde boeten tot dezen stand veroordeeld zijn, en de afstammelingen van deze allen; zij kunnen zoowel aan burgers als aan adellijken toebehooren; hun lot is echter zeer dragelijk.

DE CASTRO deelt omtrent den slavenstand de volgende bijzonderheden mede, van welke wij echter niet weten of zij alleen op de Belonezen dan wel ook, althans gedeeltelijk, op de Timorezen betrekking hebben:

- Er zijn eigenlijke slaven en eene soort van lijfeigenen (*serfs de la glèbe*), welke men *lutuum* (*loetoom?*) noemt; de eersten kunnen

verkocht worden, doch de laatsten niet. Elk vrij man kan slaven houden; maar alleen Vorsten en Datoe's van vorstelijke familie mogen lijfeigenen hebben. Slaven zijn krijgsgevangenen, geroofde personen en bloedverwanten van veroordeelde tovenaars; zij kunnen hunne vrijheid bekomen door aan den Vorst vergunning te vragen tot het mede betalen der *jinta* (bl. 557); de eigenaar van den slaaf moet daartoe echter ook zijne toestemming geven, welke zelden geweigerd wordt aan de zoodanigen, die een geruimen tijd gediend en zich goed gedragen hebben. Zonderling is hierbij het gebruik, dat de zoo vrij geworden slaaf terstond behoort tot de klasse van zijnen voormaligen heer, zoodat de slaaf van eenen Datoe ook Datoe wordt; de vrij gewordenen slaven van eenen Radja krijgen echter niet den Vorstelijken rang maar dien van Datoe. Lijfeigenen zijn de zoodanigen, die verplicht zijn de velden van den Vorst of vorstelijken Datoe, aan wien zij behooren, te bearbeiten en verder hem alle diensten te bewijzen, welke hij van hen vordert. Hoe zij tot dezen stand geraken wordt niet vermeld; sommigen hunner zijn gewezenen slaven, die wegens voorbeeldig gedrag uit hunnen vroegeren toestand tot dien van lijfeigenen zijn overgebracht. Deze lijfeigenen zijn niet het eigendom van den Vorst of Datoe maar van het rijk, en kunnen alleen als slaven verkocht worden in geval van dengdelijk bewezen slecht gedrag. Zij leven met hunne familiën van de opbrengst der gronden, welke zij bebouwen; na daaruit in de behoeften van hunnen heer voorzien te hebben kunnen zij over het overige als eigenaars beschikken. De oudste of een van de oudsten der lijfeigenen voert onder den titel van *Vader des huizes* het bestuur over al de bezittingen van zijnen heer, en blijft dit ook na diens overlijden doen tot dat de opvolger gekozen is; hij is ten dien opzichte aan niemand rekenschap schuldig.

Van de denkbeelden der Timorezen omtrent het grondbezit is ons niets bekend. Uit de omstandigheid, dat zij zeer dikwijls van grond verwisselen om hunne maïs-velden aan te leggen, laat zich afleiden dat zij, even als op andere eilanden van het Oostelijke gedeelte des Archipels, geen eigenlijken grond-eigendom kennen maar hun eigendoms-regt zich alleen tot de producten bepaalt. De natuurlijke voortbrengselen, als was en vogelnestjes, schijnen in elk rijkje algemeen eigendom der bevolking te zijn, waarvan ieder naar goedvinden kan inzamelen, behoudens het afstaan van

een aanzienlijk gedeelte aan de Hoofden; de eerste ontdekking van eenen boom, waarop bijen nestelen, geeft echter aan den ontdekker het voortdurend regt op zijne opbrengst, waarom hij dien boom dan ook met zijn merk teekent. Het kappen van sandelhout mag alleen geschieden met vergunning van den Vorst, wien de helft van het gekapte toekomt, terwijl nog een vijfde deel aan den Fettor en een tiende aan den Tomokong moet worden afgestaan, zoodat er voor den kapper zelven slechts een vijfde gedeelte overblijft. De landerijen der Vorsten en Fettors moeten door hunne onderdanen zonder loon worden bearbeid; zij kunnen zich echter van deze dienst ontslaan door een vijfde gedeelte van hunnen eigenen oogst aan deze Hoofden af te staan; deze schatting heet *Poni*.

De buitenlandsche handel wordt uitsluitend door de in de kustplaatsen gevestigde Chinezen en andere vreemdelingen gedreven. Dezen reizen daartoe in den goeden moeson het land door om van de inboorlingen hunnen voorraad van sandelhout, was, enz. in te ruilen tegen bij hen gewilde artikelen, welke zij daartoe op paarden met zich voeren. Zij vervoegen zich in elk rijk het eerst bij den Radja en de Fettors om vergunning tot het handel drijven en bescherming op hunne reis te verzoeken, welke laatste maatregel noodig schijnt om hen tegen berooving door de Timorezen te vrijwaren; deze gunsten worden hun tegen aanzienlijke geschenken verleend, welker waarde zij natuurlijk later bij hunnen handel op het volk verhalen. Het bedrag van den buitenlandschen handel te *Koepang* is op bl. 536 opgegeven; die in het Portugesche gebied schijnt nog minder beduidend te zijn; althans DE CASTRO verhaalt dat vreemde handelsvaartuigen dikwijls met hunne geheele aangebrachte lading weder vertrekken bij gebrek aan koopers, omdat er geene voortbrengselen des lands als ruilwaren voorhanden zijn.

Wijze van krijgvoeren. ⁽¹⁾

Zeer menigvuldig zijn de onderlinge veeten en oorlogen tusschen de verschillende rijkjes over geheel *Timor*; waartoe het opligten van personen, het rooven van vee, het schenden van grondgebied bij het kappen van sandelhout of het inzamelen van was, en

⁽¹⁾ Men zie hierover uitvoeriger het *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, 1846, Dl. III, bl. 204 en volg.

dergelijke, veelal aanleiding geven; geschillen van de laatstgenoemde soort vinden dikwijls hunne oorzaak in het gebrek aan naauwkeurig afgebakende grenzen. De geheele weerbare bevolking is dienstpligtig en wordt aangevoerd en voor elken krijgsgtogt vooraf gewijd door de *Meoe's* of voorvechters (bij de Belonezen *Tâux* genoemd ⁽¹⁾), die in dit geval tevens de betrekking van priesters bekleeden. Het getal der *Meoe's* schijnt niet bepaald te zijn en te verschillen naar gelang van de grootte des rijks; er zijn er echter altijd minstens twee, en een hunner voert den titel van *Groot Meoe* of Opper-voorvechter. Voor het aanvangen van den togt verzamelt elke Meoe zijne onderhoorigen in het *Oemeleo* (bl. 564), waar zij zich blootshoofds met brandende kaarsen in de handen nederzetten. De Meoe verhaalt nu de aanleiding tot den oorlog, betoogt de onschuld zijner partij, bidt de toestemming tot en den zegen over den krijg van de Goden af en brengt hnn offers, uit varkens en rijst bestaande, op het altaar, dat zich in het midden van het huis bevindt; terwijl hij zich voorziet van drie zakjes met gewijde wortels, steentjes en andere talismans, van welke sommigen dienen om hem tegen looden kogels te beschermen, en anderen om hem het geschikte oogenblik te doen weten om den vijand te overvallen. Indien bij deze plegtigheden de kaars van een der aanwezigen niet helder brandt, heeft deze waarschijnlijk eenig misdrijf op het geweten en moet dus met gewijd badwater gereinigd worden en daarna een rooden of witten haan offeren om de Goden te verzoenen, van welke verzoening het teeken in de ingewanden van den haan moet gevonden worden; ontbreekt dit teeken, hetgeen echter hoogst zelden gebeurt, dan mag de schuldige dezen togt niet mede maken en moet hij, voordat hij zich bij eene latere expeditie mag aansluiten, op nieuw gezuiverd worden.

Wanneer eene der boven vermelde of eenige andere aanleiding tot vijandelijkheden is ontstaan en ter kennis van den Vorst gebracht, doet deze de zaak onderzoeken en stelt, wanneer de klagt blijkt gegrond te zijn, gewoonlijk pogingen in het werk om langs minnelijken weg voldoening voor het geleden onregt te erlangen. Wordt deze geweigerd dan volgt de oorlogsverklaring onmiddellijk, tenzij de aanvallende partij zich zwakker

(1) DE CASTRO, t. a. p. bl. 504.

mogt achten dan de andere, in welk geval eerst een naburig Vorst onder het toezenden van geschenken als bondgenoot wordt te hulp geroepen. Inmiddels gaan de *Asoe paha's* (bl. 562) rond om het volk ten strijde te roepen. De oorlogsverklaring geschiedt op de volgende zinnebeeldige wijze: de Meoe's der uitdagende partij brengen een zwarten hond op vijandelijk grondgebied, waar zij hem den kop afslaan en dezen, met gewijde wortelen opgevuld, onder het lossen van een geweerschot en het aanheffen van luid geschreeuw, in de nabijheid van eene bewoonde plaats nederwerpen. Zoodra deze stand van zaken in de beide landen bekend is geworden is alles in beweging en maakt men overal door het slaan op trommen en bekkens, het blazen op buffelhorens en schreeuwen een vervaarlijk alarm; en terstond beginnen de vijandelijkheden met wederzijdsche, meestal nachtelijke strooptogten, waarbij kampongs overvallen, vee en menschen geroofd, en zooveel mogelijk koppen gesneld worden. Wanneer het tot een openlijk gevecht komt, scharen de beide partijen zich in lange gelederen op de strijdplaats; de Meoe's plaatsen zich voor het front hunner troepen en branden het eerst hunne geweren los na elkander eenigen tijd met woorden en gebaren te hebben getergd. Nu begint de algemeene aanval, die echter zelden lang duurt; daar de partij, die het eerst een aantal van hare manschappen, vooral Meoe's, ziet vallen, den slag als verloren beschouwt en de vlugt neemt. De hevigste strijd heeft plaats om de hoofden der gewonde of gesneuvelde vijanden magtig te worden; en dikwijls onthoofdt men zijne eigene gewonden om te voorkomen dat hunne hoofden den vijand in handen vallen. Hiermede is echter de oorlog niet geëindigd; de strooperijen duren voort, en veelal worden ook de openlijke gevechten meermalen herhaald. Deze toestand houdt dikwijls maanden, ja somtijds jaren, aan en eindigt gewoonlijk door de bemiddeling van een onzijdigen Vorst. Wanneer het dezen gelukt is zijne vredesvoorslagen bij de beide partijen ingang te doen vinden, begeven zich de Vorsten met hunne Meoe's en een aantal gewapende mannen naar eene bepaalde plaats aan de grenzen, waar elk op zijn eigen grondgebied blijft staan terwijl de bemiddelaar zich tusschen hen op de grenslijn plaatst. De twee vijandelijke Vorsten bieden hem dan elk eene gouden plaat aan, welke hij naast zich doet nederleggen, terwijl een der Meoe's een

palmtakje voor hem plaatst, hetwelk de tanden van den gedooden hond moet voorstellen. Dit takje wordt dan door de twee Vorsten gezamenlijk weggeworpen, waarna zij elkander omhelzen en de verzoening onder gejuich en gewerschoten gesloten wordt. In andere rijkjes worden, bij het sluiten van den vrede, op de grensscheiding twee stokken op zekeren afstand van elkander in den grond gestoken en door dwarslatten of touwen verbonden, als zinnebeeld van de scheiding tusschen die rijken; de Groot-Meoe's van beide partijen hakken dan gezamenlijk de versperring open, ten teeken dat die afscheiding heeft opgehouden, storten ieder eenige buffelmelk op den grond uit, en omhelzen daarna elkander.

Bij de oorlogen, die het Portugesche Gouvernement dikwijls met de Inboorlingen te voeren heeft, gaan de zaken volmaakt op dezelfde wijze toe, omdat de Portugesche magt nagenoeg uitsluitend uit geheel ongeregelde Timoresche hulpbenden bestaat (bl. 557). De krijgsgevangenen en de hoofden der gesneuvelde vijanden worden naar *Dilli* gevoerd, waar door de overwinnaars een dans rondom de op eenen hoop gestapelde koppen wordt uitgevoerd in tegenwoordigheid van den Gouverneur, die daarna aan elk der voorvechters eene gouden plaat ter belooning zijner dapperheid uitreikt. ⁽¹⁾

Hoewel uit het bovenstaande genoegzaam blijkt dat de Timoresche stammen tegenover eene geregelde Europesche krijgsmagt in het open veld niet zeer te duchten zijn, is het niet te min waar dat het veroveren van eene hunner kampongs dikwijls ernstige bezwaren oplevert; daar deze veelal op steile en weinig toegankelijke rotsen (*Fatoe*) gebouwd zijn, en de verdedigers van uit rotskloven en achter struiken den vijand met pijlen en geweervuur bestoken zonder dat het dezen mogelijk is hun veel nadeel toe te brengen.

Bijzondere gebruiken, feesten.

Vóór en bij de geboorte van een kind hebben velerlei bijgeloovige plegtigheden plaats, welke niet allen geschikt zijn om hier vermeld te worden. Op den zevenden dag na de geboorte wordt een feest gevierd, waarbij een varken of kleiner huisdier tot dank aan de goden geofferd wordt.

⁽¹⁾ DE CASTRO, t. a. p bl. 506.

Bij het aangaan van een huwelijk wordt onder de Timorezen de vrouw door de man van hare ouders gekocht voor eene som, die bij de verloving vastgesteld en op den dag des huwelijks betaald wordt en *beli* heet. Zij bestaat in een zeker aantal *omassen* (*amás*, goud), doch wordt daarom niet geheel in goud maar ook gedeeltelijk in vee, koralen, kleedingstukken enz. voldaan, en ook niet altijd in eens afbetaald; in dit laatste geval blijven echter tot zoolang de vrouw en kinderen het eigendom van hare ouders, en mag zelfs het lijk van den schuldenaar niet begraven worden voordat de schuld is voldaan. Op den voor het huwelijk bepaalden dag gaat de bruidegom begeleid door zijne bloedverwanten met de *beli* naar de woning der bruid. Haar vader zendt hem dan eenen afgezant, *Mafefa* of *Mofeso* (Spreker) genaamd, te ontmoet om te onderzoeken of de *omassen*, welke waarde niet naauwkeurig bepaald schijnt, wel in orde zijn. Gewoonlijk valt hierop wat aan te merken, en de bruidegom is onder de bespottelijkste voorwendzels nog aan velerlei afzetterijen blootgesteld eer hij het huis der bruid mag binnenkomen. Als eindelijk de koop tot wederzijdsch genoeg gesloten is, is daarmede ook het huwelijk voltrokken, dat vervolgens met een feestmaal gevierd wordt⁽¹⁾. Het spreekt van zelf dat de meerdere of mindere rijkdom der partijen in dit alles groote wijzigingen aanbrengt. — Echtscheiding kan plaats hebben en door beide partijen gevorderd worden. Veelwijverij is geoorloofd, doch heeft bij den gewonen Timorees zelden plaats wegens het groote bedrag der *beli's*; Radja's en Fectors daarentegen hebben veelal een groot aantal vrouwen, daar hunne staatkunde medebrengt zich met velen hunner Onderregenten te verzwageren, om zich van hunne trouw te verzekeren, en ook een groot aantal vrouwen voor een bewijs van rijkdom geldt. Eene van haar wordt echter altijd als de voornaamste of wettige vrouw, de andere meer als bijwijven beschouwd. Even als bij de Lampongers (Dl. I, bl. 623), de Bataks (Dl. I, bl. 718), de Alfoeren van *Boeroe* (Dl. II, bl. 453) en andere eilanders van hetzelfde ras, vervalt bij het overlijden van den man de weduwe aan diens broeder of naasten mannelijken

(1) Nog andere gebruiken bij huwelijksverbanden worden vermeld door S. MÜLLER, *Reizen*, enz., Dl. II, bl. 256 der uitgave van het *Instituut voor taal-, land- en volkenkunde*.

bloedverwant, die haar tot echtgenoot moet nemen, welke verplichting slechts door het betalen van eene vrij groote som aan de familie der vrouw kan worden afgekocht.

Volgens DE CASTRO bestaat bij de Belonezen tweederlei wijze van huwelijk. Bij de eene, *cabin* geheeten, wordt geen koop-prijs of huwelijksgift betaald en dikwijls ook geheel geen feest gevierd; deze wijze van trouwen is eigenlijk die der behoeftigen, maar schijnt toch ook somtijds bij meer gegoeden gevolgd te worden. De andere soort van huwelijk heet *haafli*; daarbij wordt eene huwelijksgift betaald of door den bruidegom of door de bruid, en de partij, voor wie de huwelijksgift betaald wordt, gaat bij de andere inwonen. Wanneer een meisje ten huwelijk gevraagd wordt, begeven zich de jongeling en zijne bloedverwanten op een bepaalden dag met eenige geschenken naar haar huis om het officiële aanzoek te doen; hierop wordt echter niet terstond een stellig antwoord gegeven, maar daarvoor een andere dag vastgesteld, op welken zich dan de betrekkingen van het meisje, insgelijks met geschenken, naar het huis van den jongeling begeven om dit antwoord te brengen en tevens den dag voor het huwelijk te bepalen. De voltrekking daarvan geschiedt ten huize der bruid met feesten, die somtijds drie dagen duren. Indien de ouders van het meisje hunne toestemming tot het huwelijk weigeren, roept de jongeling de tusschenkomst van den Radja in, die dan met de Datoe's de zaak onderzoekt en, indien dezen het huwelijk goedkeuren, de voltrekking er van gelast. De man kan slechts met ééne vrouw een wettig huwelijk aangaan, doch zoovele bijwijken nemen als hij verkiest; dezen mogen echter niet in hetzelfde huis wonen met de wettige vrouw. De bijwijken verwekte zonen erven gezamenlijk slechts een derde gedeelte der ouderlijke nalatenschap, terwijl die der wettige vrouw twee derden bekomen; de dochters schijnen in geen geval te erven maar ten laste te komen van hare broeders of andere bloedverwanten, die dan ook hare huwelijksgift of koopprijs zullen ontvangen.

Bij het overlijden van een Radja, Fettor of anderen aanzienlijke wordt door zijne vrouwen, kinderen en naastbestaanden een jammerlijk gegil aangeheven, buiten 's huis geweerschoten gelost, en door rondgezondene boden overal van het sterfgeval kennis gegeven. De menigte belangstellenden, die zich dan in

het sterfhuis verzamelt, wordt gedurende verscheidene dagen op maaltijden onthaald, waarvoor vele buffels en varkens worden geslagt, wier hoornen en pooten in het offerhuis worden gebracht. Inmiddels wordt het lijk gewasschen en in zijne beste kleederen, met gouden en zilveren platen en koralen versierd, gedurende twee of drie dagen op eene tafel te pronk gesteld; waarna het in een wit doodkleed, met eenige stukken lijnwaad, enkele kostbare sieraden, een voorraad *sirih* met toebehooren en eenige gewijde wortelen in eene zware houten kist wordt gesloten, welker naden naauwkeurig met was en hars worden digtgestreken. De begrafenis kan eerst plaats hebben nadat de opvolger van den overledene is benoemd, al zijne schulden betaald en alle zijne bloedverwanten aangekomen zijn, wier tegenwoordigheid dikwijls door aanzienlijke geschenken moet gekocht worden. Met dit een en ander verloopen somtijds jaren, gedurende welke de weduwen zich naauwelijks mogen verwijderen van de doodkist, die wel eens moet vernieuwd worden. Is eindelijk de dag der begrafenis daar, dan wordt onder aanhoudend geweervuur de kist naar buiten gedragen, waarover echter eerst nog eene worsteling tusschen de vrouwen en de dragers moet plaats hebben, en vervolgens begraven met een pot met gekookte rijst en een gedooden hond, welks ziel die van den overledene naar het schimmenrijk moet geleiden. Voor de levenden is intusschen ook gezorgd en eene verbazende hoeveelheid eetwaren bereid, die na de terugkomst van het graf door de aanwezenden worden verslonden of, voor zoo verre dit niet mogelijk is, naar huis medegenomen.

Als teeken van rouw scheren alle huisgenooten van den overledene zich het hoofd kaal en vervangen hunne gewone kleedingstukken door zwarte. Bij den dood van eenen Radja of Fettor scheren alle mannen uit zijn gebied zich het hoofd kaal.

Bij het overlijden van geringe lieden hebben deze ceremoniën geene plaats; zij worden spoedig in eene eenvoudige kist of een uitgeholden boomstam begraven, en, zoo er maaltijden gehouden worden, wordt daarvoor slechts een enkele buffel of een varken geslagt.

Behalve de feesten bij geboorten, huwelijken en sterfgevallen, die grootendeels in het houden van maaltijden en het overvloedig gebruik van *toewak* bestaan, worden ook somtijds feesten met

zang en dans gevierd. Dit heeft onder anderen plaats wanneer na eenen krijgstogt de afgehouwene hoofden der vijanden worden te huis gebragt, wanneer daarmede voor dat zij te pronk gesteld worden een dans rondom het gewijde huis van den Meoe wordt uitgevoerd. Voorts zijn er verschillende dansen, die bij bijzondere gelegenheden des avonds met gezang en onder begeleiding van de muziek van kleine koperen klokjes en eene soort van tambourin worden gedaan. Het dansen geschiedt door de mannen en vrouwen afzonderlijk; zij houden elkander aan het kleed vast, en bewegen zich langzaam in eenen kring naar de maat van het gezang. Dit gezang bestaat in kleine, onbeduidende, dikwijls geïmproviseerde liedjes, in den smaak van de Maleische *Pantoens*⁽¹⁾, die òf door de meisjes of vrouwen alleen òf door het geheele gezelschap worden aangeheven.

DE CASTRO maakt melding van eenen dans, *tabedoe* genaamd, die uitsluitend door vrouwen en alleen onder begeleiding van tambourins (*baba*) wordt uitgevoerd, doch waarbij de bewegingen zeer snel zijn. Deze dans, die voor de Belonesche vrouwen zeer veel aantrekkelijks schijnt te hebben, wordt dikwijls gedurende een etmaal met slechts korte tusschenpoozen volgehouden; en wanneer de Gouverneur het binnenland bezoekt, danst men dien onafgebroken voor de woning, waarin hij zijnen intrek neemt, ook al duurt zijn verblijf drie dagen. De *tabedoe* wordt ook gedanst wanneer een dorp door eene vijandelijke bende wordt aangevallen, en wel zoolang als het gevecht duurt; dit geschiedt om daardoor den moed der mannen aan te wakkeren.

Dezelfde Schrijver vermeldt een feest, *sallalah* genaamd, dat somtijds bij gelegenheid van den rijstogst gegeven wordt en waarbij mannen en vrouwen door elkander op den dorschvloer over de afgesnedene rijsthalmen dansen, waardoor tevens de korrels er worden uitgetreden. Dit feest gaat vergezeld van eenen maaltijd, het ruim gebruik van sterken drank en een luidruchtig geschreeuw, en duurt van den avond tot in den morgenstond. Na den afloop er van worden verder de rijstkorrels door paarden uit de aren getreden.

⁽¹⁾ Zie onze *Handleiding bij de beoefening der Maleische taal*, 3de uitgave, bl. 296. Eene uitvoerige beschrijving van deze dansen en voorbeelden dezer gezangen vindt men in S. MÜLLER, *Reizen*, enz., D¹. II, bl. 246 en volgg. der uitgave van het *Instituut*.

Taal, tijdrekening, muziek, nijverheid.

Van de taal der bevolking van *Timor* is nog weinig meer bekend dan hetgeen uit de kleine door MÜLLER, HEIJMERING, FRANCIS en enkele anderen medegedeelde woordenlijstjes te leeren valt; daaruit blijkt echter wel dat zij met die der naburige, door Alfoersche stammen bewoonde, eilanden verwant en ook niet geheel buiten den invloed van het Maleisch gebleven is. De drie stammen des eilands spreken drie zeer verschillende hoofddialecten; maar ook in de afzonderlijke rijkjes wordt dikwijls nog een aanmerkelijk verschil van taal waargenomen. Die van *Dilli* en de naburige rijkjes heet *Teto*; zij wordt door DE CASTRO voor het betrekkelijk rijkste van alle dialecten gehouden, die overigens, als een natuurlijk gevolg van de geringe beschaving des volks, zeer arm zijn. Daar er geen letterschrift bekend is, kan er van eenige litteratuur geene sprake zijn.

Te *Koepang* is door de Nederlanders het gebruik der Maleische taal ingevoerd, die daar dan ook algemeen wordt gesproken. De Portugezen hebben in hunne bezittingen de Inlanders tot het aanleeren der Portugesche taal trachten te noodzaken; de kennis daarvan is echter, althans buiten de hoofdplaats, hoogst gebrekkig.

Van tijdrekening schijnen de Timorezen geene kennis te hebben, dan voor zooverre die door den stand van zon en maan en door de moesons wordt aangewezen.

Hunne muziek verdient den naam van toonkunst niet. De instrumenten zijn eenige kleine *gongs* (D^l. I, bl. 416), trommen en tambourins uit een uitgehold stuk hout vervaardigd en met de hand geslagen, kleine koperen klokjes of schelletjes waarschijnlijk van Chineesch maaksel, en buffelhorens, waarop echter alleen in oorlogstijd schijnt geblazen te worden (bl. 570). Ook hun zang is zeer eentoonig, hoewel niet ontbloot van melodie.

De geneeskunst bepaalt zich tot het aanwenden van enkele uitwendige middelen, vooral bij kraamvrouwen; maar daar overigens de ziekten aan den invloed van booze geesten of tovenaars worden toegeschreven, spreekt het van zelf dat zij door bezweringen moeten worden afgewend of genezen.

In het algemeen hebben zij in geene kunst of tak van nijverheid noemenswaardige vorderingen gemaakt. Het spinnen, weven en verwen der kleedingstukken geschiedt op eene gebrekkige wijze

door de vrouwen. Zij kunnen slechts twee kleuren van verwen bereiden : blaauw, uit de in het wild groeiende indigo-plant, en rood uit den wortel van den *bengkoedoe*-boom. Elk huisgezin vervaardigt voor eigen gebruik de noodige aarden potten en pannen, matjes en mandjes uit *lontar*-bladeren of bamboe, en den *toewak* of palmwijn. Hunne gouden sieraden bekomen zij grootendeels van de bevolking van het eiland *Daœ*, daar goud- of ijzersmeden of andere ambachtswerken hoogst zelden onder hen worden gevonden; in den omtrek van *Koepang* voorzien de Chinezen somtijds in de behoefte daaraan.

DERDE HOOFDSTUK.

ONDERHOORIGHEDEN VAN TIMOR.

§ 1. De Zuid-Westwaarts van Timor gelegene eilanden: Samaoe, Kambing, Rotti, Landoe, Daœ, Doöh, Noessé, Dana, Heliana, enz.

Samaoe.

Het eiland *Samaoe* of *Samaauw*, ook *Koerong* genaamd, ligt ten Westen van *Timor's* Zuid-Westpunt, waarvan het door de smalle *Straat van Samaoe* of *Moeloet Rotti* gescheiden is, tusschen $10^{\circ} 7'$ tot $10^{\circ} 25'$ Z. B. en $123^{\circ} 12'$ tot $123^{\circ} 31'$ O. L. ⁽¹⁾. Het is geheel van dezelfde formatie als *Timor*, en heeft aan de Oostzijde eene diep inloopende baai, waardoor het in een Noordelijk en een Zuidelijk schier-eiland verdeeld wordt. De grootte bedraagt volgens MELVILL 8,4 □ mijlen ⁽²⁾. Het eiland is heuvelachtig

(1) Volgens het *Aardrijksk Woordenboek* ligt *Samaoe* tusschen $10^{\circ} 6'$ tot $10^{\circ} 27'$ Z. B.

(2) *Moniteur des Indes, 1846—1847*. Vergelijk S. MÜLLER, *Reizen*, enz., Dl. II, bl. 505 der uitgave van het *Instituut*. BUDDINGH geeft in zijne *Reizen*, Dl. III, bl. 299, aan *Samaoe* eene grootte van 361 □ mijlen; en FRANCIS spreekt in het *Tijdschr. van Neêrl. Indië, 1838*, Dl. I, bl. 562, van even zooveel Engelsche mijlen; doch zelfs dan is die opgave veel te groot. Op de *Statistieke Kaart* in het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië, 1849*, geeft MELVILL voor de grootte van *Samaoe* slechts 4,5 □ mijl, hetgeen echter te weinig schijnt:

doch heeft geene belangrijke bergen. Op sommige plaatsen ver-
toonen zich sporen van vulkanische werking: zoo vindt men bij
den heuvel *Silain* eene plek, waar het gesteente door chemische
werking doorknaagd of uitgebeten en met eene zwavel-korst
bedekt is; op twee andere plaatsen, nabij de West- en de
Noordkust, borrelt met zwaveldeelen bezwangerd water uit den
grond op, dat witachtig van kleur is en daarom *Ajer saboen* of
zeepwater genoemd wordt. Aan de Zuid- en Zuid-Oostzijde is
het eiland door uitgestrekte koraalriffen omgeven.

De voortbrengselen zijn: rijst, *djagoeng*, katoen, groenten,
timmerhout voor huis- en scheepsbouw, sandelhout, eenig rund-
vee, herten, varkens, was, vogelnestjes en *tripang*.

De bevolking bestaat uit Koepangezen (bl. 559) en wordt door
sommigen op 1800 door anderen op 3000 zielen geschat.⁽¹⁾ De
Radja van dien stam houdt zijn verblijf op dit eiland, hetwelk
zijne voornaamste bezitting is (bl. 548).

De belangrijkste bij name bekende plaatsen zijn: *Koerong*,
aan de Noordkust: *Oiassa*, in het Noordelijke gedeelte des
eilands, nabij eene der boven vermelde zwavelbronnen⁽²⁾; *Sissi*,
nabij de Noord-Oostpunt aan *Straat Samaoe*; en *Landoetoe*, aan
de Zuidkust.

Nabij de Zuidkust ligt het kleine *P. Teboes* en nog een paar
insgelijks onbewoonde eilandjes, die weinig meer dan klippen
zijn.

Poeloe Kambing.⁽³⁾

P. Kambing is een zeer klein onbewoond eilandje, dat alleen
door eene natuurkundige bijzonderheid belangrijk is. Het ligt in
Straat Samaoe voor de Baai van het eiland *Samaoe* op 10° 11' Z. B.
en bestaat uit eene rots van graauwakke-zandsteen van ongeveer
250 v^t. hoogte, met eenen afgeknotten top. Die top vormt eene

(1) Het *Aardrijkskundig Woordenboek* spreekt van 8000 zielen, hetgeen
misschien eene drukfout is.

(2) Nabij *Oiassa* bevindt zich ook eene rijke zoet-water-bron, zoo men
zegt de eenige op het eiland, die ook aan de besproeiing der rijstvelden wordt
dienstbaar gemaakt. In de behoefte aan drinkwater wordt overigens door ge-
gravene putten voorzien.

(3) In het *Aardrijkskundig Woordenboek* is dit eiland verward met het
op bl. 556 vermelde *P. Kambing*.

kom van 400 schreden middellijn en 25 vt. diepte. Op den bodem dezer kom verheffen zich een veertiental uit klei bestaande kegels, in welker toppen kleine openingen zijn, waaruit onophoudelijk slijkachtige gasbellen of modderblazen opstijgen, die na een oogenblik uit één spatten en eene kleine hoeveelheid slijk op den top en de helling van den kegel uitstorten, welk slijk in de opene lucht spoedig verhardt. De verhooging, welke deze kegels hierdoor natuurlijk bekomen, wordt weder verminderd door de regenbuijen, die van tijd tot tijd een gedeelte van deze klei wegspoelen.

Rotti.

Het eiland *Rotti* ligt tusschen $10^{\circ} 37'$ tot 11° Z.B. en $122^{\circ} 52'$ tot $123^{\circ} 29'$ O.L., ten Zuid-Westen van *Timor*, in dezelfde rigting als dit eiland, waarvan het door *Straat Rotti* gescheiden is. De grootte bedraagt 30,8 □ mijlen. ⁽¹⁾

De Noord-Oostelijke en Zuid-Westelijke gedeelten van het eiland, dat van kalksteen-formatie schijnt te zijn, zijn grootendeels laag en vlak; het midden-gedeelte is bergachtig, doch rijst niet boven de 800 vt.; bijzonder uitstekende toppen zijn er niet. In het Regentschap *Landoe*, aan de Noordkust, bevinden zich twee slijkvulkanen en een klein meer van zout water, welks bodem bedekt is met eene meer dan twee voet dikke laag zout, hetwelk door de Inlanders gebruikt wordt. ⁽²⁾

De voornaamste baaijen en ankerplaatsen zijn: die van *Korbaffo* en *Renggouw* aan de Noordkust; die van *Termanoh* en *Baë*, aan de Noord-Westkust; de *Bokkai-baai* en de *Cyrus-haven*, aan de Zuid-Oostkust; de laatste is verreweg de grootste en best geslotene van allen, doch vol met riffen.

Er zijn vele riviertjes, die wel niet bevaarbaar doch voor den landbouw van groot nut zijn. De belangrijkste zijn: de rivieren van *Korbaffo* en *Renggouw*, welke aan de Noordkust in de baaijen

⁽¹⁾ Volgens MELVILL in den *Moniteur des Indes*, 1846—1847. Op de *Statistieke Kaart* in het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1849, stelt hij voor *Rotti* en eenige kleinere eilanden te zamen slechts 24,8 □ mijlen. BUDDINGH maakt er in zijne *Reizen*, D^l III, bl. 300, niet minder dan 640 □ mijlen van; terwijl FRANCIS even zoovele Engelsche mijlen opgeeft, in het *Tijdschr. v. N. I.*, 1838, D^l I, bl. 362.

⁽²⁾ *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1838, D^l I, bl. 377. *Natuurk. Tijdschr. voor Nederlandsch Indië*, 1851, bl. 391.

van dezelfde namen vallen; de rivier van *Baä*, die zich in de baai van dien naam op de Noord-Westkust stort; en de rivier van *Lollej*, die zich in de *Cyrus-haven* ontlast.

Het eiland is zeer vruchtbaar en levert vooral vele granen op, zoo als: rijst, ook voor den uitvoer; eene soort van gierst, *bottok* of *betek* genaamd, die het hoofdvoedsel der bevolking is; eene andere soort van gierst, *dellé* (in het Javaansch *djali*) genaamd; en tweederlei soort van *djagoeng*. Voorts peul- en aardvruchten, groenten, vruchten, suikerriet, tabak, *sirih*, *pinang*, katoen; kokos-, *gebang*- en *lontar*-palmen, van welke laatsten *toewak*, stroop en suiker vervaardigd worden; indigo en *mangkoedoe* of *bengkoedoe*-boomen (D^l. I, bl. 101) voor blaauwe en roode verfstof; enz. De bosschen, die vooral in het Noorden en Oosten des eilands gevonden worden, leveren onderscheidene goede houtsoorten op, waaronder *kajoe mejrah* en tamarinde.

De wilde dieren zijn herten en varkens; de tamme, voornamelijk buffels, paarden, geiten, schapen en hoenders. In de bosschen houden zich eene menigte bijen op; hier en daar worden ook vogelnestjes ingezameld. Aan de Zuid-Oostkust vindt men schildpadden, en overal in den omtrek *tripang*; van de vischvangst wordt overigens weinig werk gemaakt.

Metalen of andere delfstoffen komen, zooverre bekend is, niet voor.

Rotti is verdeeld in achttien staatjes of Regentschappen; zij zijn van de Noord-Westpunt af Oostwaarts de volgende:

Korbaffo, met de hoofdneri *Korbaffo* en de voornaamste kampong *Sani*, *Inggoe-soedi* en *Tana-gaej*.

Landoe, met de hoofdneri *Landoe* en de kampongs *Dai-ama*, *Inggoe-seri* en *Rai-pouh*.

Renggouw, met *Renggouw*, *Keka-hoeë*, *Nala-dai*, *Dato* en *Rottei*.

Oipaoe of *Batoe-issi*, met *Oipaoe*, *Ina-ai*, *Feah* en *Ari*.

Bilba, met *Bilba*, *Tara-koko*, *Moemoek*, *Saniek*, enz.

Dioeh, met *Dioeh*, *Toene-ama*, *Lioe-daej* en *Kana*.

Lelenoek, met *Lelenoek*, *Leni-oei* en *Hako-ama*.

Bokkaï, met *Bokkaï*, *Teah-ama* en *Modoh*.

Talas, met *Talas*, *Inggoe-oei*, *Tetoe-hade*, *Doeli-koma*, enz.

Keka, met *Keka*, *Kapa-lai-solah*, *Sakoe-thei-dale* en *Masa-hoene*.

Lollej, met *Lollej*, *Pesah*, *Moelah*, *Koeli*, *Kasoe*. *Nandi*, enz.
Thie, met *Thie*, *Roera-la-eh*, *Saba-la-eh*, *Bokka*, *Soeah*,
Landoe, *Kona*, enz.

Della, met *Della*, *Sede-feoh*, *Ompoh*, *Roeah*, enz.

Oinale, met *Oinale*, *Tarahani-die*, *Tarahani-onah*, *Boah*,
Ajik, enz.

Lelaïn of *Osing-poka*, met *Lelaïn*, *Bobo*, *Lodoe*, enz.

Dengka, met *Dengka*, *Henoek-tej*, *Taka-tej*, *Ejlah*, *Loenak*, enz.

Baä, met *Baä*, de verblijfplaats van den Nederlandschen Posthouder, *Endeh*, *Modo*, *Kou*, enz.

Termanoh, met *Termanoh*, *Masahoek*, *Menoh*, *Lelik*, enz.

De acht eerstgenoemde staatjes worden te zamen genoemd *Matahari najik* of het Oostelijke gedeelte, en de tien andere *Matahari toeroen* of het Westelijke gedeelte.

Elk van deze staatjes heeft een Vorst en een Rijksbestuurder, die door het Gouvernement, even als op *Timor*, *Radja* en *Fettor* genoemd worden. De meeste Fectors hebben ook eenige kampongs onder hun eigen onmiddellijk bestuur, voor welke zij als leenmannen van de Radja's kunnen beschouwd worden. De hoofden der kampongs worden *Tomoekeon* genoemd. De eigenlijke inlandsche benaming voor alle Hoofden is *Manek*; zij worden onderscheiden door bij dezen titel den naam van hun staatje of hunne kampong te voegen. De Radja's hebben als onderscheidingsteeken van het Gouvernement een rotting met zilveren knop; behalve die van *Termanoh*, *Baä*, *Dengka* en *Thie*, die een gouden knop hebben. Het bestuur dezer Vorsten en Hoofden is van denzelfden willekeurigen aard als op *Timor*; de bevolking schijnt echter over het algemeen minder van hunne onderdrukking te lijden te hebben.

De Radja's en Fectors worden door de Rijksgrooten gekozen en door den Resident van *Timor* namens het Gouvernement bevestigd, bij welke gelegenheid zij schriftelijk beloven: aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement als hunnen Opperheer, en aan de door hetzelfde over hen gestelde magten als hunne overheid, allen verschuldigden eerbied, gehoorzaamheid en hulp te bewijzen; de vroeger met dat Gouvernement geslotene contracten getrouw na te komen, en in het bijzonder: het welzijn des volks te bevorderen; met regtvaardigheid te regeren; den vrede met hunne naburen te handhaven; den zeeroof en slavenhandel te

beletten; landbouw, nijverheid, handel en scheepvaart te beschermen; aan schipbreukelingen hulp te verleenen, en gestrande goederen te bergen; in geene staatkundige aanraking te treden, met vreemde mogendheden; aan Europeanen of andere Westersche vreemdelingen geene gronden af te staan, en hunne toelating of vestiging buiten de havens des rijks niet te vergunnen zonder voorkennis en toestemming van het Hoofd van het gewestelijk bestuur; en dezelfde toestemming te vragen voor handelaars, die zich langer dan drie maanden in eene havenplaats willen ophouden⁽¹⁾. Een Nederlandsch Posthouder, te *Baë* gevestigd, houdt het toezigt op het nakomen dezer verdragen.

De bevolking van *Rotti*, die door FRANCIS en BUDDINGH op 40000 zielen geschat werd, bedroeg, in het jaar 1863, 64132 zielen⁽²⁾. Zij behoort even als die van *Timor* tot den Alfoerschen stam. Volgens hunne overleveringen stammen zij af van Ceramers, Ternatanen, Tidorezen en andere Moluksche eilanders, bij welke zich later Belonezen zouden gevoegd hebben. In uiterlijk voorkomen verschillen zij weinig van de bewoners van *Timor*; alleen zijn zij doorgaans iets kleiner van gestalte en donkerder van huidkleur⁽³⁾; maar zij zijn zachtaardiger van karakter, hebben meer vlijt en geschiktheid voor den arbeid, en zijn vooral veel beter landbouwers dan dezen. Ernstige misdrijven komen zelden onder hen voor; maar zij zijn onrustig van aard, en de mate hunner gehoorzaamheid aan de Radja's hangt grootendeels af van de persoonlijke hoedanigheden van deze laatsten. De huizen zijn deels van denzelfden vorm als die op *Timor*, deels meer op de Maleische wijze gebouwd; de kampongs zijn klein en zonder orde aangelegd; de meeste hoofdplaatsen zijn met

(1) Met de Radja's van *Korbaffo*, *Termanoh*, *Lollej* en *Thie*, en de Fectors van *Thie* en *Lollej* zijn deze overeenkomsten het laatst vernieuwd te *Koepang*, den 16 October 1860. Zie de *Bijlagen van de Nederlandsche Staatscourant*, Zitting 1861—1862, bl. 792.

(2) Dit cijfer, het resultaat van eene zeer gedetailleerde opgave in de *Koloniale Jaarboeken*, Dl. IV, bl. 283, schijnt ons meer vertrouwen te verdienen dan het door niets gestaafde getal 75000, dat in het *Aardrijkskundig Woordenboek* gevonden wordt.

(3) Volgens S. MÜLLER, *Reizen*, enz., Dl. II, bl. 268. Daarentegen zegt VAN LYNDEN, in het *Natuurkundig Tijdschr. voor Ned. Indië*, 1851, bl. 393, dat zij blanker zijn; dit laatste wordt ook in het *Aardrijkskundig Woordenboek* gezegd.

eenen steenen muur omgeven. De kleeding en sieraden komen in de hoofdzaak met die der Timorezen overeen, alleen is de grondkleur der kleedingstukken zwart; ook de Meoe's, hier *Palani's* (overeenkomende met het Maleische *brani*, dapper) genaamd, zijn op soortgelijke wijze uitgedost. De wapenen zijn Europesche geweren, zwaarden, lansen en somtijds langwerpige houten of ronde buffellederen schilden, *salbako* genaamd⁽¹⁾ (bij de Alfoeren van *Noord-Celèbes*, *salawako*; zie bl. 194). De maatschappelijke toestand, levenswijze, mate van beschaving en wijze van krijgvoeren komen in de hoofdtrekken te veel met die op *Timor* overeen om ze hier afzonderlijk te beschrijven⁽²⁾; er zijn eenige Protestantsche gemeenten, die echter, daar er thans slechts één Zendeling op het eiland is, grootendeels aan de leiding van Inlanders zijn overgelaten. In de achttien hoofdplaatsen der Regentschappen zijn scholen, welke sedert 1857 door het Gouvernement worden bekostigd, doch waar het door Inlandsche of Ambonesche schoolmeesters gegeven onderwijs zeer gebrekkig is⁽³⁾. De heidensche bevolking erkent een Opperwezen, *Man-toe-lain* (de groote koning des uitspansels) geheeten, wiens gunst zij door tusschenkomst van de geesten hunner voorouders trachten te verwerven (vergel. bl. 563 en de noot⁽³⁾ aldaar). Voorts zijn er eene menigte mindere geesten (*hantoe's*), welke allen den mensch vijandig zijn, en die men door offeranden tracht te bevredigen.

De nijverheid der Rottinezen bepaalt zich tot eenig gebrekkig smids- en timmermanswerk, het koken van zout uit zeewater, en het weven der kleedingstukken door de vrouwen. De handel wordt hoofdzakelijk gedreven op *Koepang* en *Boeton* met vaartuigen van die eilanden, daar de Rottinezen zelve zeer slechte zeelieden zijn. De artikelen van uitvoer zijn: rijst, *djagoeng*, *bottok* (bl. 580), stroop en suiker van den *lontar*-palm, varkens, paarden en grof lijnwaad; die van invoer voornamelijk: lijnwaden, ijzer- en koperwerk, geweren, kruid, *gongs*, korallen, *pinang* en arak.

(1) Dit laatste wordt tegengesproken door VAN LYNDEN, t. a. p.

(2) Men zie daarover uitvoerig S. MÜLLER, t. a. p.; G. HEYMERING, in het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1843, Dl. II en 1844, Dl. I; *Koloniale Jaarboeken*, Dl. IV, bl. 265; en het *Aardrijkskundig Woordenboek*.

(3) *Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendeling-genootschap*, Dl. VIII, bl. 34, en *Kol. Jaarb.* t. a. p.

De muziek-instrumenten der Rottinezen zijn *gongs*, trommen of tambourins, bamboezen fluiten en twee instrumenten, welke eenige overeenkomst met de gitaar hebben; het eene (*Sasanoë-ai*) is van hout met twee snaren van koperdraad, het andere (*Sasanoë-ôh*) van bamboe met acht of tien bamboezen snaren. Zij hebben onderscheidene soorten van gezangen en dansen; deze laatsten worden onderscheiden in *Leno*, die alleen door vrouwen, en *Foli*, die alleen door mannen worden gedanst; ook hebben zij de *Tjakalele*, eene soort van krijgdsans, die alleen door mannen met zwaard en schild in de handen wordt uitgevoerd (vergel. bl. 370). Een dans, *poekoel gong* genaamd, wordt door mannen en vrouwen gezamenlijk onder begeleiding van *gongs* verrigt. *Bobaneh* en *Lendo* zijn zangvermaken, waaraan beide seksen deelnemen. In het algemeen zijn de vermaken der Rottinezen vrolijker, vlugger en luidruchtiger dan die der Timorezen.

De taal der Rottinezen verschilt geheel van die der naburige eilanders, en schijnt gesplitst te zijn in twee dialecten, van welke het eene in het Oostelijke (*Matahari najik*) en het andere in het Westelijke (*Matahari toeroen*; bl. 581) gedeelte des eilands wordt gesproken. Een eigen letterschrift hebben zij niet.

Landoe.

Landoe is een rotsachtig eilandje evenwijdig aan de Noordkust van *Rotti* gelegen en daarvan gescheiden door eene smalle straat, welke zoo ondiep is dat men bij laag water te voet naar het staatje *Renggouw* kan gaan; het is dus naauwelijks een afzonderlijk eiland te noemen. *Landoe* is onbewoond.

Daoo.

Daoo of *Daaw*, omstreeks 1 □ mijl groot, is, na *Landoe*, het grootste der eilandjes rondom *Rotti*, aan welks Zuid-Westelijk uiteinde het ligt op 122° 42' O.L. en 10° 53' Z.B. Het bestaat uit eene lage rots, en levert *djagoeng* en peulvruchten op doch niet genoegzaam voor de bewoners. De bevolking, welke zegt van *Soemba* afkomstig te zijn, bedraagt ongeveer 1500 (volgens FRANCIS 4000) zielen, die over zeven kampongs verdeeld zijn en door eenen Radja en eenen Fettor bestuurd worden. Zij zijn welgemaakt van gestalte, goed van karakter, vernuftig, en stoute zeelieden. Zij zijn zeer bedreven in het goudsmiden, hetwelk hun

voornaamste middel van bestaan is; met de door hen vervaardigde sieraden reizen zij naar de omliggende eilanden, om ze voor levensmiddelen en lijnwaden te verruilen. Ook op *Rotti*, *Timor* en elders zijn *Daoe*-eilanders als goudsmeden gevestigd.

De overige kleine eilanden rondom Rotti.

Bibi, ook wel *Sesibi* genoemd, is een zeer klein eilandje ten Westen van het Noordelijke gedeelte van *Landoe*.

Oessoë, ook wel op de kaarten *Deboë* genoemd, ligt ten Oosten van *Landoe*.

Ajana en *Noessa Sandauw* of *Noessa Douw*, twee kleine eilandjes aan de Westkust van *Rotti*, tegenover *Dengka*.

Noessé, *Noessèh* of *Noessoë*, mede aan de Westkust van *Rotti*, tegenover *Oinale*.

Doëh of *Dooëh*, op geringen afstand ten Zuid-Oosten van *Daoë*.

Dana, onmiddellijk ten Zuiden van de Zuidelijke smalle landtong van *Rotti*, welke de *Cyrus-haven* ten Westen insluit. Het wordt beschouwd als eene onderhoorigheid van het staatje *Thie*, welks bewoners er zout en schildpad halen.

Heliana, ook wel *Landiko* genoemd, ten Zuid-Oosten van *Dana*.

Landouw en *Noessa Manoek*, twee kleine eilandjes ten Zuid-Oosten van de *Cyrus-haven*; het eerste wordt op oudere kaarten *Noessa Mano* en *Lang eiland*, het laatste *Noessa La* en *Hoed-eiland* genoemd.

Noessa Lai, een klein eilandje aan de Zuidkust, tegenover *Lollej*.

Alle deze eilandjes zijn onbewoond.

§ 2. De Savoe-eilanden, zijnde Savoe, Randjoewa en Hokki.

Savoe.

Savoe of *Sawoe*, door de Inboorlingen ook *Raej Hoewa* genaamd, ligt Westwaarts van *Rotti* tusschen $121^{\circ} 40'$ tot $122^{\circ} 0. L.$ en $10^{\circ} 27'$ tot $10^{\circ} 38'$ Z. B. ⁽¹⁾, en is 11,3 □ mijlen

(1) Volgens de opgave van MÜLLER tusschen $121^{\circ} 34' 59''$ tot $121^{\circ} 54' 9''$ O. L. en $10^{\circ} 24' 54''$ tot $10^{\circ} 35' 50''$ Z. B.

groot⁽¹⁾. Het is heuvelachtig doch lager dan *Rotti*; de hoogste heuvel is de *Ledejek Boesoe* in het Oostelijke gedeelte des eilands; in het algemeen is de Zuidkust iets hooger dan de Noordkust. Stroomend water is er schaarsch; de beken, welke er gevonden worden, hebben zelfs te korten loop om voor den landbouw van nut te zijn. In de behoefte aan drinkwater wordt door gegravene putten voorzien. De eenige tot ankerplaatsen geschikte Baaijen zijn die van *Seba* aan de Westkust, en die van *Timoe* aan de Zuid-Oostzijde.

Zwaar geboomte treft men op *Savoe* weinig aan; de grootste soorten zijn eene soort van *waringin*, tamarinde, *lontar*- en kokos-palmen. Voorts zijn de belangrijkste voortbrengselen uit het plantenrijk: *djagoeng*, rijst, gierst, aard- en peulvruchten, fruiten, suikerriet, *pisang*, tabak, katoen, *sirih*, indigo en *bengkoedoe*-boomen. Het dierenrijk levert een zeer goed ras van paarden, die ook gegeten worden, buffels, schapen, geiten en varkens, doch geene wilde dieren behalve apen. Visch, schildpad en *tripang* komen in overvloed rondom het eiland voor; de laatste wordt echter niet door de Savoenezen zelven gevangen. Aan de Zuidkust wordt goede klei gevonden voor pottenbakkers-werk; doch andere delfstoffen zijn er niet bekend.

Savoe is verdeeld in vijf staatjes of Regentschappen; zijnde van het Noorden af Oostwaarts de volgende:

Seba, beslaande het Noordelijke gedeelte des eilands, met de hoofdnerigi *Seba*, de verblijfplaats van den Nederlandschen Posthouder, en een groot aantal kampongs, waaronder *Nahoro*, *Raej-dana*, *Lede-ana*, *Namata*, *Lobocej*, enz.

Liaej, in het Noord-Oosten, met de hoofdnerigi *Liaej*, en de kampongs *Egeresi*, *Kali-doepa*, *Kaloramej*, *Gobo* en vele andere.

Timoe, in het Zuid-Oosten, met *Timoe*, *Bah*, *Banjo*, *Soerati*, *Baraie*, enz.⁽²⁾

(1) Volgens MELVILL in den *Moniteur des Indes*, 1846—1847. Op de *Statistieke Kaart* in het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1849, geeft dezelfde Schrijver voor de gezamenlijke *Savoe-eilanden* slechts 8,5 □ mijlen. Volgens andere opgaven is *Savoe* 125 □ Engelsche mijlen groot.

(2) Deze volgorde der Regentschappen is volgens de opgave van den gewezen Resident van *Timor*, VAN LYNDEN, in het *Natuurkundig Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1851. Op de Kaart van VERSTEEG in den *Algemeenen Atlas* ligt *Timoe* ten Noorden van *Liaej*.

Menia, in het Zuiden, met *Menia*, *Kongkordia*, *Jami-kolo* en *Dreda-raej*.

Mesara, in het Westen, met *Mesara*, *Pedarroh*, *Mamboro*, *Tedida* en vele andere kampongs.

Het bestuur over deze staatjes berust, even als op *Rotti*, bij Radja's (hier *Dowai* genaamd) en Fettors (*Weto*), die van Gouvernementswege bevestigd worden, en dat over de kampongs bij *Tamoekons*. De Radja van *Timoe* wordt bij het Gouvernement als de eerste in rang beschouwd, waarom hij ook een rotting met gouden knop voert, terwijl de anderen slechts een zilveren knop hebben. De meeste Fettors hebben een bijna even groot aantal kampongs onder hun onmiddellijk bestuur als de Radja's. Hunne verhouding tot het Gouvernement wordt bepaald door een contract, dat het laatst vernieuwd is in het jaar 1860⁽¹⁾, en waarbij zij erkennen dat hunne Rijken een gedeelte uitmaken van *Nederlandsch Oost-Indië*, en voorts zich verbinden om met dat Gouvernement in vrede, vriend- en bondgenootschap te leven; den Resident van *Koepang* of den als zijn plaatsvervanger in hun gebied gevestigden ambtenaar te erkennen als den vertegenwoordiger van het Gouvernement, aan wien alle niet inheemsche bewoners des eilands regtstreeks onderhoorig zijn; door het leveren van arbeiders, bouwmaterialen en grond des gevorderd mede te werken tot het daarstellen van sterkten, magazijnen of woningen, welke het Gouvernement mogt noodig achten op te rigten; den in hun gebied gevestigden Nederlandschen ambtenaar van eene behoorlijke woning te voorzien, voor zooverre zulks met de materialen en arbeiders van het eiland geschieden kan; hun land nimmer aan eenige andere natie dan de Nederlandsche over te geven, noch daarmede in staatkundige aanraking te treden; het welzijn des volks te bevorderen; met regtvaardigheid te regeren; landbouw, nijverheid, handel en scheepvaart te beschermen; zee-, strand- en menschenroof en slavenhandel te beletten; aan schipbreukelingen hulp te verlenen en gestrande goederen te bergen, waarvoor zij hulp- en bergloon kunnen vorderen; aan andere natiën hoe ook genaamd geene gronden te verhuren, noch haar te vergunnen onder den grond te graven om uit dat graven voordeel te trekken, zonder vergunning van het

⁽¹⁾ Zie de *Bijlagen van de Nederlandsche Staatscourant*, Zitting 1861—1862, bl. 789.

Gouvernement; evenmin aan haar gronden in eigendom af te staan, of haar zich te laten vestigen buiten de havenplaatsen, waar handelaars zich gedurende drie maanden mogen ophouden, doch voor een langer verblijf bijzondere vergunning behoeven; de Nederlandsch-Indische munten als wettig betaalmiddel te doen gelden; gevlugte misdadigers en deserteurs uit te leveren; geene martelende of verminkende straffen op te leggen; geene heerschappij uit te oefenen over personen, die niet thans reeds aan hen ondergeschikt zijn; onderlinge geschillen ter beslissing te onderwerpen aan den in hun gebied gevestigden ambtenaar of den Resident te *Koepang*; op de eerste oproeping naar *Koepang* op te komen; bij overlijden van eenen Radja of Fettor daarvan onmiddellijk kennis te doen geven aan den Resident, met bericht wie volgens de landsgebruiken als opvolger benoemd is, ten einde deze door den Resident of zijnen gemagtigde worde bevestigd. Het Gouvernement vergunt hun, voor zooverre zij op zee handel drijven, de Nederlandsche vlag te voeren; laat hun de rechtspleging over hunne eigene onderdanen over; en bemoeit zich niet onmiddellijk met het inwendig bestuur hunner rijkjes, zolang zij de aangegane overeenkomst getrouw nakomen. De rechtspleging over alle vreemdelingen, hoe ook genaamd, verblijft aan het Gouvernement.

Een Posthouder te *Seba* gevestigd houdt het toezigt op het nakomen van dit verdrag.

De bevolking, die vrij sterk doch welker aantal slechts bij gissing bekend is, werd in 1849 door MELVILL op 28000 zielen geschat. Volgens de overlevering zijn hare voorvaderen bij de zegepraal van het Islamisme in *Oostelijk Java* omstreeks het jaar 1478 uit het rijk *Madjâpahit* (Dl. I, bl. 2 en 366) herwaarts gevlugt, en hebben zich later Timorezen, Rottinezen, Endehnezen (van *Flores*) en Boetonnezen met hen vermengd. In de gelaats-trekken der Savoenezen is dan ook niet zoo ééne algemeene type op te merken, als zulks b. v. op *Timor* het geval is. De ligchaams-gestalte is doorgaans beneden het middelmatige doch zeer welgemaakt. Zij zijn levendig en onrustig van aard, moedig in den strijd, zindelijker dan al hunne naburen, hebben onderling vele twisten, en voor hunne Hoofden even weinig ontzag als de Rottinezen. De mannen kleeden zich gelijk de laatstgenoemde eilanders; de vrouwen dragen om het bovenlijf een dergelijk kledingstuk,

doch om het benedenlijf eene *sarong*. Om het lange, opgebonden hoofdhaar dragen de mannen een katoenen of zijden doek; doch de vrouwen gaan blootshoofds. Gouden versierselen, ivoren of koperen armingen, snoeren van *moetisala* (bl. 561) en andere korallen, en dergelijke opschik zijn bij beide geslachten zeer gezocht. Hunne wapens, welke zij zelven vervaardigen, zijn zwaarden, lansen en houten of buffel-lederen schilden; de laatsten dienen vooral tot het afweren der steenen, waarmede zij in hunne gevechten elkander werpen; voorts hebben zij eene soort van dolken, en stellen hoogen prijs op Europesche geweren, die echter slechts weinigen bezitten. De wijze van krijgvoeren is dezelfde als op *Timor* en *Rotti*; ook de voorvechters, hier *Monobani* genoemd, zijn op soortgelijke wijze uitgedost.

De huizen zijn doorgaans langwerpig vierkant, staan op palen drie of vier voet boven den grond, en zijn steviger, ruimer en zindelijker dan die op *Rotti*. Elk huis heeft eene steenen omheining, waarin, zoolang het graan te veld staat, het vee wordt opgesloten. De kampongs zijn onregelmatig aangelegd en, behalve *Seba*, allen met een zwaren muur van los op elkander gestapelde klipsteenen omgeven.

De levenswijze is zeer eenvoudig. *Djagoeng*, *lontar*-stroop en suiker maken het voornaamste voedsel uit; hondenvleesch is eene lekkernij. Paarden, buffels en varkens worden slechts bij bijzondere gelegenheden, maar dan ook in groote menigte, geslagt, zoo als bij het overlijden van eenen Radja of dergelijke. De feesten en vermaken zijn overigens in de hoofdzaak van denzelfden aard als op de boven behandelde eilanden.

Het Christendom, dat in vroegeren tijd hier eenigen ingang schijnt gevonden te hebben, is thans geheel verdwenen. De gansche bevolking is heidensch en gelooft aan eene menigte goede en booze geesten, van welke de eersten in het luchtruim, de laatsten onder de aarde hun verblijf houden; onder hunne namen, welke geheel van die van *Rotti* en *Timor* verschillen, treft men ook die van *Djawi* en *Madjoepai* (*Madjapahit*) aan, welke laatste de geest is van den eersten Vorst van *Savoe*.⁽¹⁾

Zij hebben eene afzonderlijke taal, die alleen op *Savoe* en *Randjoewa* gesproken wordt, doch geen letterschrift.

(1) Zie hierover uitvoeriger de *Reizen* van MÜLLER, Dl. II, bl. 282.

De Savoenezen zijn goede ijzersmeden, en vervaardigen ook hunne eigene gouden sieraden. Kleine visschersprauwtjes zijn de eenige vaartuigen, welke zij bouwen. De door de vrouwen gewevene kleedingstukken zijn fijner en beter bewerkt dan die van *Rotti*. De handel wordt op dezelfde wijze en in dezelfde artikelen gedreven als op laatstgenoemd eiland (bl. 583).

Randjoewa.

Randjoewa, eigenlijk *Raej Djoewa* en ook wel *Bendjoar* geheeten, West-Zuid-Westwaarts van *Savoe* en veel kleiner dan dit, ligt op $10^{\circ} 38'$ Z.B. en $121^{\circ} 35'$ O.L. Het is een laag en vrij vlak eiland, dat vooral katoen voortbrengt. Het bevat slechts één rijkje, dat door eenen Radja bestuurd wordt, en telt een vijf en twintig-tal kampongs, onder welke *Oedjoe-dima*, *Kolo-haba*, *Ledetalo*, *Koroh*, enz.

De bevolking, wier sterkte onbekend is, komt in alle opzichten met die van *Savoe* overeen.

Hokki.

Hokki, ook *Nieuw eiland* en *Dana* genoemd, ligt op $10^{\circ} 50'$ Z.B. en $121^{\circ} 18'$ O.L., Zuid-Westwaarts van *Randjoewa*, waarvan het door eene breede en veilige straat is gescheiden. Aan de Noordzijde is het vlak, aan de Zuidzijde rotsachtig. Het eilandje is zeer klein en onbewoond.

§ 3. Soemba of Tjendana.

Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid, voortbrengselen.

Het nog weinig bekende eiland *Soemba*, ook *Tjendana*, *Tjoemba*, *Sandelhout-eiland* en *Sandelbosch* of *Sandelwood* geheeten, ten Zuiden van *Flores*, waarvan het door *Straat Soemba* of *Straat Sandelhout* gescheiden is, en overigens door den *Indischen Oceaen* bespoeld, ligt tusschen $9^{\circ} 17'$ tot $10^{\circ} 19' 50''$ Z.B. en $119^{\circ} 3'$ tot $120^{\circ} 55'$ O.L., en heeft volgens de berekening van MELVILL eene grootte van 251,8 □ mijlen. ⁽¹⁾

⁽¹⁾ *Statistieke Kaart in het Tijdschr. voor Neêrl. Indië, 1849*. In den *Moniteur des Indes, 1846—1847*, geeft dezelfde Schrijver 236,5 □ mijlen voor de grootte van dit eiland.

Het Zuidelijke en Oostelijke gedeelte des eilands is niet zeer hoog; over het midden strekt zich een gebergte uit, dat op sommige plaatsen tot de Noordkust voortloopt en uit zee gezien hier en daar eene hoogte van 3000 vt. schijnt te hebben ⁽¹⁾. De met name bekende toppen zijn alleen de *G. Batoe Kapedo* en de *G. Dala*, beiden in het midden-gedeelte des eilands op eenigen afstand van de Noordkust; men spreekt ook van een vulkaankegel, welks naam of ligging echter niet wordt opgegeven ⁽²⁾. Overigens bestaat de bodem grootendeels uit kalkgesteenten, puimsteen, en lava-slakken, met eene zwarte, vruchtbare aardlaag bedekt.

Het eiland heeft verscheidene uitstekende punten of kapen, vooral aan de Noordzijde, van welke op de Kaart van VERSTEEG met name vermeld worden :

aan de Noordkust, van het Westen af :

T. Sasa of *Sasar*, *T. Palmedo*, *T. Mamboro* (de Noordpunt), *T. Roda*, *T. Ngaroewoe*, *T. Mandolo*, *T. Batoe-ata* en *T. Kadoemboe* of *Kadamboe*.

aan de Oostkust, van het Noorden af :

T. Petawang, *T. Rendeh*, *T. Tapi* en *T. Menjili*.

Voorts worden nog vermeld ⁽³⁾ : *T. Wanda*, *T. Wai Babi*, *T. Amboekoe biroe*, *T. Batoe mejrah* en *T. Roewoe*, zonder opgave van ligging; en de Zuidpunt, op $10^{\circ} 19' 50''$ Z.B. en $120^{\circ} 32'$ O.L.

De bogten tusschen deze kapen vormen ankerplaatsen, die, daar de kust bijna overal vrij steil afloopt, wel eene voldoende diepte hebben doch meerendeels geheel open liggen. De beste ankerplaatsen zijn : aan de Noordkust bij *Nangamessi* ten Oosten van *T. Mandolo*, en bij *Kadoemboe* tusschen *T. Batoe-ata* en *T. Kadoemboe*; en aan de Zuidkust in de Westelijke helft des eilands, bij *Tida*, waar eene tegen alle winden gedekte baai

⁽¹⁾ In het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1855, Dl. I, bl. 278, wordt het midden-gedeelte des eilands genoemd « een zeer vruchtbaar tafelland, verdeeld in vier Afdeelingen : *Tanah Maringoe* (het koude land), *Anakala*, *Prewatanah* en *Lewa*; van welke *Anakala* het schoonste en vruchtbaarste is, en waarin een meer is, welks water men in verschillende rigtingen over de geheele oppervlakte van het plateau heeft weten te leiden, zoodat het eene onafzienbare uitgestrektheid rijstvelden besproeit. »

⁽²⁾ Zie JUNGHUHN, *Java*, enz. Afd. II, Hoofdst. III, bl. 1265.

⁽³⁾ In het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1855, Dl. I, bl. 279.

gevonden wordt ruim genoeg voor 15 of 20 schepen. Buitendien bieden ook de monden der rivieren aan kleine vaartuigen veilige ligplaatsen aan.

Uit het binnenland vloeijen naar alle zijden eene menigte rivieren zeewaarts, omtrent wier bevaarbaarheid niets bekend is, doch die zeker uitmuntend aan den rijstbouw zouden kunnen worden dienstbaar gemaakt, hetgeen echter niet geschiedt. De voornaamste zijn :

aan de Noordkust, van het Westen af :

de *Katewe* of *Kadewi*, de *Karinde* of *Karingi*, de *Momboro*, de *Palmedo*, de *Kadesa*, de *Kapoendoe*, de *Kanata*, de *Nanga* (of *Nangka*) *messi*, de *Kamera*, de *Wai ambedi* (misschien dezelfde als de *Sodo*), en de *Kadoemboe*.

aan de Oostkust, van het Noorden af :

de *Petawang*, de *Maloeloe* of *Melolo*, de *Poerah*, en de *Menjili* of *Mendjeli*.

aan de Zuidkust, van het Oosten af :

de *Teraba*, de *Wai-eloe* of *Wajeloe*, de *Wasa*, de *Tarimba*, de *Tida*, de *Panda*, de *Manoekaka* en de *Roewa* of *Riwoe*.

aan de Westkust, van het Zuiden af :

de *Lamboeja* of *Lomboja*, de *Langaroe*, de *Lambalawa* en de *Koedi*.

De *Mamboro*, de *Kamera* en de *Menjili* schijnen van deze allen de grootste te zijn.

Het belangrijkste voortbrengsel van het plantenrijk is sandelhout, waarvan geheele bosschen het binnenste gedeelte des eilands bedekken. De uitvoer staat echter volstrekt niet in verhouding tot de hoeveelheid van dit product; omdat de bevolking door vrees voor de geesten, die deze bosschen bewonen, weerhouden wordt sandelboomen te kappen of zelfs aan te raken; men vergunt dit echter aan vreemdelingen, vooral aan de Endehnezen, tegen schadeloosstelling en nadat er eenige geweerschoten gewisseld zijn, waardoor de Soembanezen achten zich verdedigd te hebben en overwonnen doch bij de goden verantwoord te zijn. Voorts levert *Soemba* : ebbenhout; *kamoening*- en verscheidene andere boomsoorten, uit wier wortels, schors of bladeren verfstoffen bereid worden; wilde kaneel; peper; *lontar*-palmen in menigte, waarvan echter door de Inboorlingen geene stroop of suiker wordt vervaardigd; en katoen; en als voedingsmiddelen rijst en

djagoeng, die ook naar *Ende* (Oost-*Flores*) worden uitgevoerd. De rijstvelden worden door uitgestrekte grasvlakten afgewisseld.

Het dierenrijk levert eene groote menigte paarden, wier ras dat van *Timor*, *Savoë* en *Rotti* verre overtreft; zij teelen in het wild voort en worden in groote hoeveelheid uitgevoerd (alleen hengsten). Buffels zijn er in groot aantal; zij worden echter niet uitgevoerd en slechts bij zeer bijzondere gelegenheden geslagt, maar alleen gebruikt om den voor rijstbouw bestemden grond fijn te trappen. Voorts zijn er vele varkens, herten, weinig schapen en geiten, en geen wild gedierte. Vogelnestjes worden in menigte en van de beste soort zoowel in het binnenland als aan de kusten gevonden. Schildpad en *tripang* levert de zee in overvloed op.

Van het delfstoffenrijk is niets bekend dan dat de grond op sommige plaatsen marmer bevat.

Verdeeling, bestuur, verhouding tot het Nederlandsche Gouvernement.

Soemba is verdeeld in een aantal rijkjes, wier hoeveelheid echter niet juist bekend schijnt. Het *Tijdschrift voor Néerlands Indië*⁽¹⁾ vermeldt 35 rijkjes, namelijk: in het Noordelijke gedeelte van het Westen af: *Koedi* of *Ketewer* (*Katewe*, *Kadewi*), *Momboro*, *Palmedo*, *Kapoendo*, *Kanatta*, *Toimanoë*, *Kambara*, *Kadoembo* (*Kadamboe*, *Ketoembo*), *Petawang*, *Melolo* en *Menjili*; in het Zuidelijke gedeelte van het Westen af: *Lamboerja*, *Roewa*, *Manoekaka*, *Panda*, *Tida*, *Tarimba*, *Wasa*, *Laritoe* (*Lawitoe*), *Taboeri* (*Taboewi*), *Wajeloe* en *Teraba*; en in het binnenland: *Soembi*, *Taboende*, *Karita*, *Mandar*, *Lewa-koenda-mara*, *Lewa-pakoe*, *Lewa-laudoet*, *Lakoeka*, *Pari-watoena*, *Anakala*, *Loerada*, *Lawoenda* en *Raroeka*. Deze opgave, afkomstig van een voormalig Resident van *Timor*, verschilt ten eenenmale van die, welke voorkomt in den *Regerings-Almanak voor Nederlandsch Indië*⁽²⁾, waar slechts 28 rijkjes, meerendeels met geheel andere namen, worden opgegeven, te weten: *Kambara*, *Lamboenopo*, *Endatar*, *Balakapedo* (*Batoe Kapedo*), *Taimanok*, *Samparingo*, *Kadoempo*,

(1) Jaarg. 1855, Dl. I, bl. 282.

(2) Jaarg. 1868, bl. 166.

Kamato, Kadesan, Palmedo, Leina, Mengomong, Prikambira, Oewindali, Baitoeli, Kamata, Tengedo, Kalemba, Samboeha, Momboromeri, Tanah kadoengoen, Palindi, Menjili, Sobi, Manosewani, Pilowatoe, Talolea en Kadoembo. Volgens de eerste bron heeft elk rijkje een afzonderlijken Radja; volgens de laatste zijn er meestal twee tot vier rijkjes onder éénen Vorst vereenigd, zoodat er in het geheel slechts negen Radja's zijn. Daar er een honderd en vijftig-tal negerien zijn ⁽¹⁾, en een groot aantal Vorstelijke of adellijke personen, die zich hier of daar eenig gezag aanmatigen, is het bij onze gebrekkige kennis des eilands niet te verwonderen, dat er zoo weinig overeenkomst tusschen de verschillende berigten bestaat; te minder daar het Gouvernement alleen met eenige rijkjes op de Oost- en Noord-Oostkust in regtstreeksche betrekking schijnt te staan.

De waardigheid der Radja's is erfelijk in hun geslacht. Hun bestuur is geheel willekeurig en niet door wetten of *adats* beperkt. Zij genieten geene bepaalde inkomsten van de bevolking, maar verschaffen zich die door het opleggen van willekeurige boeten om onbeduidende redenen, het verkoopen van hunne onderdanen als slaven, en dergelijke middelen.

Vroeger waren de Radja's ondergeschikt aan de O. I. Compagnie, die er ook eenen ambtenaar en eenen militairen post had, gevestigd te *Labaja (Lamboeja?)*. Dit een en ander is echter langzamerhand vervallen; en eerst in 1845 zijn weder met eenige Radja's van de Noord-Oostkust contracten gesloten, waardoor dezen zich echter niet zeer gebonden schijnen geacht te hebben ⁽²⁾; althans in 1860 is het noodig gekeurd een nieuw contract aan te gaan met de Radja's van *Taimanoe (Taimanok), Kambera, Kadamboe (Kadoemboe)* en *Menjili* ⁽³⁾, geheel gelijkloidend met hetgeen nagenoeg gelijktijdig met de Radja's van *Savoe* gesloten werd (bl. 587). Sedert het jaar 1866 is op *Soemba* ook weder een Posthouder gevestigd, aan wien nog een tweede ambtenaar is toegevoegd; hunne standplaats is ons echter niet bekend.

(1) De namen dezer negerien en het aantal huizen, waaruit zij bestaan, worden opgegeven in het *Tijdschr. v. Neêrl. Indië*, 1855, Dl. I, bl. 282—284.

(2) Zie het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, t. a. p. bl. 300.

(3) Zie de *Bijlagen van de Nederlandsche Staatscourant*, Zitting 1860—1861, n°. 71 en Zitting 1861—1862, bl. 787.

Bevolking.

De bevolking, wier sterkte door MELVILL op 400000 zielen geschat is ⁽¹⁾ en omtrent welker afkomst ons geene berigten bekend zijn, wordt voorgesteld als een dom, bijgeloovig, lui, onzindelijk, vreesachtig en wantrouwend, maar gastvrij, goed-aardig en schoon menschenras. Zij staan op een zeer lagen trap van beschaving en leven, daar zij niet zeer genegen zijn om met vreemdelingen in aanraking te komen, veelal van de kusten verwijderd. De kleeding der mannen bestaat in een kleedje van zwart, wit of rood katoen, waarom eenige strengen touw als buikgordel worden vastgemaakt; de vrouwen dragen alleen eene zwarte, lange en zeer naauwe *sarong*. Beide geslachten dragen het haar lang. De mannen hebben als sieraad armbanden van ivoor, de vrouwen van glas-koralen.

De wapenen zijn lange lansen, eene soort van zwaarden of *parangs*, en ronde schilden van gedroogde buffelhuid vervaardigd.

De bevolking is verdeeld in vier kasten of standen, die elk weder in een groot aantal stammen of geslachten onderverdeeld zijn. De eerste stand bestaat uit den hoogen adel of die geslachten, uit welke alleen de Radja's mogen gekozen worden; de daartoe behorende personen mogen in geen geval met iemand uit eenen minderen stand huwen. De tweede stand vormt den kleinen of minderen adel. De derde stand zijn de vrije burgers; en den vierden stand vormen zij, die geene regten hebben en ten allen tijde naar goedvinden van den Radja kunnen opgevat en als slaven verkocht worden. Deze slaven worden in menigte uitgevoerd door Boeginezen, Mangkasaren, Bimanezen, Endehnezen en andere eilanders.

De huizen, die in geregelde en somtijds vrij groote kampongs of negerien bij elkander staan, zijn zeer groot en hoog op palen gebouwd. In het midden bevindt zich de stookplaats, en daar rondom zijn een aantal, somtijds twintig of meer, kamertjes

(1) Volgens andere berigten zoude de bevolking slechts 42000 zielen bedragen; en weder volgens andere, 225000 zielen op het bekende gedeelte en bijna tweemaal zooveel nog onbekend. Het *Aardrijkskundig Woordenboek* geeft aan *Soemba* 1.000000 bewoners, zonder te vermelden aan welke bron dit cijfer is ontleend.

gebouwd met den uitgang naar de binnenzijde, van welke iedere bewoner er een tot zijn gebruik heeft. Deze huizen strekken dus waarschijnlijk aan meer dan één gezin tot woning. Het huisraad bestaat uit eenige potten, pannen, matten, manden en weefgetouwen.

De nijverheid der Soembanezen bepaalt zich, behalve den slavenhandel, tot dien in paarden, schildpad, vogelnestjes, rijst, *djagoeng*, *kamoening*-hout, touw en vischnetten. De mannen verzamelen alleen dit hout, de vogelnestjes en het schildpad, en vervaardigen de netten en het touw; al het overige werk, ook de geheele landbouw, wordt door de vrouwen verrigt.

Van hunne godsdienst is ons alleen bekend, dat zij eene godheid erkennen, die boven de wolken woont en *Amboe Wollok Mandonkoe* heet; deze schijnt vooral ook de beschermgod der sandelboomen te zijn (vergel. bl. 592). Zij hebben ook priesters om bij ziekten en andere onheilen de booze geesten te bezweren.

De taal, welke geheel van die der naburige eilanden verschilt, is zacht en welluidend maar zeer arm en onbeschaafd. Een Woordenlijstje er van is medegeedeeld in het *Tijdschrift voor Néerlandisch Indië*, 1855, Dl. I, bl. 290—296.

De vermaken bestaan hoofdzakelijk in maaltijden, waarbij een groot aantal paarden, buffels en varkens wordt geslagt, zingen en dansen. Dit laatste geschiedt op soortgelijke wijze als op *Timor*; meest door vrouwen, onder begeleiding van *gongs*, trommen, en eene soort van gitaar met twee koperen snaren bespannen.

Hunne oorlogen zijn zelden zeer bloedig. De vijandelijke partijen scharen zich met lans en schild gewapend, op een vlak terrein, in één gelid tegenover elkander en trachten beurtelings elkander te treffen. De partij, die het eerst eenige gewonden bekomt acht zich overwonnen, en betaalt de boete of schadevergoeding, welke geëischt wordt en gewoonlijk in een aantal paarden, buffels en slaven bestaat; waarna het sluiten van den vrede met groote feesten gevierd wordt. Soms tijds hebben deze gevechten ook te paard plaats. Slechts zelden gebeurt het, dat op deze wijze geen einde aan den oorlog komt. Is dit het geval, dan tracht men de vijandelijke kampong in brand te steken; en wanneer zulks gelukt, heeft eene algemeene plundering plaats en worden de inwoners gedood of als slaven medegevoerd.

De huwelijken worden door de ouders der jongelieden vastgesteld en de prijs bepaald, welken de bruidegom zal hebben te betalen voor zijne bruid, die hij vervolgens met behulp van zijne vrienden moet schaken. Met het betalen van den koop prijs en het vieren van feesten, welke eenige dagen duren, is dan het huwelijk voltrokken en de vrouw het wettig eigendom van den man, die haar des verkiezende kan verkoopen. De veelwijverij is algemeen, vooral bij de Grooten, in gebruik.

De begrafenis, althans van eenen aanzienlijke, geschiedt niet voor dat alle bloedverwanten tegenwoordig zijn; tot zoo lang wordt het lijk in eene zittende houding bij de stookplaats gezet met den rug naar het vuur gekeerd, en elk die binnenkomt is verplicht hem een stuk geld, eenige *sirih*, een kleedje of iets dergelijks te geven, welke voorwerpen later mede begraven worden. Eindelijk wordt het lijk, in eenen zak gewikkeld, in dezelfde houding geplaatst in een graf (vergel. bl. 200), op welks bodem eene *gong* ligt en dat ook wordt gesloten met eene *gong*, waarboven nog eene steenen zerk wordt gelegd. Dit graf wordt dan gedurende een jaar bewaakt door eenen slaaf, die van tijd tot tijd eenige *sirih* ten behoeve van overledene in den grond moet stoppen en daarvoor de vrijheid verkrijgt.

De drie of vier naamlooze eilandjes aan de Zuidkust van *Soemba*, en *Noesa Manoek* tegenover de Oostpunt zijn onbewoond.

§ 4. De Allor-eilanden, zijnde Allor, Pantar en eenige kleinere.

Allor.

Allor, ook *Ombaai*, *Ombo*, *Emmer* en *Maloewa* genoemd, ligt ten Noord-Westen van *Timor*, waarvan het door de 15 mijlen breede *Straat Ombaai* of *Maloewa* gescheiden is, tusschen $8^{\circ} 5'$ tot $8^{\circ} 28' Z.B.$ en $124^{\circ} 17'$ tot $125^{\circ} 15' O.L.$, en heeft met de zeer kleine omliggende eilandjes volgens MELVILL eene grootte van 46,8 □ mijlen.

Het geheele eiland is bezet met bergen, die 3000 tot 4000 vt. hoog en met bosschen bedekt zijn. De bergstroomen, welke zich naar alle zijden ontlasten, zijn onbevaarbaar en droogen in den Oostmoeson geheel uit.

Er zijn slechts weinige belangrijke baaijen. De voornaamste, die ook eene veilige ankerplaats aanbiedt, is die van *Keboela* in het Noord-Westen, door welke de Noord-Westpunt des eilands tot een schier-eiland gevormd wordt, dat den naam draagt van *Allor ketjil* (*Klein Allor*) of *Keboela*. Kleine vaartuigen kunnen in den Oostmoeson bijna overal langs de Zuidzijde liggen, doch moeten wegens de steile kust en den slechten ankergrond aan den wal worden vastgemaakt.

De voortbrengselen zijn voornamelijk: *lontar*-, *gebang*-, *sagoe-wir*- en kokos-palmen, *kajoe poetih*-boomen, rood hout (timmerhout), *kanari*-boomen, en eenige soorten waaruit verstoffen bereid worden; weinig katoen; indigo; rijst, *djagoeng* en gierst; de *soekoen* of broodvrucht; verschillende vruchten, ook aard- en peulvruchten; *sirik* en tabak. Het dierenrijk levert: wilde zwijnen en herten, geiten, weinig schapen, tamme varkens, kippen, *tripang*, schildpad, vogelnestjes en was. Het delfstoffenrijk is onbekend.

Het eiland is verdeeld in zeven Regentschappen of rijkjes, zijnde van het Noord-Westen af Zuidwaarts:

Allor of *Klein Allor*, ook *Keboela* genoemd, het Noord-Westelijke schier-eiland, met de kampongs *Allor besár*, *Allor ketjil*, *Daloloew*, enz.

Koewi of *Maloewa*, de Zuid-Westhoek.

Mataro, *Batoe Lolong*, *Madaman* (met de kampong *Bitoeke*) en *Paitoko* of *Portiko*, langs de Zuidkust.

Poerekman, in het Noord-Oosten.

Deze rijkjes worden bestuurd door Radja's, die vroeger gedeeltelijk aan *Portugal* doch sedert het tractaat van 1859 (bl. 544) allen aan Nederland onderhoorig zijn; die van *Allor* voert den distinctiven rotting met zilveren knop. In dit staatje is ook te *Allor ketjil* een Nederlandsche Posthouder voor *Allor* en *Pantar* geplaatst, wiens woning te onderhouden de eenige dienst is, welke van den Radja geveerd wordt.

De bevolking is zeer talrijk, maar hare sterkte alleen bij gissing bekend; MELVILL stelde die in 1849 op 25000 zielen, terwijl in het *Aardrijkskundig Woordenboek* wordt gezegd dat zij in 1853 bijna 194000 zielen telde. Zij wordt onderscheiden in *Orang pantej* of Strandbewoners en *Orang goenoeng* of Bergbewoners.

De strandbewoners zijn vreemdelingen, zoo men zegt van *Ternate* en *Boeton* afkomstig, die zich hier gevestigd en de Inboorlingen onderworpen hebben doch thans slechts een zeer weinig beduidend gezag over hen uitoefenen. Zij zijn Mohammedanen, en leven hoofdzakelijk van vischvangst en handel. Er worden onder hen goede pottbakkers aangetroffen en scheepstimmerlieden, die kleine vaartuigen bouwen; het weven der kleedingstukken wordt door de vrouwen verrigt. De kleeding bestaat voor de mannen in eene soort van wijde broeken en om het bovenlijf een stuk lijnwaad gelijk de Timorezen dragen; voor de vrouwen in eene *sarong*. De wapens zijn lanssen, pijlen en eenige geweren. De kampongs zijn ongeregeld aangelegd. De huizen staan onmiddellijk op den grond en zijn slecht en vuil maar vrij groot, zoodat er gewoonlijk vier of vijf huisgezinnen in wonen.

De Bergbewoners of Binnenlanders behooren tot den Alfoerschen stam en zijn Heidenen. Daar zij zelden met vreemdelingen in aanraking komen zijn zij minder beschaafd dan de Strandbewoners; men zegt dat zij twistziek en weinig te vertrouwen zijn. Hunne kleeding bestaat alleen in eene *tjawat* (bl. 53) van boomschors of katoen, en hun opschik in arm-, been- en ooringen van koperdraad of koralen; hunne woningen zijn gelijk aan die van het strandvolk. De wapenen zijn pijl en boog, *kléwangs*, lanssen, ronde schilden van buffelhuid en langwerpige vierkante van hout. Zij leven van den landbouw, en brengen hunne rijst, *djagoeng*, *sirih*, enz. naar de kustplaatsen in ruil tegen ijzerwerk, koperdraad en glas-koralen.

De buitenlandsche handel wordt alleen door de Strandbewoners gedreven met Boeginezen, Mangkasaren en Boetonnezen, die daar vooral rijst, *djagoeng* en was, en ook wel slaven, uitvoeren in ruil tegen koperdraad, *gongs*, eene soort van koperen trommen, *parangs* of *kléwangs*, messen, glas-koralen, wit katoenen lijnwaden, arak, zilveren en ivoren armbanden, kruid, enz.

De taal dezer eilanders is nog niet bekend; zij schijnt met eenig dialect-verschil dezelfde te zijn, die ook op *Pantar* en de *Solor-eilanden* gesproken wordt. De handelaars behelpen zich met het Maleisch, dat door sommige strandbewoners eenigzins verstaan wordt.

Pantar.

Pantar of *Pontare* ligt, tusschen $8^{\circ} 8'$ tot $8^{\circ} 38'$ Z. B. en $123^{\circ} 53'$ tot $124^{\circ} 18'$ O. L., ten Westen van *Allor*, waarvan het gescheiden is door *Straat Tawin* of *Pantar*, terwijl het ten Westen door *Straat Moritja* of *Maurissa* wordt bespoeld. De grootte is volgens MELVILL $14,8 \square$ mijlen. In voortbrengselen en natuurlijke gesteldheid verschilt het weinig van *Allor*; het bereikt zijne grootste hoogte in het Zuidelijke gedeelte, waar zich eene piek, die door sommigen voor eenen vulkaan gehouden wordt, volgens MELVILL tot eene hoogte van 3110 vt. verheft.

Het eiland is verdeeld in drie rijkjes of Regentschappen, te weten:

Pandai, in het Noorden, met de kampongs *Denga Laen*, *Ladiboleng* en *Kapitan*.

Bamoesang, in het Zuid-Westen, met *Malokoe*, *Sindjata*, *Haliweka* en *Hoekoem*.

Blagar, in het Oosten, met *Karkaloeman*, *Noehawala*, *Todaiseh* en *Hoekoemoloe*.

De Radja's van deze staatjes, onder welke die van *Pandai* en *Bamoesang* den rotting met zilveren knop hebben, zijn onderhoorig aan het Gouvernement doch tot geene diensten verplicht.

Omtrent de bevolking, van wier sterkte de opgaven verschillen van 17000 tot 60000 zielen, en haren handel geldt geheel hetzelfde wat omtrent die van *Allor* gezegd is.

De kleinere eilanden.

In *Straat Pantar* of *Tawin* liggen van het Noorden af:

P. Pandjang of het *Noord-eiland* aan den ingang der Straat. Het is een laag eiland met eenen kleinen heuvel in het midden.

P. Ternate, een klein en niet zeer hoog eiland, dat gerekend wordt tot het staatje *Allor* te behooren.

P. Soangi of *Swangi*, een zeer klein en laag eilandje, vóór de *Baai van Keboela*.

P. Poera of *Hoog eiland*, in het midden van de Straat. Het is het grootste van allen en zeer hoog. De Oostelijke helft wordt gerekend te behooren tot het staatje *Allor*, de Westelijke tot *Blagar*.

P. Tawin of *Zuid-eiland*, een klein en niet zeer hoog eilandje aan den Zuidelijken ingang der Straat; het behoort onder *Blagar*.

In *Straat Moritja* liggen van het Noorden af:

P. Lapang of *Vlak eiland* en *P. Balang* of *Groen eiland*. Deze twee liggen nabij elkander, zijn laag en met riffen omgeven; zij worden gezegd gewone aanlegplaatsen van zeeroovers te zijn.

P. Noekahan, *P. Roesa* of *Midden-eiland*, ongeveer in het midden van deze Straat.

P. Babi, *P. Noebatan* of *Klein eiland*, tusschen het vorige en de kust van *Bamoelang*.

Belangrijke bijzonderheden omtrent deze eilanden zijn ons niet bekend.

§ 5. De Solor-eilanden, zijnde Lomblem, Adonare, Solor en eenige kleinere.

Lomblem.

Het eiland *Lomblem*, ook *Lombatta* en *Kwella* geheeten, ligt tusschen $8^{\circ} 10'$ tot $8^{\circ} 35'$ Z. B. en $123^{\circ} 12'$ tot $123^{\circ} 54'$ O. L., ten Westen van *Pantar*, waarvan het gescheiden is door *Straat (Wowang) Moritja* of *Maurissa*, en heeft volgens MELVILL eene grootte van 25 □ mijlen.

Het middelste gedeelte des eilands is vlak en laag; doch in het Noord-Oosten verheft zich de *Lobetolle*, een bijna gestadig rookende vulkaan, tot eene hoogte van ongeveer 4590 v^t. Ook het Zuidelijke gedeelte is bergachtig; de *Lamajenong*, die de Zuid-Westpunt vormt, en de *Lamararap*, meer Oostwaarts aan de Zuidkust, zijn daar de voornaamste toppen, hoewel niet zoo hoog als de *Lobetolle*. Er zijn twee groote baaijen, eene aan de Noord- en eene aan de Westzijde, die echter geene geschikte ankerplaatsen althans voor groote vaartuigen schijnen op te leveren.

Het eiland is verdeeld in drie Staatjes of Regentschappen, namelijk:

Kedang, dat het Noord-Oostelijke gedeelte inneemt en eene onderhoorigheid is van het Staatje *Adonare* op het eiland van dien naam. Het heeft langs het strand de drie kampongs *Pantej Kaliko*, *Dololong* en *Beang*, en nog 109 kampongs in het bergte.

Lamararap, bevattende het Zuidelijke gedeelte des eilands, met de hoofdkampong *Lamararap*.

Kwella of *Kawella*, in het Zuid-Westen, met de hoofdkampong *Kwella*.

De beide laatsten worden bestuurd door Radja's, die onderhoorig zijn aan het Gouvernement, doch aan welke geene bijzondere verplichtingen schijnen te zijn opgelegd.

De sterkte der bevolking wordt door MELVILL op 12000, en in het *Aardrijkskundig Woordenboek* op 120000 zielen geschat; dit laatste is waarschijnlijk eene drukfout.

Adonare.

Adonare, ook *Sabrao* en *Serbiti* genaamd, ligt tusschen $8^{\circ} 14'$ tot $8^{\circ} 24'$ Z.B. en 123° tot $123^{\circ} 22'$ O.L., en wordt ten Oosten gescheiden van het Noordelijke gedeelte van *Lomblem* door *Straat Bolleng* of *het Hollandsche gat*, ten Zuiden van *Solor* door *Straat Solor*, en ten Westen van *Flores* door *Straat Flores*. De grootte bedraagt volgens MELVILL $10,3 \square$ mijlen, en de bevolking 50000 zielen; het *Aardrijkskundig Woordenboek* geeft een bevolkingcijfer van 36000 zielen.

Het geheele eiland is bergachtig en bereikt zijne grootste hoogte in het Oostelijke gedeelte in de piek *Lamahelang* of *Lamahale*, die op ongeveer 4730 v^t. geschat wordt. Belangrijke baaien zijn er niet; doch goede ankerplaatsen vindt men aan de Noord-Westkust bij *Adonare*, aan de Oostkust bij *Bolleng*, en aan de Zuidkust bij *Lamahale*.

Adonare is verdeeld in vier Staatjes of Regentschappen, namelijk :

Adonare, dat het grootste is en zich over de Noord- en Oostkust uitstrekt. De voornaamste plaatsen zijn *Adonare*, in het Westelijke gedeelte van de Noordkust, en *Bolleng namanele* op de Oostkust; in het gebergte liggen een vijftigtal kampongs. Voorts zijn nog onderhoorigheden van *Adonare* het staatje *Kedang* op *Lomblem* (bl. 601) en zeven kampongs op de Noord-Oostpunt van *Flores* ten Westen van *Tandj. Boenga* (bl. 618).

Lamahale, in het Zuid-Oosten, met de kampongs *Lamahale* aan de Zuidkust, *Bolleng* aan de Oostkust, enz., doch geene kampongs in het gebergte.

Terong, in het Zuiden, met de hoofdkampong *Terong* aan de kust. Dit staatje wordt beschouwd eenigzins afhankelijk te zijn van *Adonare*.

Woerej, op de Westkust, met de hoofdkampong *Woerej*. Dit staatje was vroeger eene onderhoorigheid van het Portugesche landschap *Oikoessi* op *Timor* (bl. 555), doch ten gevolge van het tractaat van 1859 heeft het Portugesche gezag daar opgehouden.

Voorts liggen nog op de Zuid-Westpunt des eilands de kampongs *Kenari*, *Belolong* en *Wairika*, die beschouwd worden als onderhoorigheden van den Radja van *Larantoeika* op *Flores* (bl. 617).

De Vorsten dezer staatjes zijn deels Mohammedanen deels Heidenen; die van *Woerej* heet Roomsch Katholijk Christen te zijn. De Mohammedaansche Vorsten voeren den titel van *Sengadji*, de Heidensche dien van *Attakabellak*; onder hen staat een tweede Hoofd, met den titel van *Kapitan*, welks waardigheid met die van *Fettor* op *Timor* overeenkomt. De Kampongs-hoofden heeten *Pagawej*.

De Vorsten van *Adonare*, *Lamahale* en *Terong* hebben den Gouvernements-rotting met zilveren knop: zij zijn verplicht om, wanneer zulks gevorderd wordt, prauwen te leveren om volk van of naar *Timor* over te brengen; in geval van oorlog op de *Solor-eilanden* manschappen te leveren; de Gouvernements-vaartuigen door *Straat Flores* te doen boegseren, en ze van water te voorzien.

Solor.

Solor ligt ten Zuiden van *Adonare*, waarvan het door *Straat Solor* gescheiden is, tusschen $8^{\circ} 27'$ tot $8^{\circ} 37' 50''$ Z.B. en $122^{\circ} 54'$ tot $123^{\circ} 8'$ O.L.; ten Oosten wordt het door *Straat Lamakera* van het Zuidelijke gedeelte van *Lomblem*, en ten Westen door *Straat Lobetobi* of *Lobetabi* van *Flores'* Zuid-Oostpunt gescheiden. De grootte is, volgens MELVILL, $3,9 \square$ mijlen, en de bevolking naar gissing 30000 zielen, welke schatting zeker veel te hoog is.

Het eiland is bergachtig doch minder hoog dan de beide vorige, en heeft geene bijzonder uitstekende toppen. Het heeft geene belangrijke baaijen, doch bij *Lawajong* aan de Noord- en bij *Lamakera* aan de Noord-Oostzijde zijn goede ankerplaatsen.

De Staatjes, waarin *Solor* verdeeld is, zijn :

Lawajong, aan de Noordkust, met de hoofdkampong *Lawajong* en zestien kampongs in het gebergte. Bij deze hoofdplaats, waar de Nederlandsche *Posthouder der Solor-eilanden* gevestigd is ⁽¹⁾, ligt het oude thans niet meer bezette fort *Hendrik*, bestaande uit eenen van klipsteen gemetselden vierhoek met eenige onbruikbare stukken geschut.

Lamakera, dat het Noord-Oostelijke gedeelte des eilands inneemt, met de hoofdplaats *Lamakera* aan het strand en tien bergkampongs.

Pamangkajoe, het Westelijke en Noord-Westelijke gedeelte, met de kampongs *Pamangkajoe*, *Ongarereng* en *Bollaweling* aan de kust, en veertien kampongs in het gebergte. Dit staatje was vroeger eene Portugesche bezitting en wordt beschouwd als eene onderhoorigheid van *Larantoeke*. De Vorst heeft den naam van Roomsche Katholiek Christen te zijn.

Voorts ligt nog aan de Noordkust tusschen *Lawajong* en *Lamakera* de op zich zelf staande kampong *Mananga*, zijnde het overblijfsel van een staatje van dien naam, hetwelk in 1773 in eenen oorlog met naburige eilanders is verwoest, bij welke gelegenheid de meeste inwoners als slaven zijn weggevoerd.

De Hoofden dezer staatjes voeren dezelfde titels als die op *Adonare*. Met de Sengadji's van *Lawajong* en *Lamakera* zijn in 1861 nieuwe overeenkomsten gesloten ⁽²⁾, gelijkkluidend met die met de Hoofden van *Rotti* (bl. 581). Zij voeren beiden den distinctieven rotting met zilveren knop; de laatstgenoemde moet altijd vijftig man te *Koepang* hebben tot het verrigten van prauwendiensten.

Omtrent de voortbrengselen, den handel en de bevolking der *Solor-eilanden* valt hoofdzakelijk hetzelfde te zeggen, wat in de vorige § omtrent die der *Allor-eilanden* is medegedeeld.

(1) De *Gezaghebber der Solor-eilanden*, waartoe ook de Oosthoek van *Flores* gerekend wordt, is gevestigd op dat eiland te *Larantoeke*. Zie bl. 618.

(2) *Bijlagen van de Nederlandsche Staatscourant*, Zitting 1861—1862, bl. 795; *Regeringsverslag over 1861*, bl. 22; *Bijl. Staatsc.* Zitting 1864—1865, no. 21.

Bij de artikelen van invoer moeten hier nog vermeld worden olifants-tanden, die op hoogen prijs gesteld en in de woningen te pronk gezet worden als bewijzen van den rijkdom des bezitters.

Behalve de vischvangst met hengel en net, zoo als die door de Allorezen wordt uitgeoefend, maken de Solorezen ook met harpoenen jacht op haaijen, bruinvisschen en walvisschen, welke menigvuldig in deze wateren voorkomen. De traan, die men verzamelt door ze te laten uitdruipen, wordt meest aan Boeginesche handelaren verkocht; het vleesch en spek wordt als eene lekkernij beschouwd en ook gedroogd, als *dinding*, aan de bergbewoners verkocht.

Op *Lomblem* hebben zich geene vreemdelingen gevestigd, zoodat daar geen verschil tusschen de Strand- en Bergbewoners bestaat dan voor zooverre de eerstgenoemden, door hunne meerdere aanraking met vreemdelingen, eenigzins minder onbeschaafd en schuw zijn.

De kleinere eilanden.

Ten Noorden van *Lomblem* ligt op $7^{\circ}48'Z.B.$ en $123^{\circ}34'45''$ een klein eilandje, *P. Kambing* (bij verbastering *P. Komba*) of *Batoe tara*, ook wel *Beta* genaamd. Het bestaat uit eenen vulkaan, die in 1845 of 1846, voor zooverre men weet, voor het eerst is beginnen te werken en sedert dien tijd dikwijls hevige uitbarstingen heeft en bijna voortdurend rookt. ⁽¹⁾

Watoe Peni, een klein eilandje bij de Noord-Westpunt van *Lomblem*.

Makkobani, vier kleine eilandjes aan den Noordelijken ingang van *het Hollandsche gat*.

P. Soangi of *Swangi*, ook *Doorluchtig eiland* genoemd, bij de Zuid-Westpunt van *Lomblem*, tegenover den berg *Lamajenong*.

Batoe idjoe, aan den Zuidelijken ingang van *Straat Lamakera*, nabij de Zuidpunt van *Solor*.

Hoog eiland of *P. Kambing*, vóór den Zuidelijken ingang van *Straat Lobetobi*.

Twee kleine eilandjes, die waarschijnlijk *P. Djong* heeten, een weinig ten Noord-Noord-Westen van het vorige, aan den ingang derzelfde Straat.

⁽¹⁾ *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederl. Indië*, Dl. I, bl. 87 en 153.

P. Siang, regt Westwaarts van *Solor's* Noord-Westhoek, in eene baai aan den Oosthoek van *Flores*.

Een ongenoemd eilandje in *Straat Solor*, tegenover de kampong *Lamakale* op *Adonare*.

P. Waibaloe, tegenover de Zuid-Westpunt van *Adonare*, in het Zuiden van *Straat Flores* niet ver van de kust van *Larantoeke* (*Flores*).

P. Mas of *Serbette* of *Serbite*, een laag door verscheidene klippen omgeven eilandje ten Noorden van *Straat Flores*, nabij *Flores' Noord-Oosthoek* of *Tandj. Boenga*.

Alle deze eilandjes zijn geheel onbewoond, tenzij zij somtijds door visschers of zeeroovers worden aangedaan.

§ 6. Flores.⁽¹⁾

Ligging, grenzen, grootte, natuurlijke gesteldheid.

Het eiland *Flores* ligt tusschen $119^{\circ} 49'$ tot $123^{\circ} 1'$ O. L. en $8^{\circ} 3'$ tot $8^{\circ} 59'$ Z. B. Het wordt ten Noorden door de *Soenda-zee* (hier ook wel *Zee van Flores* genoemd), en ten Zuiden door den *Indischen Oceaen* bespoeld; ten Westen wordt het van *P. Rindja* gescheiden door *Straat Molo* (bl. 333), en ten Oosten van *Adonare* en *Solor* door *Straat Flores*, die veelal in drie deelen wordt onderscheiden, van welke het Noordelijkste *Straat Flores*, het middelste *het Gat van Larantoeke*, en het Zuidelijkste *Straat Lobetobi* wordt genoemd.

De grootte is door MELVILL op 300,2 □ mijlen gesteld⁽²⁾, en de sterkte der bevolking op 250000 zielen; dit laatste berust echter alleen op gissingen.

⁽¹⁾ In het *Tijdschrift voor Neêrl. Indië*, 1855, Dl. II, bl. 153—184, wordt een belangrijk opstel gevonden van den Hoogleraar VERT, waarin de voornaamste tot dien tijd bekende berigten omtrent *Flores* zijn zamengevat. In het *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde*, Dl. IX (1860), bl. 445—530 komen latere uitvoerige mededeelingen voor van den Heer J. P. FREYSS, die van 1854—1856 herhaaldelijk dat eiland als handelaar bezocht en tevens met eene zending van den toenmaligen Gouverneur der *Molukken* derwaarts was belast.

⁽²⁾ Op de *Statistische Kaart* in het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië*, 1849. In den *Moniteur des Indes*, 1846—1847, geeft dezelfde Schrijver slechts 252 □ mijlen op. Andere oudere opgaven stelden de grootte op 422 □ mijlen.

Over het midden van het geheele eiland strekt zich van het Westen naar het Oosten eene bergketen uit, die op vele plaatsen eene zeer aanzienlijke hoogte bereikt, en van welke ter wederzijde dwarsjukken naar de Zuid- en Noordkust loopen, tusschen welke bergvlakten en dalen gelegen zijn; zoodat het strand op sommige plaatsen rotsachtig, hoog en steil, op andere laag en moerassig is. Slechts van enkele gedeelten van deze keten is de naam bekend; zoo als het *Todo-gebergte*, in het Westen tusschen 120° en $120^{\circ} 10'$ O.L., en het *Poeto-leo-gebergte* omstreeks een halven graad Oostelijker. Ook van hare geologische formatie weet men bij uitstek weinig; alleen is bekend dat zich in de Oostelijke helft des eilands aan en nabij de Zuidkust eenige vulkanen verheffen, die gedeeltelijk nog werkzaam zijn. Deze vulkanen zijn: de *G. Rokka* of *Omboeoe Soro* (ongeveer 6400 vt.), aan de kust op 121° O.L.; de *G. Keo* of *Omboeoe Romba* (ongeveer 8800 vt.), omstreeks $20'$ Oostelijker een weinig landwaarts in; de vulkaan van *Endek*, die voortdurend rookt en gewoonlijk in den Westmoeson uitbarstingen heeft, mede eenigzins binnen 's lands op ongeveer $121^{\circ} 30'$; de *G. Api*, op eene smalle landtong, op $121^{\circ} 43'$; een niet genoemde vulkaan landwaarts in op $121^{\circ} 53'$; de *G. Lobetobi* (6920 vt.), een zeer werkzame vulkaan aan den Zuid-Oosthoek des eilands op $122^{\circ} 45'$; de *G. Ilimandiri* of *Piek van Larantoeke* (ruim 5000 vt.), nabij de Noord-Oostpunt des eilands op $122^{\circ} 57'$; de *Nanga Tabo*, een steeds rookende berg aan de Noordkust, bij de kampong *Geliting* op $122^{\circ} 20'$ O.L.; en welligt andere nog niet bekende.

De bergruggen, welke zich Noord- en Zuidwaarts van de hoofdketen uitstrekken, vormen aan de kusten een aantal voorbergten of kapen, die veelal ook meer of minder aanzienlijke baaijen begrenzen; wij vermelden daarvan de volgende:

Aan de Noordkust van het Westen af:

Tandj. Batoe Kandisang, de Noord-Westpunt des eilands, op ongeveer $119^{\circ} 52'$ O.L.; ten Zuiden van deze landtong ligt de *Baai Badak* of *Laboean Badak*.

T. Belaboe tjamba, op nagenoeg $120^{\circ} 5'$, waarschijnlijk dezelfde, die op het Kaartje van den Luitenant ter zee VAN GOENS⁽¹⁾ *T. Loepa* wordt genoemd.

(1) In de *Rets* van Dr. BUDDINGH, Dl. III,

T. Bomba, slechts weinig ten Oosten van de voorgaande. Tusschen deze twee kapen ligt de smalle doch diep inloopende *Baai van Terang*, en onmiddellijk ten Oosten van de laatstgenoemde de *Baai van Bari*.

T. Longso, op nagenoeg $120^{\circ} 20'$.

T. Besi, op ongeveer $120^{\circ} 32'$, en $9'$ Oostelijker *T. Koro-bowaja*, tusschen welke twee de groote *Baai van Reo* ligt, die nog weder door de minder uitstekende *T. Kedinding* in twee deelen gescheiden is.

T. Pasir, op omstreeks $120^{\circ} 52'$.

T. Padang, volgens VAN GOENS op $121^{\circ} 8'$ ⁽¹⁾; onmiddellijk ten Oosten hiervan bevindt zich de *Baai van Rioeng*, *Rioem* of *Riouw*.

T. Gomon, op ongeveer $121^{\circ} 36'$, eene smalle en steile landtong welke de *Baai van Gomon* en die van *Karkaëli* of *Karkalay* van elkander scheidt.

T. Lollokatta, eene ver Noordwaarts uitloopende punt op $121^{\circ} 41'$, aan welker Zuid-Oostzijde de niet diepe *Lollokatta-baai* ligt, die weder door eene kleine niet genoemde kaap van de Zuid-Oostwaarts daarvan gelegene *Mauwaroe-baai* wordt gescheiden.

T. Mauwaroe, op ongeveer $121^{\circ} 47'$, is eene kleine kaap, die de baai van dezen naam van de *Mantina-baai* scheidt, welke laatste ten Oosten begrensd wordt door

T. Langanio, op $121^{\circ} 54'$, ten Oosten van welke de *Mausambi-baai* ligt.

T. Batoemana, op $122^{\circ} 4'$, ten Oosten van welke eene uitgestrekte bogt is, welker Zuid-Westelijk gedeelte *Donda-baai* heet.

T. Boenga of *Flores-hoofd* ⁽²⁾ is de Noord-Oostelijkste punt des eilands op $122^{\circ} 51'$ O. L. en $8^{\circ} 3'$ Z. B. Ten Zuid-Westen hiervan is eene diep inloopende bogt, de *Celèbes-baai*, die dit Noord-Oostelijke gedeelte des eilands tot eene zeer smalle landtong maakt.

(1) Wij houden ons zooveel mogelijk liever aan het Kaartje van VAN GOENS, en dat van den Luit. t. z. KONING in het 1ste Stuk der *Indiana* van BRUMUND, dan aan de Kaart van VERSTEEG, die ons toeschijnt tot de minst gelukkigige in den *Atlas* te behooren; vergelijk de noot op bl. 333.

(2) Op de meeste Kaarten ten onregte *T. Besi* of *IJzerkaap* genoemd.

Aan de Oostkust des eilands bevinden zich twee ongenoemde baaijen, in welke de eilandjes *Waibaloe* en *Siang* (bl. 606) liggen.

Aan de Zuidkust zijn ons geene kapen met name bekend; men vindt er, van het Westen af, de baaijen:

de *Mangrove-* en de *Alligator-baaijen*, aan den Zuid-Westhoek;

de *Baai van Nanga Lilin*, tusschen 120° en $120^{\circ} 13' O. L.$ ⁽¹⁾;

de *Baai van Nanga Ramo*, tusschen $120^{\circ} 20'$ en $120^{\circ} 30'$;

de *Baai van Borro*, onmiddellijk ten Oosten van de voorgaande;

de *Baai van Nanga Tili*, ten Oosten van de voorgaande;

de *Baai van Keo*, ten Zuiden van den vulkaan van dien naam;

de groote en schoone *Baai van Endek* of *Aloso*, ten Westen begrensd door het voorgebergte van den *G. Keo* en ten Oosten door de landtong, waarop zich de *G. Api* verheft.

Van de talrijke rivieren, welke aan de Zuid- en de Noordkust uitwateren, zijn slechts enkele bij hoog water aan de monding als haven bruikbaar; overigens zijn zij in den regentijd door den snellen stroom onbevaarbaar, en in den droogen moeson te ondiep of geheel uitgedroogd. De voornaamste bij name bekende rivieren zijn:

aan de Zuidkust, van het Westen af:

de *Nanga Lilin* of *Lélé*, die op het gebergte *Todo* ontspringt en zich in het Westen van de *Baai van Nanga Lilin* ontlast;

de *Nanga Ramo*, die op de Oostelijke voortzetting van hetzelfde gebergte ontstaat en zich in het Westen van de *Nanga Ramo-baai* stort;

de *Nanga Mejrah*, die op het gebergte *Poetoe Leo* ontstaat en een weinig ten Oosten van de voorgaande in de *Baai van Nanga Ramo* valt;

de *Nanga Borro*, die in het Westen van de *Baai van Nanga Borro* uitwatert;

de *Nanga Tili*, welke in de *Baai* van dien naam valt;

de *Wai Mede*, die ten Westen van den *G. Rokka* haren mond heeft.

Van deze allen zijn alleen de *Nanga Lilin*, de *Borro*, de *Tili* en de *Wai Mede* aan de monding bruikbaar.

(1) Voor de weinig bekende Zuidkust hebben wij alleen de Kaart van VERSTEEG.

Aan de Noordkust, van het Westen af :
 de *Kokoro*, die in de *Baai van Bari* valt ;
 de *Rivier van Reo*, die zich in de *Baai van Reo* stort ;
 de *IJzer-rivier* of *Kali Besi*, ook *Rivier van Potta* genaamd,
 die zich nabij *T. Pasir* ontlast ;
 de *Kali Mauwaroe*, die zich in het Westen der *Mauwaroe-baai*
 stort.

De afwisseling der moesons is dezelfde als op *Java*, doch de dampkring is aan menigvuldige en plotselijken veranderingen onderhevig, die eenen zeer schadelijken invloed op de gezondheid uitoefenen. Vooral is dit het geval aan de kusten, waar de doorgaans zeer hooge temperatuur dikwijls bij opkomende onweders op eens aanmerkelijk daalt. De gemiddelde temperatuur is daar omstreeks 85° F.; in het gebergte is zij natuurlijk aanmerkelijk lager.

Voortbrengselen en handel.

De voortbrengselen van *Flores*, gedeeltelijk reeds boven vermeld (bl. 533 en 534), zijn : rijst (behalve in het Oosten des eilands), *djagoeng*, eenige soorten van gierst, aard- en peulvruchten, indigo, katoen, kokos-, *lontar*- en *pisang*-boomen, tamarinde, tabak, kaneel, *sapan*-hout en weinig sandelhout. Het dierenrijk levert : paarden van hetzelfde ras als die van *Soemba*, buffels in het wild, varkens, herten, geiten, apen, slangen, schildpad en krokodillen aan de kusten, *tripang*, vogelnestjes en was. Het delfstoffenrijk is nog weinig bekend : de *IJzer-rivier* voert ijzer en stofgoud af; meer Oostwaarts langs de Noordkust, in het landschap *Rioeng* en den omtrek van *Geliting* (bl. 615 en 618) wordt loodglans en ook goud aangetroffen; het gebergte *Roka* bevat insgelijks goud, en de berg *Aspana*, welks ligging ons niet bekend is, tin.

De handel op *Flores* wordt voornamelijk gedreven door Bima-nezen (alleen op de Noord-Westkust), Mangkasaren, Boeginezen, Boetonnezen, Saleijerezen en, wat *Endeh* en *Larantoeka* betreft, ook door Koepangezen, Soembanezen en Solorezen. De uitvoer bestaat, om van den slavenhandel niet te spreken, in : kaneel, *sapan*- en sandelhout, kokos-olie, katoen en daarvan gewevene kleedjes (de laatsten vooral uit *Endeh*), tamarinde en tabak meest uit *Geliting*, vogelnestjes, was, schildpad, *tripang* en somtijds

eenige geiten. Ingevoerd worden in *Mangerai*: suiker, opium, *gambir*, rijst, *djagoeng*, goud, grof aardewerk, ijzer- en koperwerk, glas-koralen, olifants-tanden en lijnwaden; en te *Geliting*: geweren, kruid, *parangs* en ander ijzerwerk, koralen, olifants-tanden, Europesche en inlandsche lijnwaden en opium.

Verdeeling van Flores.

Flores kan naar den aard zijner bevolking en naar zijnen staatkundigen toestand, misschien ook naar de formatie van zijn gebergte, in drie deelen worden verdeeld; de weinige bekendheid des eilands brengt echter mede dat de grensbepaling dezer deelen slechts benaderend, niet naauwkeurig, kan zijn. Wij onderscheiden dus:

Westelijk Flores of Mangerai, zich uitstreckende van de Westkust tot aan de rivier *Wai Mede*; het wordt beschouwd als eene onderhoorigheid van den Sultan van *Bima* op *Soembawa* en met diens overige bezittingen gerekend tot het *Gouvernement van Celébes* te behooren. (bl. 184 en 315).

Midden-Flores, van de *Wai Mede* tot omstreeks den meridiaan van den *G. Keo* of *Omboeoe Romba*; het is, hoewel tot de Nederlandsche bezittingen gerekend, inderdaad onafhankelijk.

Oostelijk Flores, ook wel *Endeh* genoemd naar het aan de Zuidkust liggende staatje van dien naam; het strekt zich uit van den meridiaan van den *G. Keo* tot aan de Oostkust en behoort tot de Residentie *Timor en onderhoorigheden*.

Westelijk Flores of Mangerai.

Mangerai, door de bevolking zelve *Raja* genoemd, schijnt verdeeld te zijn in vijf hoofdstaatjes of Regentschappen, van welke een zich uitstrekt langs de Westkust tot omstreeks de *Nanga Lilin*; het tweede van daar langs de Zuidkust tot omstreeks de *Nanga Mejrah*; het derde verder Oostwaarts langs de Zuidkust tot omstreeks de *Wai Mede*; het vierde langs de Noordkust van voorbij de *Bari-baai* tot omstreeks *T. Besi*; en het vijfde van daar verder Oostwaarts langs de Noordkust. Aan het hoofd van elk dezer staatjes staat een Vorst met den titel van *Daloe*, die weder verscheidene mindere *Daloe's*, waarschijnlijk Hoofden van Distrikten, onder zich heeft. Deze mindere Hoofden gedragen zich echter vrij onafhankelijk, en in het algemeen is de magt

der Daloe's zeer gering; zij kunnen boeten en straffen opleggen, en van hunne onderdanen eene zekere opbrengst van rijst, *djagoeng* en was vorderen doch hen overigens tot niets dwingen. De Daloe van het rijkje langs de Westkust beschouwt zich als den voornaamsten, omdat hij alleen regtstreeks met den Sultan van *Bima* in betrekking staat.

Omtrent de verhouding van dezen Sultan tot *Mangerai* deelen wij hier kortelijk het volgende mede. In de eerste helft der 17de eeuw werd zoowel *Bima* als geheel *Flores* beschouwd als eene onderhoorigheid van *Goa*, en beiden werden dus begrepen in het ten jare 1667 geslotene Bongaaische contract (Dl. I, bl. 21), waarbij echter *Bima* geheel aan de suprematie van *Goa* onttrokken en onder die der O. I. Compagnie gebragt werd, hetgeen met *Flores* niet het geval was. Pogingen later door *Bima* aangewend om zich van *Mangerai* meester te maken hadden herhaalde vijandelijkheden tusschen dit rijk en *Goa* ten gevolge, waaraan een einde scheen te zullen komen toen in 1727 een Bimasche Prins met eene Goasche Prinses huwde en deze *Mangerai* als bruidschat kreeg. Doch een latere Vorst van *Goa* weigerde die schenking te erkennen omdat er geen schriftelijk bewijs van bestond, en de vijandelijkheden vernieuwden zich van tijd tot tijd; zoodat eerst de O. I. Compagnie en later het Gouvernement meer malen moesten tusschen beide komen, tot dat dit laatste in 1822 aan *Goa* zijne aanspraken voor goed ontzegd en *Bima* in het bezit van *Mangerai* gehandhaafd heeft⁽¹⁾, hetwelk daarop in 1824 met geheel *Soembawa* bij het Gouvernement van *Celébes* is ingedeeld. Hoewel nu de Sultan van *Bima* aanspraak maakt op het gebied over geheel *Westelijk Flores*, wordt echter zijn gezag alleen aan de Noordkust, en ook daar nog met weêrzin, erkend. De kampongs *Bari* (dat eene soort van Bimasche volkplanting is) en *Reo*, aan de baaijen van die namen, en *Potta* aan de *IJzer-rivier* zijn de eenige, die wezenlijk onderworpen zijn en in elke van welke een Bimasche Radja gevestigd is.⁽²⁾ De bevolking van

(1) *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*, Dl. XXIII, bl. 140 en 211—218.

(2) Volgens Besluit der Indische regering van 9 Maart 1865 n°. 29 strekt het gebied van den Sultan van *Bima* op *Flores* zich uit van *Potta* op de Noord- tot *Nanga Ramo* (bl. 609) op de Zuidkust. *Regeringsrerslag over 1865*, bl. 21.

deze kampongs bestaat voor een klein gedeelte uit Bimanezen, voorts uit Boeginezen, die er handel drijven, en uit Mangeraiers, die door den Sultan gedwongen worden zich daar te vestigen maar meestal hunne huisgezinnen en aanplantingen in het binnenland houden om bij de eerste gelegenheid derwaarts terug te keeren en zich aan de knevelarijen van den Bimaschen Vorst en diens stedehouders te onttrekken. Immers het gebruik, dat door *Bima* gemaakt wordt van zijne suprematie over *Mangerai*, die vooral strekken moest om dit gedeelte van *Flores* tegen zee-roovers te beschermen, waarom ook het Gouvernement haar steeds gehandhaafd heeft, is inderdaad geen ander dan zooveel mogelijk de Inboorlingen ten zijnen behoeve te exploiteren. De boven vermelde groote Daloe's moeten jaarlijks elk tien, en een aantal mindere Daloe's elk vijf slaven leveren, die in het gebergte opgevangen, aan de Radja's te *Reo* en *Potta* opgezonden en van daar naar *Sapi* (bl. 327) getransporteerd worden ⁽¹⁾. Voorts is de bevolking verplicht tot de opbrengst van eene zekere hoeveelheid kaneel, *sapan*-hout, was, geiten, matten en andere voorwerpen. Ook de handel, hoewel niet in den letterlijken zin door den Sultan gemonopoliseerd, wordt echter aan vreemdelingen op allerlei wijze bemoeijelijkt, en de Inboorlingen worden gedwongen hunne producten aan de Bimanezen tegen veel lagere prijzen af te staan dan zij van anderen zouden kunnen bedingen. De bevolking houdt zich dus zoo veel mogelijk van de kusten, vooral van de Noordkust, verwijderd om zich buiten het bereik der Bimanesche autoriteiten te houden.

De inheemsche bevolking van *Mangerai* behoort, gelijk die van geheel *Flores*, tot het Bataksche ras en heeft groote overeenkomst met sommige Dajaksche stammen op *Borneo*. Hunne gestalte is tamelijk groot, zij zijn goed gespierd en vlug in hunne bewegingen. Zij dragen het zwarte haar, dat bij sommigen eenigzins gekruld of kroes-achtig is ⁽²⁾, lang en bevestigen het op het achterhoofd

(1) In spijt van het verbod van den slavenhandel schijnt *Bima* nog steeds gelegenheid te vinden om deze schatting te innen; in vroeger tijd was dit echter veel erger en zegt men dat jaarlijks wel 2000 slaven van *Mangerai* werden uitgevoerd.

(2) Zonder daarom deze Mangeraiers tot Papoewah's te maken, gelijk wel eens geschied is, meenen wij hier toch sporen te vinden van vermenging met het Negriten-ras, dat vroeger verder dan thans in den *Archipel* schijnt verspreid te zijn geweest. Vergelijk D^l. I, bl. 108.

met eene houten pen of eene soort van kam. De kleeding der mannen bestaat gewoonlijk alleen in de *tjawal*, slechts zelden dragen zij eene *sarong*; de vrouwen kleeden zich met grove door haar zelve gewevene *sarongs*. Hunne sieraden zijn armrings van koperdraad, snoeren van glas-koralen om den hals en in de ooren, in welke laatste zij zeer grootte gaten hebben, waarin ook dikwijls opgerolde *lontar*-bladeren gedragen worden. De wapenen zijn *kléwangs*, *parangs* en lansen. De huizen zijn op niet zeer hooge palen gebouwd en overigens op dezelfde wijze ingerigt als die op *Soemba* (bl. 595); slechts zelden staan zij in eenigzins belangrijke kampongs vereenigd, maar gewoonlijk òf in zeer kleine groepen òf geheel afzonderlijk in het gebergte verspreid. Dat de Mangeraiers zich niet aan de kusten vestigen is boven reeds vermeld. Zij worden voorgesteld als zacht van karakter, vreedzaam, schuw en zeer bijgeloovig. Zij gelooven aan een Opperwezen, dat *Moeri Krain*⁽¹⁾ (Heer der Vorsten) of *Moeri djaoeh* (Heer die ver af is) genoemd wordt en het kwade straft, en aan een aantal goede en booze geesten van minderen rang. Hunne taal is geheel verschillend van die der andere stammen op *Flores*, maar schijnt eenige overeenkomst te hebben met die van *Bima*. De veelwijverij is algemeen in zwang, en alle arbeid, met uitzondering van het inzamelen van was en het kappen der kaneelboomen, wordt door de vrouwen verrigt; zij doen het huiswerk, spinnen, weven en verwen de kleedingstukken, bebouwen het veld en transporteren de producten, tenzij het groote vrachten zijn welke op paarden worden vervoerd. — De lijken worden begraven in eenen diepen kuil, in eene zittende houding even als bij de *Orang Donjo* in *Bima* (bl. 331), bij de Soembanezen en vele andere Alfoersche stammen. — Zij houden veel van zang en dans en vieren nu en dan feesten, waarbij een aantal buffels en herten geslagt worden. Hun gewoon voedsel bestaat in rijst, *djagoeng*, gierst en aardvruchten; ook sommige slangen worden door hen gegeten. *Toewak* is een zeer geliefkoosde drank.

Het hoofdbedrijf der Mangeraiers is de landbouw. Zij kweeken behalve de zoo even genoemde voedings-middelen, katoen en

(1) Deze benaming doet denken aan den Mangkasaarschen Goden- en Vorstentitel *Karaëng* of *Kraëng* (bl. 209 en 266), waaraan zij hoogst waarschijnlijk is ontleend.

indigo, en hebben ook aanplantingen van kokos-, *lontar*- en *pisang*-boomen. De grond ondergaat geenerlei bereiding; boomen en struiken worden op het einde van den droogen moeson afgebrand, en in den aanvang van den regentijd wordt het zaad in kleine met een puntigen stok gemaakte gaatjes in de aarde geworpen. Het inzamelen van was, van kaneel (die hier in grooten overvloed groeit, doch waarvoor zij altijd den geheelen boom vellen zonder voor nieuwe aanplanting te zorgen) en van *sapan*-hout geschiedt alleen voor hunnen geringen ruilhandel met de Boeginezen en om aan de eischen van den Sultan van *Bima* te voldoen. Aan vischvangst doen zij niets, en slechts nu en dan begeven zich enkele personen naar het strand om schaal- en schelpdieren te zoeken. Overigens is hunne geheele nijverheid zeer gering en bepaalt zich tot het vervaardigen hunner kleedingstukken, het vlechten van matwerk en het gebrekkig versmeden van afgesletene *parangs* tot lanspunten.

Midden-Flores.

Midden-Flores, waar het vulkanische gebergte, dat zooverre men weet in het Westen des eilands niet gevonden wordt, een aanvang neemt, en dat zich ook van het laatstgenoemde onderscheidt door zijnen grooten rijkdom aan kokos-palmen, is het minst bekende gedeelte van *Flores*. De grootere woestheid en strijdbaarheid zijner bewoners, tot wier onderwerping door Bimanezen en Endehnezen meermalen vergeefsche pogingen zijn aangewend, hebben zeker hiertoe bijgedragen. Deze bevolking schijnt te bestaan uit drie naauw met elkander verwante stammen: de *Roka's* of *Rokka's* in het Zuiden, de *Lango's* of *Langa's* in het Noord-Westen, en de *Wogo's* of *Weggo's* in het Noord-Oosten. Aan de Noordkust ligt het landschap *Rioeng*, waarschijnlijk ook door de twee laatstgenoemde stammen bewoond. Zij hebben zwaar, gekroesd haar, dat op het hoofd is zamengebonden en dan in een grooten bos overeind staat, en zijn met zware *kléwangs* gewapend. Hunne talrijke kampongs zijn wel meerendeels in het gebergte maar toch ook gedeeltelijk langs het strand gelegen; zij zijn evenwel geene visschers en verlaten hun land niet, evenmin als zij er vreemden in toelaten. Het door sommigen medegedeelde berigt, dat zij menschen-eters zijn en niet alleen hunne vijanden maar ook hunne bloedverwanten, als

deze oud en ziekelijk worden, dooden en verslinden, wordt door anderen tegengesproken. Hunne naburen, de *Keo's*, verhaalden aan den Heer FREYSS dat zij wel woest en hevig van aard waren, doch dat men eenigzins met hen en hunne taal bekend zijnde wel met hen konde omgaan en handel drijven. Ook schijnen zij zeer getrouw te zijn wanneer men eenmaal een vriendschapsverbond met hen heeft aangegaan, hetgeen geschiedt door elkanders bloed te zuigen uit eene in de hand toegebragte wond.

Van hunne godsdienst weet men alleen dat zij een Opperwezen erkennen, hetwelk *Atagai* heet. Hunne taal verschilt geheel van die der andere stammen.

Zij leven van den landbouw en kweeken dezelfde producten als de Mangeraiers; ook houden zij zich bezig met het inzamelen van goud en ijzer, welke metalen het gebergte hun oplevert; of zij ook de kunst verstaan van ze te bewerken is ons niet gebleken. De bevolking van *Rioeng* aan de Noordkust ligt onder de verdenking van te heulen met de zeeroovers, die daarentegen aan de Zuidkust altijd met kracht zijn afgeweerd.

Oostelijk Flores.

De inheemsche bevolking van *Oostelijk Flores*, die het binnenland bewoont, is verdeeld in een groot aantal stammen, welke verschillende namen dragen misschien naar de gebergten waar zij zich ophouden⁽¹⁾. Zij zijn Heidenen, vrij zacht van karakter, doch zeer onbeschaafd. Hunne wapenen zijn *kléwangs*, boog en pijlen en geweren. Er zijn geene Vorsten, die een groter of kleiner gedeelte des lands onder hun bestuur hebben, maar alleen Oudsten of familie-hoofden. Hun hoofdbedrijf is de landbouw, doch zij kweeken geene rijst, waarvoor dit gedeelte des eilands minder geschikt schijnt. Hunne taal is verschillend van die der Westwaarts wonende stammen en in verschillende dialecten onderscheiden. Overigens zijn omtrent hen weinig bijzonderheden bekend.

Een groot gedeelte van *Oostelijk Flores* is, althans in naam, onderhoorig aan *Endeh*, een staatje aan de Zuidkust aan de Baai

(1) Deze namen worden opgegeven in het *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde*, Dl. IX, bl. 525, 526 en 530, en zijn ook overgenomen op de Kaart van VERSTEEG.

van dien naam gelegen. Het is eene kolonie van Boeginezen, Mangkasaren en andere Mohammedanen, en wordt bestuurd door eenen Radja en een aantal mindere Hoofden met den titel van *Sengadji*; ook de *Bandar* of *Sjah bandar* (Opperhoofd van den handel) en de *Imam* (Priester) oefenen eenen grooten invloed uit. De Endehnezen zijn hier de onderdrukkers der Inboorlingen op dezelfde wijze als de Bimanezen zulks in *Mangerai* zijn. Zij hebben zich van den geheelen handel meester gemaakt en drijven dien hoofdzakelijk op *Singapoera*; ook de slavenhandel wordt ter sluik door hen gedreven, waartoe zij de slaven deels in het binnenland rooven deels van *Timor* en *Soemba* afhalen of laten aanvoeren. Voorts bestaat hunne nijverheid vooral in het weven van *sarongs*, die rood-bruin geverwd en grof maar zeer sterk zijn.

De voornaamste plaatsen in dit rijkje zijn *Amboegaga*, ook wel *Endeh* genoemd, en *Braai*, beiden in het Oosten der baai aan de kust gelegen ⁽¹⁾. Het eerstgenoemde is de hoofdplaats. In het jaar 1839 is met den Radja en de Rijksgrootten van *Endeh* voor het eerst door het Gouvernement een contract aangegaan; in 1861 is eene nieuwe overeenkomst met hen gesloten hoofdzakelijk van denzelfden inhoud als die met de Hoofden van *Savoe* (bl. 587) ⁽²⁾, en thans is ter hoofdplaats ook een Nederlandsch Posthouder gevestigd.

Het Noord-Oostelijke gedeelte van *Flores* wordt ingenomen door het staatje *Larantoeke* en het daaraan onderhoorige meer Zuidwaarts gelegene *Sika*, en wordt door eenen Radja bestuurd, aan wien ook nog drie kampongs op het eiland *Adonare* behooren (bl. 603). Ook met dezen Radja is in 1861 een nieuw contract gesloten ⁽³⁾. Op *Flores* strekt zijn gebied zich Westwaarts uit tot en met *Mau Mereh* (*Mauwari*?) aan de Noord- en *Paga* (welks ligging ons onbekend is) aan de Zuidkust ⁽³⁾. Dit gewest is bevolkt met Zwarte Portugezen (bl. 538), die in naam de Roomsche Katholieke godsdienst belijden, eene zekere, hoewel geringe,

⁽¹⁾ *Tongo*, insgelijks eene Boeginesche of Mangkasaarsche vestiging meer Westwaarts aan de Baai gelegen, waarop de Radja van *Endeh* mede aanspraak maakt, heeft zich aan zijn gezag onttrokken.

⁽²⁾ *Regeringsverslag over 1861*, bl. 22. *Bijlagen van de Nederlandsche Staatscourant*, Zitting 1864—1865, no. 21.

⁽³⁾ *Regeringsverslag over 1865*, bl. 21.

mate van beschaving bezitten en, gedeeltelijk althans, gebrekkig de Portugesche taal spreken. Hun karakter staat echter niet gunstig bekend; zij zijn wantrouwend, afgunstig, wraakgierig, en heulen dikwijls met de zeeroovers. Tot het jaar 1859 behoorde deze landstreek aan *Portugal* doch is bij het toen gesloten tractaat (bl. 543) aan *Nederland* afgestaan. Sedert dien tijd is in de, aan *Straat Flores* tegenover de Zuid-Westpunt van *Adonare* gelegene, hoofdplaats *Larantoeika* een Nederlandsch ambtenaar gevestigd met den titel van *Gezaghebber der Solor-eilanden*, en is ook de vroeger Portugesche sterkte aldaar, eene vierkante aarden redoute met twee cirkel-bastions op de overstaande hoeken, door ons Gouvernement bewapend en bezet met 40 man. Te *Larantoeika* wordt een vrij belangrijke handel gedreven, vooral door Timorezen, Boeginezen en Wadjoerezen, in schildpad, vogelnestjes, kaneel, sandelhout, was, buffels, geiten en varkens. Voorts bevindt zich nabij deze plaats, die aan den voet van den vulkaan *Ilimandiri* (bl. 607) ligt, eene warme bron die door zwavel- en salpeterachtigen grond omringd is.

In het Westelijke gedeelte van de Noord-Oostpunt van *Flores* (ten Westen van *Tandj. Boenga*) liggen zeven kampongs, welke aan *Adonare* behooren (bl. 602) doch wier namen ons niet bekend zijn.

Meer Westwaarts ligt aan de Noordkust op 122° 20' O. L. de vrij belangrijke handelplaats *Geliting*, waartoe ook de daaraan grenzende kampong *Bolong* schijnt te behooren, op de Mangkasaarsche wijze gebouwd en door eenen van klipsteen opgetrokken ringmuur omgeven. Zij heeft eene Mohammedaansche bevolking bestaande uit Boeginezen, Mangkasaren, Wadjoerezen, Bimanezen en Saleijerezen, en wordt bestuurd door eenen Mangkasaarschen *Sjah bandar*, die door den Radja van *Larantoeika* met voorkennis van den Nederlandschen Gezaghebber wordt aangesteld. Deze *Sjah bandar* is bevoegd geschillen tusschen handelaren en ingezetenen, en ook tusschen deze laatsten onderling, te beslechten en voor ligte misdrijven boeten of lijfstraffen op te leggen; alleen over moord en diefstal doet de Radja zelf uitspraak.⁽¹⁾

(1) Men zie over *Geliting* en den handel aldaar uitvoeriger het *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde*, Dl. XI, bl. 147—154.

De kampong *Mauwari* (*Mau Mereh*?), die een paar uren meer Westelijk ligt en vroeger door van *Sika* afkomstige Zwarte Portugezen werd bewoond, is voor weinige jaren door de Gelitingers verbrand en hare bevolking naar *Sika* terug gedreven. Thans schijnt zij weder door Boeginezen of Mangkasaren bevolkt te zijn.

Eilandjes rondom Flores.

P. Rindja ten Westen van *Flores*, en de eilandjes in en vóór *Straat Flores* ten Oosten van dit eiland, zijn reeds vermeld op bl. 333 en 606.

Langs de Zuidkust van *Flores* liggen:

Het *West-eiland*, en nog een kleiner zonder bekenden naam, aan den Zuidelijken ingang van *Straat Molo* tegenover de Zuid-Westpunt van *Flores*.

Het *Toren-eiland*, zoo genoemd wegens zijn vorm, ten Oosten van de *Baai van Nanga Lilin*, op $120^{\circ} 15'$ O.L. Er houden zich eene groote menigte herten op; of het ook door menschen bewoond wordt is ons niet bekend.

P. Endeh of *P. Aloso* in de baai van denzelfden naam op $121^{\circ} 33'$ O.L.; het behoort aan den Radja van *Endeh* en schijnt bewoond te zijn.

Langs de Noordkust van het Westen af:

Seraja besár, *Seraja ketjil*, *Toko-Toko* en *Selolom*, vier kleine eilandjes nabij elkander op geringen afstand van *T. Batoe Kandisang* (bl. 607) gelegen.

Gili Bodo, op ruim 120° O.L. nabij *T. Loepa* (bl. 607).

P. Longso, vóór de *Baai van Bari*.

P. Tjindeh of *Tjindi*, zeer nabij de kust, ten Westen van *T. Gomon*, op $121^{\circ} 30'$ O.L.

Roesa Radja of *Palowé*, een hoog en vulkanisch eilandje, ten Noord-Oosten van *T. Lollokatta*, op $121^{\circ} 45'$ O.L. en $8^{\circ} 19'$ Z. B.

P. Soekoer of *Roesa Lingnette*, mede een vulkanisch eilandje, veel Noord-Oostelijker gelegen op $122^{\circ} 10' 30''$ O. L. en $8^{\circ} 7'$ Z. B.

West-Doffer of *Pomané* en het veel kleinere *Oost-Doffer*, onmiddellijk nabij elkander tusschen $122^{\circ} 20'$ tot $122^{\circ} 23'$ O.L. en $8^{\circ} 19'$ tot $8^{\circ} 22'$ Z. B.

Groot Bastaard, en een weinig Noord-Oostwaarts *Klein Bastaard*, tusschen $122^{\circ} 22'$ tot $122^{\circ} 30'$ O.L. en $8^{\circ} 23'$ tot $8^{\circ} 27'$ Z.B. Het vaarwater in den omtrek van de vier laatstgenoemde eilanden is met zandbanken en ondiepten bezet en valt bij laag water gedeeltelijk droog.

Alle deze eilandjes zijn onbewoond, tenzij er zich tijdelijk visschers of zeeroovers ophouden.

